

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXI.

Fasciculus 3.

PAPP IGNÁC

**Fejezetek a politikai
és jogi gondolkodás történetéből
(1924—1950)**

SZEGED

1974

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXI.

Fasciculus 3.

PAPP IGNÁC

**Fejezetek a politikai
és jogi gondolkodás történetéből
(1924—1950)**

SZEGED
1974

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ELŐSZÓ

A politikai és jogi tanítások történetét mint önálló tudományt művelik és oktatják nem csupán a kapitalista országokban, hanem a szocialista országokban is a filozófia történetétől, illetve az állam- és jogelmélet történetétől elkülönítve. Valóban; a politikai és jogi gondolkodás csak részben esik egybe a filozófia történetével, illetve az állam- és jogelmélet történetével és így önálló művelése szocialista viszonyok közepette is indokolt.

A politikai és jogi tanítások történetének művelése és oktatása indokolt azért is a szocialista országokban, mert elősegíti a nem marxista nézetek bírálatán és a marxista politikai és jogi nézetek összefoglaló kifejtésén keresztül a marxista politikai és jogi műveltség elmélyítését, így a marxista politikai és jogi tudat általánossá válását.

Jelen tanulmány a politikai és jogi nézetek fejlődésének fővonásaira koncentrálnál és csupán kísérlet akar lenni. A fentiekből adódóan nem lép fel a teljesség igényével és magán hordozza a kísérlettel járó összes nehézségeket.

A MARXISTA—LENINISTA POLITIKAI-JOGI NÉZETEK FŐ VONÁSAI A SZOVJETUNIÓBAN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a szocialista gazdaság alapjainak lerakása került előtérbe a Szovjetunióban. Ezt azonban akadályozta a polgárháború és a külföldi intervenció (1918—1920). A szovjet szocialista állam leverte a belső ellenforradalmi erőket, megvédte határait és hozzákezdett a népgazdaság helyreállításához, illetve bevezette az ún. új gazdasági politikát („nep”). 1926—1929-ben pedig befejeződött a mezőgazdaság teljes kollektivizálása. 1935-re a Szovjetunióban győzött a szocializmus. Már ebben az időszakban egyre növekedett a fasizmus veszélye, amely végül is a Szovjetunió elleni támadásban öltött testet (1941—45). A Szovjetunió népei győzelmet arattak a második világháborúban a fasizmus felett, s utána hozzáláttak a háború vágyára átalált népgazdaság helyreállításához és továbbfejlesztéséhez. A második világháború után számos európai országban forradalmi folyamat alakult ki, melynek eredményeképpen létrejött több szocialista állam, s megkezdődött a szocialista világrendszer kialakulása.¹

A fenti bonyolult társadalmi-gazdasági és politikai folyamatok kifejeződtek a korszak politikai-jogi gondolkodásában is. Az említett időszakot a politikai-jogi gondolkodás fejlődése szempontjából lényegében két szakaszra bonthatjuk. Ez a szakaszolás megfelel az 1924—1936 közötti, valamint az 1937—1956 közötti időszakban végbement társadalmi-gazdasági és politikai változásoknak.²

A politikai-jogi gondolkodást a Szovjetunióban 1924—1936 között a viták jellemezték. Ebben az időszakban Lenin elméleti hagyatékához való viszony tisztázása került előtérbe. Lenin utolsó írásában aláhúzta, hogy a szocialista állam — melynek lényege a proletariátus diktatúrája — a szocializmus felépítésének döntő eszköze. A szocialista állam politikai alapja pedig a munkásparaszt szövetség, amelyben a munkásosztály vezető szerepe, illetve a párt vezető szerepe érvényesül, e nélkül a proletárdiktatúra megvalósíthatatlan. Lenin azt is aláhúzta, hogy éppen a szocialista állam és a szocialista jog segítségével a Szovjetunióban felépíthető a teljes szocializmus, amelynek belső és külső feltételei adóttak. Következésképpen tehát létrehozható a szocialista nagyipar, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság, valamint meg lehet valósí-

¹ A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. (Bp.) Kossuth K. 1964. 815 p.; A Szovjetunió története 1926—1945. Válogatott dokumentumok. (Szerk. Honfi József, Józsa Antal, Popovics György) Bp. Tankönyvk. 1967. 567 p.; Dolmányos István: A Szovjetunió története. 2. 1917—1966. Bp. 1970. 354 p. (Egyetemi jegyzet.).

² Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 15—21 p.; Kerimov D. A., Korolev A. I., Sargorodszkij M. D.: Obscsaja teorija goszudarsztva i prava. LGU. 1961.; Stojanovitch, K.: La philosophie du droit en U. R. S. S. (1917—1953). Paris; Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1965. 284 p. (Bibliothèque de Philosophie du Droit. Vol. 4.); Soviet legal philosophy. Ed. by J. N. Hazard. Cambridge, Mass. Harvard U. P. 1951. 465 p. (20th Century Legal Philosophy Series. Vol. 5.) (Válogatás Lenin, Sztálin, Sztucska, Rejszner, Pasukanisz, Visinszkij, Golunszkij, Sztrogovics stb. műveiből.).

tani a szocialista kultúrforradalmat. Az államszervezettel összefüggésben Lenin kifejtette, hogy nagy gondot kell fordítani az államszervezet állandó tökéletesítésére, bürokratikus vonásainak kiküszöbölésére, az igazgatási káderek szakképzettségének fokozására, frissítésére, csökkentésére, olcsóbbá tételére. Lenin továbbá nagy fontosságúnak tartotta az államszervezet demokratizmusának fokozását. Ennek megvalósítására javasolta pl., hogy létre kell hozni a párt- és az állami ellenőrzés szervét abból a célból, hogy az a dolgozók gyakorlati tapasztalataira támaszkodva vegyen részt az államigazgatási apparátus tevékenységének állandó tökéletesítésében. Lenin halála után számos, Lenin nézeteitől eltérő politikai nézetek, illetve jogi nézetek kerültek felszínre. A politikai nézetek területén különösen L. Trockij és Buharin fejtettek ki a leninizmustól eltérő nézeteket. A jogi nézetek területén pedig a lenini nézetektől eltérő álláspontokat képviseltek P. I. Sztucska, E. Pasukanisz stb.

*Trockij*³ a kispolgárság ideológusa volt (1879–1940). Politikai nézeteit számos munkában fejtette ki. Ezek közül az alábbiak a legfontosabbak. „Az imperializmus és a forradalom között” (1922), „Életem” (1930), „Az orosz forradalom története” (1931), „Lenin élete” (1936), „Sztálin” (1948). Trockij az Oroszországban létrejött szocialista állam lényegével, a proletárdiktatúrával összefüggésben azt fejtette ki, hogy a proletárdiktatúra az erőszak eszköze, melynek lényege az adminisztratív intézkedés, a „csavarok” megszorítása. Álláspontja szerint Oroszország ugyan megérett a proletárdiktatúrára, de a szocializmusra nem. Ezzel összefüggésben azt hirdette, hogy a szocializmust nem lehet felépíteni az egymagában vett országban. Következésképpen nézete szerint a proletárdiktatúra és a szocializmus elválik egymástól, illetve a proletárdiktatúra körülményei között — kapitalista környezetben — szocialista termelési viszonyokat nem lehet létrehozni. A fenti koncepcióból adódott a proletárdiktatúra, illetve a proletárdiktatúra szocialista állama feladataival, funkcióival kapcsolatos állásfoglalása is. Ennek keretében úgy vélte, hogy a parasztsággal szemben is erőszakot kell alkalmazni, ugyanis nem hitt abban, hogy a parasztság részt vehet a szocializmus építésében. Ezzel lényegében tagadta a munkás-paraszt szövetséget. Azt is kifejtette, hogy a termelőerők fejlődését önkényesen is lehet irányítani, ilyen értelemben nem tartotta szükségesnek a szocialista állam tervező-irányító-gazdasági tevékenysége és az objektív gazdasági törvények összhangba hozását. Továbbá azt hirdette, hogy az állami gazdasági tervek végrehajtásánál elegendő a lelkesedés és az anyagi ösztönzésre nincs szükség. A proletárdiktatúra szocialista államának feladatait

³ *Trotsky, Léon: Entre l'impérialisme et la révolution. Paris, Libr. de l'Humanité, 1922. 180 p.; Trotsky, Léon: Ma vie. Paris, Gallimard, 1953. 659 p.; Trotsky, L.: Geschichte der russischen Revolution. (Übers. nach d. russ.) 1–2. Bd. Berlin, Fischer, 1931–1933.; Trotsky, Léon: Lénine. Suivi d'un texte d'André Breton. Paris, Presses Universitaires de France, 1970. 278 p. (Coll. „À la Pensée.” 11.); Trotsky, Léon: Staline. Paris, Grasset, 1948. 623 p.; Trotsky, Léon: Politique de Trotsky. Textes choisis et présentés par Jean Baecheler. Paris, A. Colin, 1968. 399 p. (Collection U. Série „Idées Politiques”); Trotsky, L.: Living thoughts of Karl Marx. New ed. London, Wawcett–Muller, 1964. 176 p.; Trotsky, Léon: 1905. Trad. du russe. — Bilan et perspectives. Trad. de l'anglais. Paris, Les Éd. du Minuit, 1969. 480 p. (Arguments. 37.); Figüeres, Leo: Trockij és a trockizmus. Bp. Kossuth K. 1970. 250 p.; Kautsky, Karl: A demokráciától az állami rabszolgaságig. Vita Trockijjal. Bp. Népszava, 1922. 115 p.; A Szovjetunió Kommunista Pártjának Története. Bp. 1964. „A trockista-zinovjevista pártellenes blokk széthúzása” c. rész: 442–444 p.; Kiss Arthur: A szocialista állam kritikussai. Bp. 1966. 76 s. köv. p.; Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Bp. 1965. Trockijról: 155–156 p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) I. m. 224 s. köv. p.*

külsőleg az ún. „permanens forradalom” keresztülvitelében látta. A szocialista államapparátusról és pártapparátusról azt hirdette, hogy az elkerülhetetlenül „elfajul” s a szocialista államapparátus, valamint a kommunista párt apparátusa egy új osztállyá — mégpedig kizsákmányoló osztállyá válik (A bürokrácia fogalma Trockijnál a társadalmi réteggel volt azonos), ha a forradalom nem győz hamarosan az egész világon. A párton belüli kérdésekkel összefüggésben úgy vélekedett, hogy a pártapparátus elfajulását, illetve a pártbürokratizmus kialakulását átrostálással lehet megakadályozni, melynek során „a régi elfajult kádereket” ki kell cserélni a fiatalokkal. Ezt az átrostálást — nézete szerint — a fiatalok, elsősorban a diákság közreműködésével kell elvégezni. A fiatalokat tehát a munkásmozgalom barométerének tekintette. A fentiekből látható, hogy Trockij Lenin halála után szembeszállt a leninizmussal.

Trockijnak számos követője akadt akkoriban a Szovjetunióban, ezek közé tartozott pl. J. J. Zinovjev⁴ is (1883—1936), aki azt állította, hogy a proletárdiktatúra egyenlő a párt „diktatúrájával”, vagyis a kettőt azonosította egymással. Továbbá a proletárdiktatúrát nem mint egy osztály, a proletárosztály vezetését, hanem mint két osztály, a munkások és parasztok vezetését határozta meg. Trockij más követői, így pl. J. Preobrazsenszkij az ország iparosítását a parasztság kizsákmányolása alapján akarta megvalósítani (1888—1938).

N. Buharint⁵ Lenin 1922-ben a párt legértékesebb és legnagyobb teoretikusának tartotta, azonban hozzátette, hogy elméleti nézetei kétkedve sorolhatók a teljesen marxista nézetek közé, mert szkolasztikus jellegűek, s nem értette meg a dialektikát. Buharin számos tanulmányt, illetve cikket írt, így pl. „A történelmi materializmus elmélete” (1921), „Az imperialista állam elmélete” (1916). Munkáiban az állammal összefüggésben azt hirdette, hogy az nem más, mint a termelés technikai feltétele. Ez a nézete abból adódott, miszerint a termelési viszonyok gazdasági tartalma, a termelés technikai viszonyaira redukálódik. Az állam típusának alapját is ily módon nem a ter-

⁴ Zinovjev, G.: Der Aufbau der Volkswirtschaft und die Sowjetmacht. (St. Petersburg), Verl. d. Kommunist. Internationale — Hamburg, Hoym, 1921. 102 p.; Zinovjev, G.: Die Weltpartei des Leninismus. Hamburg, Hoym, 1924. 244 p.; Zinovjev, G.: Probleme der deutschen Revolution. Hamburg, Hoym, 1923. XI, 109 p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) I. m. 224 s. köv. p.

⁵ Boukharine, Nicolas: La théorie du matérialisme historique. Manuel populaire de sociologie marxiste. Trad. de la 4^e éd. Paris, Éditions Sociales Internationales, 1927. 359 p. (Bibliothèque Marxiste. 3.) Német fordítása: Theorie des historischen Materialismus. Hamburg, Hoym, 1922. IX, 372 p.; Bucharin, N.—Preobrazsenszkij, J.: A kommunizmus ábécéje. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt programjának népszerű magyarázata. Moszkva, Kommunista Internacionálé, 1920. IV, 293 p.; Bucharin, Nikolaj: Osztályharc és forradalom Oroszországban. 2. (magyarországi) kiad. Bp. Kommunista Magyarországi Pártja, 1919. 62 p. (Kommunista Könyvtár.); Bucharin, Nikolaj: Az imperializmus diktatúrájától a proletárdiktatúráig. Bp. Kommunista Magyarországi Pártja, 1919. 48 p. (Kommunista Könyvtár.); Bucharin, Nikolaj: A kommunista (bolsevikiek) programja. 4. (magyarországi) kiad. Bp. Kommunista Magyarországi Pártja, 1919. 93 p. (Kommunista Könyvtár.); Boukharine, Nicolas: L'économie mondiale et l'impérialisme. Paris, Anthropos, 1967. 178 p.; Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Bp. 1965. Buharinról: 156—162 p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/1. Bp. 1968. Buharinról passim.; Gramsci, Antonio: Kritikai jegyzetek egy Népszerű szociológiai kézikönyv kísérletéhez. (Buharin „A történelmi materializmus elmélete” c. művéről.) — Magyar Filozófiai Szemle. 1968. 1061—1096 p.; Lukács György: Buharin Történelmi materializmusának bírálata. — Magyar Filozófiai Szemle. 1968. 747—754 p.; Lenin, V. I.: Megjegyzések N. I. Buharinnak „Az imperialista állam elmélete” című cikkével kapcsolatban. — Megjegyzések N. I. Buharinnak „Az imperialista rablóállam” című cikkéhez. — Lenin Összes Művei. 33. köt. Bp. 1965. 226—234 p.

melési viszonyok, hanem a meghatározott gazdasági szerkezet típusok képezik szerinte. Buharin — miként Lenin helyesen megjegyezte — nem tanult marxizmust — s a társadalmi osztályokat „a termelésben hasonló szerepet játszó emberek összességeként” fogta fel, akiknek a termelési folyamatban azonos a viszonyuk más emberekhez. Buharin a technikai munkamegosztásból vezette le az osztályokat, nem tett különbséget osztály és szakma között, megállapította azonban, hogy a más emberekhez való viszony a dolgok (munkaeszközök) viszonyában is kifejeződésre jut. Buharin lényegében A. Bogdanov nézeteit tette magáévá, aki tagadta a termelési viszonyok meghatározó szerepét és a szervező tevékenységre alapozta a társadalom periodizálását. Ez azonban mint helyesen jegyzi meg a marxista kritika, önmagában nem hozza létre a tökést, de az uralom és az alávetettség viszonyát sem. Buharin a Szovjetunióban két osztályt különböztetett meg, a proletáriátust és a parasztságot. Azt hirdette, hogy a kulák belenő a szocializmusba, illetve, hogy a Szovjetunióban az osztályharc enyhül és nem szükséges harcolni a kizsákmányolás ellen. Sajátos nézeteket fejtett ki az állam elhalásával kapcsolatban is. Úgy vélekedett ugyanis, hogy az állam mint felépítmény feloldódik a gazdasági alapban. Nyilván Buharinra hatottak pl. olyan nézetek is, amelyek a termelőerőket és a termelési viszonyokat is az alap fogalmába sorolták (V. N. Szorabjánov), másrészt azok, amelyek lebecsülték a termelési viszonyok szerepét, jelentőségét (A. M. Gyeborin). Ebben az időszakban volt olyan nézet is, amely azt hirdette, hogy a szovjet állam akadályozza a mezőgazdaság fejlődését az erős paraszti réteg fejlődésének gáncsolásával és a szegény parasztság támogatásával (Kondratyev).

A leninizmus, illetve Lenin politikai nézeteinek védelmében számos politikai vezető lépett fel. Így J. V. Sztálin (1879—1953), M. I. Kalinyin (1875—1946), F. E. Dzerzsinszkij⁶ (1877—1926), Sz. M. K. Kirov⁷ (1886—1934). Sztálin ebben az időszakban számos tanulmányt írt Lenin politikai nézeteinek védelmében. Ezek közül jelentősek: „A leninizmus alapjairól” (1924), „A leninizmus kérdéseiről” (1926).⁸ Sztálin „A leninizmus alapjairól” c. előadássorozatában foglalkozott különösen a proletárdiktatúra kérdéseivel, valamint a pártra vo-

⁶ Dzerzsinszkij, F. É.: Válogatott cikkek és beszédek, 1908—1926. Bp. Szikra, 1951. 390 p.; Dzerzsinszkij, F. É.: Izbrannüe proizvedenija v 2 tomah. Moszkva, Politizdat, 1967.; Dzerzsinszkij, F. É.: Dnevnik zakljucsennogo. Pisz'ma. Moszkva, Molodaja Gvardija, 1966. 333 p.; Zubov, N. I.: F. É. Dzerzsinszkij. Biografija. Moszkva, Goszpolitizdat, 1963. 334 p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 5. Bp. 1965. Dzerzsinszkijről: 373—374 p.

⁷ Kirov, Sz. M.: Válogatott beszédek. Bp. Szikra, 1951. 339 p.; Krasznikov, Sz. V.: Szergej Mironovics Kirov. Zsizn' i dejatel'noszt'. Moszkva, Politizdat, 1964. 206 p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/1. Bp. 1968. Kirovról: 227—229 p.

⁸ Sztálin: A leninizmus alapjairól. (1924.) — Sztálin Művei. 6. köt. Bp. 1951. 77—207. p.; Sztálin: A leninizmus kérdéseiről. (1926.) — Sztálin Művei. 8. köt. Bp. 1952. 14—97. p.; Visinszkij, A. J.: Lenin és Sztálin a proletárforradalomról és az államról. 2. kiad. Bp. Szikra, 1949. 133 p.; Szabó András György: Sztálin filozófiai műveiről. — Magyar Filozófiai Szemle. 1961. 853—884. p.; P. Kovács Ferencné: Hozzászólás Szabó András György „Sztálin filozófiai műveiről” c. cikkéhez. — Magyar Filozófiai Szemle. 1962. 940—949. p.; Hajdú Tibor: A szocialista állam lenini elméletének történetéhez. — Magyar Filozófiai Szemle. 1970. Sztálinról: 231—232. p.; Tordai Zádor: Állam, szocializmus és demokratizálás. 1—2. r. Magyar Filozófiai Szemle. 1970. Sztálinról: 2. r. 255—256. p.; Westen, Klaus: Die rechtstheoretischen und rechtspolitischen Ansichten Josef Stalins. Lindau-Konstanz, J. Thorbecke, 1959. 257 p. (Schriften des Kopernikusreises. 5.); Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Sztálinról passim.

natkozó lenini nézetekkel. „A leninizmus kérdéseihez” c. munkájában pedig fellépett a trockista és zinovjevista nézetek ellen.

„A leninizmus alapjairól” c. munkájában Sztálin hangsúlyozta, hogy a proletariátus diktatúrája a proletárforradalom eszköze, s legfőbb feladatai: „a) meg kell törni a forradalom által megdöntött és kisajátított földbirtokosok és kapitalisták ellenállását, meg kell semmisíteni a tőke hatalmának visszaállítására irányuló minden néven nevezendő kísérleteket; b) meg kell szervezni — az egész dolgozó népet a proletariátus köré tömörítve — az építőmunkát és ezt a munkát az osztályok felszámolásának, megszüntetésének előkészítése irányában kell folytatni; c) föl kell fegyverezni a forradalmat, meg kell szervezni a forradalom hadseregét a külső ellenség, az imperializmus elleni harcra”.⁹ Aláhúzta továbbá, hogy a proletariátus diktatúrája a proletariátus uralma a burzsoázia felett, s ebből két következtetést vont le. Egyrészt azt, hogy a proletariátus diktatúrája nem lehet „teljes” demokrácia, hanem miként Lenin mondta új módon demokratikus államnak kell lennie a proletárok és általában a nincstelenek érdekében és új módon diktatórikusnak, a burzsoázia ellen. Másrészt kifejtette, hogy a proletariátus diktatúrája nem jöhet létre a burzsoá társadalom és a burzsoá demokrácia békés fejlődésének eredményeként, hanem csak a burzsoá államgépezet, a burzsoá hadsereg, a burzsoá hivatalnoki apparátus, a burzsoá rendőrség összetörésének eredményeként. A proletárdiktatúra államformájával foglalkozva kifejtette, hogy a szovjetek mint a proletárdiktatúra formái jelennek meg, melynek számos új vonásai vannak a régi államszervezeti formákhoz képest. Ezeket rendszerezve rámutatott, hogy a szovjetek mint az államszervezet új formái a legtömegesebbek, a legdemokratikusabbak, a legnemzetközibbek, benne a törvényhozó és végrehajtó hatalom egységes. E formának a csirája a Párizsi Kommun. A párttal összefüggésben rendszerezte annak sajátosságait. Ezek: a munkásosztály élcsapata; a munkásosztály szervezett csapata; a munkásosztály osztályszervezetének legmagasabb formája; összeegyeztethetetlen a frakciók létezésével; azáltal erősödik, hogy megtisztítja magát az opportunistá elemektől. Vizsgálta továbbá az állami és pártmunka lenini stílusát.

✓ Sztálin „A leninizmus kérdéseihez” c. munkájában Zinovjevvel szemben megvédte a leninizmusról adott korábbi meghatározását, illetve a „permanens” forradalom kérdésében kifejtett álláspontját, s rámutatott a proletár forradalom és a polgári forradalom közötti különbségekre. Bírálta Kámenjev nézeteit, aki azt állította, hogy a diktatúra nem az egyik osztálynak a másik osztállyal kötött szövetsége. Egyben újra összefoglalta a proletárdiktatúra jellemző vonásait. Ezek „1. A proletárhatalom felhasználása a kizsákmányolók elnyomására, az ország védelmére, a más országok proletárjaihoz fűződő kapcsolatok megerősítésére, a forradalom minden országban való fejlesztésére és győzelmére. 2. A proletariátus hatalmának felhasználása arra, hogy a dolgozó és kizsákmányolt tömegeket végleg elszakítsuk a burzsoáziától, hogy a proletariátus és a tömegek szövetségét megerősítsük, hogy a tömegeket a szocialista építőmunkába bevonjuk, hogy e tömegeket a proletariátus államilag vezesse. 3. A proletariátus hatalmának felhasználása a szocializmus megszervezésére, az osztályok felszámolására, az osztály nélküli társadalomból a szocialista társadalomba való átmenetre.”¹⁰ E munkájában Sztálin tulajdonképpen a proletár-

⁹ Sztálin: A leninizmus alapjairól. I. m. 121. p.

¹⁰ Sztálin: A leninizmus kérdéseihez. I. m. 32—33. p.

diktatúráról állam-természete szempontjából beszélt, vagyis más szóval az állam lényegével és funkcióival kapcsolatban vizsgálta a proletárdiktatúrát.

Sztálin foglalkozott a proletárdiktatúrával, annak mechanizmusa szempontjából is. Kifejtette, hogy e mechanizmus egyrészt az irányító erőből áll, másrészt az emelőkből és hajtószíjakból. Kiemelte, hogy „Az irányító erő a proletariátus élenjáró osztaga, a proletariátus élcsapata, mely a proletárdiktatúra legfőbb vezető ereje.” „Az emelők, vagy hajtószíjak: a proletárdiktatúra ama tömegszervezetei, amelyek segítsége nélkül a diktatúra megvalósítása lehetetlen.”¹¹ Aláhúzta azt is, hogy a párt valósítja meg a proletariátus diktatúráját, de nem helyettesítheti a hajtószíjakat (amelyek között a szovjetek is szerepelnek). Ezek a hajtószíjak ugyanis összekötik a pártot a különböző társadalmi rétegekkel, ill. osztályokkal. Mint helytelent elvetette az olyan álláspontot, amely azt hirdette, hogy a proletárdiktatúra egyenlő a párt diktatúrájával. Rámutatott arra, hogy Lenin sem azonosította a párt vezető szerepét a proletariátus diktatúrájával. Továbbá, hogy az a körülmény sem jelenti a kettő azonosítását miszerint a hajtószíjak egyetlen fontos döntése sem jöhet létre a párt vezető utasítása nélkül, ugyanis „A párt vezető utasításai és megvalósításuk közt tehát ott van a vezetettek akarata és cselekvése, az osztály akarata és cselekvése, készsége (vagy vonakodása) ez utasítások támogatására, képessége (vagy képtelensége) végrehajtásukra oly módon, ahogy azt a helyzet megköveteli. Aligha kell bizonyítani, hogy a pártnak, amely vállalta a vezetést, ökövetlenül számolnia kell a vezetettek akaratával, helyzetével, öntudatuk színvonalával, nem lehet figyelmen kívül hagynia osztálya akaratát, állapotát és öntudata színvonalát. Ezért az, aki a párt vezető szerepét azonosítja a proletariátus diktatúrájával, az az osztály akaratát és cselekvését felcseréli a párt utasításaival”.¹² Majd számos tételt szögezett le munkájában még a proletárdiktatúrával, illetve a párt szerepével összefüggésben. E munkájában a trockistákkal is vitatkozott, akik azt állították, hogy a proletariátus diktatúrája egy országban, ha más országokban még nem vívták ki a győzelmet, „nem állhat meg a konzervatív Európával szemben.” (Itt konkrétan Zinovjevet bírálta.)

Mint látható Sztálin fenti munkáiban összegyűjtötte, rendszerezte és megvédte Lenin tételeit és jelentős szerepet játszott abban, hogy — saját szavaival szólva — általánosan elismertté váljon az a tétel, hogy „A leninizmus az imperializmus és a proletárforradalom korszakának marxizmusa. Pontosabban: a leninizmus a proletárforradalom elmélete és taktikája általában, a proletárdiktatúra elmélete és taktikája különösen.”¹³ Harcolt tehát a trockisták, zinovjevisták, később pedig Buharin nézetei ellen, akik lebecsülték Lenin politikai nézeteinek jelentőségét, a lenini örökséget. Mindezek hozzájárultak Sztálin tekintélyének megalapozásához. Később azonban tételei törvénné emelkedtek, s a dogmatikus gondolkodás útját egyengették. Mindez korlátozta az időszzerű társadalmi jelenségek alkotó tanulmányozását. Sztálin „A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről”¹⁴ (1931) c. írásával lényegében leállította a vitát a társadalomtudományban, ami oda vezetett, hogy a későbbiekben a társadalomtudomány csupán magyarázgatta és kommentálta Sztálin különböző politikai tételeit, hogy a marxizmus alkotó továbbfejlesztésének jogát Sztálin

¹¹ I. m. 34—35. p.

¹² I. m. 42. p.

¹³ I. m. 14. p.

¹⁴ Sztálin: A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről. (1931). — Sztálin Művei. 13. köt. Bp. 1951. 88—107. p.

monopolizálta, s hibás politikai nézeteket hirdetett, amelyek hibás politikai gyakorlatot eredményeztek. E hibás politikai nézetekre még visszatérünk.

A politikai-jogi gondolkodás a Szovjetunióban az 1924—1936 közötti időszakban a joggal kapcsolatban is jelentkezett és a jogra vonatkozóan különböző nézetek fejeződtek ki. E nézetek képviselői M. A. Rejszner (1868—1928), P. I. Sztucska (1865—1932), E. Pasukanisz.

Rejszner¹⁵ „Jog, a mi jogunk, külföldi jog, általános jog” (1925), c. munkájában elfogadta a jog osztálylényegére vonatkozó tanítást, azonban azt pszichológiai alapon próbálta megmagyarázni. Tulajdonképpen L. Petrazsickijnek és L. Duguitnek a nézeteiből kiindulva azt tanította, hogy a Szovjetunióban van 1. proletárjog, 2. parasztjog, 3. burzsoá jog. Ez a felfogás a kialakuló jognak szubjektív idealista értelmezést adott, hiszen valamennyi esetben egy intuitív jogérzetet tételezett fel. Világos, hogy ez a nézet szemben állt a jogra vonatkozó alapvető lenini felfogással, miszerint a jog állam nélkül semmi. Rejszner fenti elméletét kapcsolatba hozta a proletariátus forradalmi jogtudatával és a jogot kompromisszum termékeként, vagyis olyannak fogta fel, amely a legkülönbözőbb társadalmi osztályok jogi követeléseit és nézeteit alapján jön létre. A törvényben tehát a különböző társadalmi osztályok jogi kompromisszuma jelentkezik. Rejszner fenti álláspontjával az akkori szovjet szerzők közül a többség szembefordult, így pl. Pasukanisz, de Sztucska is elvetette a Petrazsicki-féle jogkeletkezési elméletet és így nyilván Rejszner nézeteit is.

P. I. Sztucska¹⁶ a különböző burzsoá jogi nézetekkel szemben a leninizmus szellemében foglalt állást. A joggal összefüggésben kifejtette, hogy annak lényege nem a jogi magatartási szabályok, hanem bizonyos társadalmi viszonyok, így konkrétan a termelési és csereviszonyok. „Az állam és jog forradalmi szerepe” (1924) c. munkájában aláhúzta, hogy „jognak nem általában a viszonyokat, mégha társadalmi viszonyok is — nevezzük, hanem Marx szellemében a viszonyok egész rendszerét és nem a társadalmi viszonyok mindenfajta rendszerét, csupán az osztályérdek ismervével rendelkező rendszert és az uralkodó

¹⁵ Rejszner, M.: *Pravo. Nase pravo, csuszoe prava, obscsee pravo*. Leningrad, Gosz. Izdat. 1925.; *Reisner, M. A.: Law, our law, foreign law, general law*. — *Societ legal philosophy*. Cambridge, Mass. 1951.; *Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja*. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1964. Rejszneréről: 18—19. p.; *Stoyanovich, K.: La philosophie du droit en U. R. S. S. Paris, 1965. Rejszneréről: 69—95. p.*

¹⁶ Sztucska, P. I.: *Az állam és jog forradalmi szerepe*. — Antalfy György—Papp Ignác: *Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből*. 2/1. Bp. Tankönyvk. 1968. 7—38. p.; *Sztucska, P. I.: A jog forradalma*. — Antalfy György—Papp Ignác: *Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből*. 2/1. Bp. 1968. 39—44. p.; *Sztucska, P. I. Izbrannüe proizvedenija po markszisztizsko—leniniszkoj teorii prava*. Riga, Latgoszizdat, 1964. 748. p.; *Stuchka, P. I.: The revolutionary part played by the law and the state. A general doctrine of law*. — *Societ legal philosophy*. Cambridge, Mass, 1951.; *Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái*. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Sztucsikáról: 259—260. p.; *Péteri Zoltán: A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban*. — *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*. 1958. 304—314. p.; *Kokisz, P. P.: Filozofszkie problemü v trudah P. I. Sztucsiki*. Riga, „Zinatne”, 1967. 239. p.; *P. Sztucska — revoljucioner, müszlitol’ i goszudarsztvennünj dejatel’*. Riga, „Zvajgzne”, 1965. 127. p. (Latv. Gosz. Univ. im. Sztudarski. Ucsenüe Zapiszki. Trudü Kafedrü Isztorii KPSz Sz. Vü. 3.); *Petr Sztucska v voszpominanijah szovremennikov*. Riga, „Lieszma”, 1965. 297. p.; *Udrisz, É.: P. I. Sztucska — revoljucionner, goszudarsztvennünj dejatel’, ucsenünj*. — *Ucsenüe Zapiszki Latv. Gosz. Univ. Tom 12. Juridiceszkie Nauki. Vü. 1. 1957. 5—22. p.; Stoyanovitch, K.: La philosophie du droit en U. R. S. S. Paris, 1965. Sztucsikáról: 43—68. p.*

osztály ebből következő védelmét.”¹⁷ A jog kérdésének vizsgálatánál a marxizmus klasszikusainak tanításaiból indult ki, így pl. foglalkozott az okozatosság problémáival Engels Anti-Dühring c. munkája alapján, s kiemelte pl. hogy a jog fogalmát magából a társadalmi viszonyokból kell levezetni, nem pedig fordítva. Bírálta továbbá a különböző akkoriban divatos burzsoá jogelméleteket, így különösen a normativizmust, de a különböző szociológiai iskolákat is. Nem volt azonban helyes, hogy a jog fogalmát végső soron a termelési viszony fogalmával azonosította. Kezdetben nem, de később elvetette a közjog és magánjog megkülönböztetését. Sztucska a forradalom és a jog viszonyát is vizsgálta és leszögezte, hogy „a jog szempontjából mindenféle forradalom feltétlenül elítélendő. Ez a burzsoá jogászok véleménye. A jogfolytonosság számukra megingathatatlan elv.”¹⁸ Kiemelte, hogy a forradalom azonban forradalomra vezet a jogban is. A bolsevikok — húzta alá — nem tagadják a jog jelentőségét és számos törvényt hoztak a szocialista forradalom után.

E. Pasukanisz¹⁹ „Az általános jogtan és a marxizmus” (1931) c. munkájában vizsgálta az általános jogtan feladatait, valamint pl. a jog és az állam viszonyát. Az volt az álláspontja, hogy „Az általános jogtan az alapvető, azaz a legelvontabb jogi fogalmak fejlődéseként lehet meghatározni. Ide tartoznak az olyan meghatározások mint a jogi norma, a jogviszony, a jogalany stb. Elvont természetüknél fogva ezek a fogalmak minden jogterületre alkalmazhatók; logikus és rendszertani jelentőségük ugyanaz marad, függetlenül attól, hogy azokat milyen konkrét tartalomra alkalmazzák.”²⁰ Bírálta továbbá a különböző burzsoá teoretikusok álláspontját is. Majd a jogot összefüggésbe hozta a politikai gazdaságtannal és a jog, illetve a gazdaság, nevezetesen a csere viszonylatában tett számos megállapítást. Pasukanisz bírálta a Rejszner-féle koncepciót is, azzal, hogy Rejszner a jogot mint ideológiát vizsgálta.

Ebben az időszakban még számos szerző fejtett ki nézeteket a joggal összefüggésben. Így pl. J. Mazurenko: „Az átmeneti korszak jogrendszere”. A. G. Gojhbarg legfontosabb munkája: „A magántulajdon jog alapjai” (1924). Mazurenko úgy vélte, hogy a szovjet jog három részre tagozódik: 1. a politikai szervezeti jogra; 2. a gazdasági jogra; 3. a nevelő-felvilágosító jogra, amely belsőleg tovább tagozódik.²¹

A fenti nézetek összekapcsolódtak az állam és jog elhalására vonatkozó tételekkel. Másrészt azzal, hogy bizonyos mértékig lebecsülték a jog jelentőségét, szerepét a szocializmusban, és úgy vélték, hogy a jog technikai szabályokká alakul át. A fenti szerzők később módosítottak nézeteiken, azonban lényegében továbbra sem ismerték el az új típusú jog létét a Szovjetunióban. Leglényegesebb hibáik abban fejeződtek ki, hogy elméleteik kifejtésénél nem

¹⁷ Sztucska, P. I.: Az állam és jog forradalmi szerepe. — Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 21. p.

¹⁸ Sztucska, P. I.: A jog forradalma. — Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 39. p.

¹⁹ Pasukanisz, E.: Allgemeine Rechtslehre und Marxismus. Frankfurt/M, Verl. Neue Kritik, 1966. 202. p. A műből magyar nyelven részlet: Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/1. Bp. 1968. 47—69. p.; Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Pasukaniszról: 260—263. p.; Stoyanovitch, K.: La philosophie du droit en U. R. S. S. Paris, 1965. Pasukaniszról: 96—134. p.

²⁰ Pasukanisz E.: Az általános jogtan és a marxizmus. Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 47. p.

²¹ Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1964. Mazurenko-ról: 19—21. p.

az állam és jogfejlődés vonásaira koncentráltak, hanem azokra a jelenségekre, amelyek fennmaradtak még a kapitalista viszonyokból átmenetileg és általában a kommunizmus felépítéséhez vezető utat rövid idejűnek tartották. Ezek a nézetek összefüggésben voltak a fentiekben említett politikai nézetekkel is, ugyanis azok sem értékelték eléggé a szocialista állam szerepét jelentőségét, s ebből adódóan nyilván a jog szerepét sem a szocializmus építésében. Alapvető pozitívumuk volt azonban, hogy szembefordultak a különböző idealista nézetekkel, megalapozták azok marxista kritikáját. A fenti nézetek kritikai áttértékelése tehát szükségessé vált.

A politikai-jogi gondolkodás fejlődésének második szakasza — mint már említettük — a Szovjetunióban 1937—1956 között jelentkezett. A politikai nézetekre ebben az időszakban a kialakult személyi kultusz nyomja rá bélyegét. Különösen 1939-ben Sztálin „Beszámoló a Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártja Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson” tartott beszédében fejtett ki nézeteket a szocialista állammal kapcsolatban. Ide sorolható továbbá általa tartott előadói jelentés, melynek címe: „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánytervezetéről” (1936), „A dialektikus és történelmi materializmusról” (1938) c. művek. Későbbi munkái közül a „Marxizmus és nyelvtudomány” (1950), „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” (1952). Ebben a korszakban szerkesztette „A Szovjetunió Kommunista (bolshevik) Pártja történetének rövid tanfolyama”²² c. munkát is. A fenti munkákban számos helytelen politikai nézetet fogalmazott meg. Módszertani oldalról nézve: az ellentétek egységét egyoldalúan értelmezte, a harcot abszolutizálta, sőt elhanyagolta azt, s az evolúciót azonosította a mennyiségi változásokkal. Mindez kifejezésre jutott politikai nézeteiben is. Hirdette, hogy a szocializmus előrehaladásával, vagyis a szocialista építés egyre nagyobb sikerei nyomán éleződik az osztályharc, s ez a szocialista állam gyakorlati funkciójára rányomta bélyegét.

A XVIII. pártkongresszuson mondott beszédében az állammal, illetőleg a szocialista állammal kapcsolatban vizsgálta az állam funkcióinak és az állam elhalásának problémáit. Az állam — nevezetesen a szocialista állam funkcióival összefüggésben kifejtette, hogy „szocialista államunk fejlődése két fő szakaszon ment keresztül. Első szakasz — az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszak. Ennek az időszaknak a fő feladata abban állt, hogy a megdöntött osztályok ellenállását elnyomja, hogy megszervezze az ország védelmét az intervenciós csapatok támadása ellen, hogy helyreállítsa az ipart és a mezőgazdaságot, hogy előkészítse a kapitalista elemek felszámolásának feltételeit. Ennek megfelelően államunk ebben az időszakban két fő funkciót valósított meg. Az első funkció — a megdöntött osztályok elnyomása az országon belül. Ebben a tekintetben a mi államunk külsőleg a megelőző államokra emlékeztetett, amelyeknek funkciója az engedetlenek elnyomásában állott, de azzal az elvi különbséggel, hogy a mi államunk a ki-

²² Sztálin: Beszámoló az SzK(b)P Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. Pártkongresszuson. (1939.). Sztálin: A leninizmus kérdései. Bp. 1949. 665—718. p.; Sztálin: A szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alkotmánytervezetéről. (1936.). I. m. 600—631. p.; Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. (1938.). I. m. 632—664. p.; Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. (1950.). Bp. Szikra, 1950. 41—51. p. (A Marxizmus—Leninizmus Kis Könyvtára. 63.); Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. (1952.). Bp. Szikra, 1952. 95. p. (A Marxizmus—Leninizmus Kis Könyvtára. 85—86.); A Szovjetunió Kommunista (bolshevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Bp. Szikra, 1953. 468. p.

zsákmányoló kisebbséget nyomta el a dolgozó többség érdekeinek nevében, míg a megelőző államok a kizsákmányolt többséget nyomták el a kizsákmányoló kisebbség érdekében. A második funkció — az ország védelme a kívülről jövő támadás ellen. Államunk ezzel, külsőleg szintén a megelőző államokra emlékeztetett, amelyek ugyancsak foglalkoztak országaik fegyveres védelmével, de azzal az elvi különbséggel, hogy a mi államunk a dolgozó többség vívmányait védelmezte a külső támadással szemben, míg a megelőző államok ilyen esetekben a kizsákmányoló kisebbség gazdagságát és kiváltságait védelmezték. Államunknak még egy harmadik funkciója is volt — államszerveink gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkája, amelynek az volt a célja, hogy kifejlessze az új, szocialista gazdaság csíráit és a szocializmus szellemében átnevelje az embereket. Ez az új funkció azonban ebben az időszakban nem igen fejlődött ki.

A második szakasz a város és falu kapitalista elemeinek felszámolásától a szocialista gazdaság teljes győzelméig és az új alkotmány elfogadásáig terjedő időszak. Ennek az időszaknak a fő feladata a szocialista gazdaság szervezése az egész országban és a kapitalista elemek utolsó maradványaink felszámolása, a kulturális forradalom szervezése, teljesen modern hadsereg szervezése az ország védelme érdekében. Ennek megfelelően megváltoztak szocialista államunk funkciói is. Megszűnt — elhalt a katonai elnyomás funkciója az országon belül, mert a kizsákmányolás meg van semmisítve, nincsenek többé kizsákmányolók és nincs kit elnyomni. Az állam elnyomó funkciója helyett megjelent az a funkciója, hogy a szocialista tulajdont, a népvagyont a tolvajokkal és harácsolókkal szemben megvédje. Teljességében megmaradt az ország katonai védelmének funkciója a kívülről jövő támadások ellen, tehát megmaradt a Vörös Hadsereg és a Vörös Hajóhad, valamint megmaradtak a büntető szervek és a felderítő szolgálat, amelyek feltétlenül szükségesek a külföldi kém-szervezetek által országunkba küldött kémek, gyilkosok, kártevők kinyomozására és megbüntetésére. Megmaradt és teljesen kibontakozott az állami szervek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkájának funkciója. Most államunk főfeladata az országon belül a békés gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkában rejlik. Ami pedig hadseregünket, a büntető szerveket és a felderítő szolgálatot illeti, azok már nem befelé a belső, hanem kifelé a külső ellenségek ellen fordítják élüket.

Mint látjuk, nekünk most teljesen új szocialista államunk van, amilyen még nem volt a történelemben és amely, formája és funkciója szerint, jelentősen különbözik az első fázis szocialista államától.²³ A fenti idézet helytelen nézeteket is tartalmaz a szocialista állam funkcióival összefüggésben. E helytelen nézetek a következők: nem lehet egyetérteni azzal, hogy a szocialista állam gazdasági-szervező funkciója még „nem igen fejlődött ki az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszakban”. Ez a funkció — miként azt Lenin is aláhúzta — kezdettől fogva jellemezte a szovjet szocialista államot. Az sem volt helyes, hogy az állam belső elnyomó funkciója helyett „a szocialista tulajdont, a népvagyont a tolvajokkal és harácsolókkal szemben megvédje” mint új funkciót kiemelje, mert olyan benyomás alakulhatott ki, hogy ilyen funkció nem volt az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszakban, hanem csak később a város és a falu kapitalista elemeinek felszámolásától a szocialista

²³ Sztálin: Beszámoló az SzK(b)P KB-nek munkájáról a XVIII. Pártkongresszuson. I. m. 713. p.

gazdaság teljes győzelméig és az új alkotmány elfogadásáig terjedő időszakban. Ilyen funkció ugyanis kezdettől fogva jellemzi a szocialista államot. Ha pedig az általa kiemelt és a második szakaszban jelentkező funkciókat vizsgáljuk, azokat belsőleg össze kell kapcsolnunk az osztályharc élesedésének szintén általa kifejtett koncepciójával, vagyis azzal, hogy a szocialista építés egyre nagyobb sikerei nyomán éleződik az osztályharc, s éppen ezért az ellentmondásokat fel kell tární. Azt lehet mondani általában, hogy itt az elmélet és a gyakorlat ellentétbe kerül, vagyis befelé irányult a különböző büntető és felderítő szervek tevékenysége.

Sztálin továbbá válaszolt arra a kérdésre is, hogy „megmarad-e nálunk az állam a kommunizmus periódusában is?” Válasza: „Igen. Megmarad, ha nem semmisül meg a kapitalista környezet, ha nem szűnik meg a kívülről jövő katonai támadások veszedelme. Emellett magától értetődik, hogy államunk formái újból változni fognak, a belső és külső viszonyok változásának megfelelően. Nem, nem marad meg és elhal, ha megszűnik a kapitalista környezet, ha szocialista környezet fogja felváltani. Így áll a dolog a szocialista állam kérdésével.”²⁴ Sztálin e gondolatai nem egészen helyesen értelmezik az állam elhalásának kérdését. Mindenekelőtt helytelen volt az, hogy az állam szükségességét csak külső körülményekkel magyarázta. Ebből a szempontból a belső körülmények is szükségesek, ugyanis mint Lenin kimutatta az állam létezésének gazdasági szükségyszerűsége csak a szükségletek szerinti elosztásra való áttéréssel szűnik meg. Következésképpen ameddig nem lehet a szükségletek szerinti elosztást megvalósítani, addig az államra a munka és fogyasztás mértéke feletti ellenőrzés szempontjából is szükség van. Az állam szükségességét a kommunizmusban is csupán külső körülményekkel magyarázta. Sztálin tehát nem koncentrált az állam elhalásának belső feltételeire, illetve azokra a tényezőkre, amelyek az állam elhalását előkészítik belsőleg, vagyis a szocialista demokrácia kibontakoztatására, ami összefüggött nyilván a szocialista demokrácia korlátozásának szabállyá tételével, azzal a tétellel, hogy a szocializmus felé való előrehaladással az osztályharc egyre élesebbé válik.

Igen érdekes a XVIII. kongresszus beszámolójában egy, már korábban felmerült kérdésre adott válasza is. Kérdés: „A kizsákmányoló osztályok nálunk megszűntek, ellenséges osztályok az országban nincsenek többé, nincs már kit elnyomni, vagyis nincs már szükség államra — az államnak el kell hálnia — hát akkor miért nem segítjük elő szocialista államunk elhalását, miért nem törekszünk arra, hogy véget vessünk neki, nincs-e már itt az ideje annak, hogy sutba dobjuk ezt az ócska államot?”²⁵ E kérdésre úgy válaszolt, hogy nem lehet lebecsülni a burzsoá államok szerveinek jelentőségét. Ez pedig véleménye szerint összefügg azzal, hogy az utóbbi időben gondatlanok voltunk az államelmélet kérdéseivel és az állami tevékenység gyakorlati tapasztalatait elméletileg nem általánosítottuk, tehát elméleti hézag állt elő. Kifejtette, hogy Engelsnek az elhalásról szóló tétele helyes, de csak a következő két feltétel egyike esetén: „a) ha a szocialista államot csakis az ország belső fejlődésének szempontjából tanulmányozzuk, ha már eleve elvonatkoztatjuk a nemzetközi tényezőktől, ha a vizsgálódás könnyebbége kedvéért, izoláljuk az országot és az államot a nemzetközi környezettől, vagy b) ha feltételezzük, hogy a szocializmus már győzött minden országban, vagy az országok többségében a kapi-

²⁴ Sztálin: I. m. 713. p.

²⁵ Sztálin: I. m. 707. p.

talista környezet helyett szocialista környezet van és nincs meg többé a kívülről jövő támadás veszedelem, nincs többé szükség a hadsereg és az állam erősítésére.”²⁶ Tekintettel azonban arra — húzta alá —, hogy a szocializmus csupán egy országban győzött, így a nemzetközi viszonyokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. Azt is figyelembe kell venni továbbá, hogy Engels abból a feltevésből indult ki, hogy a szocializmus többé-kevésbé egyidejűleg már győzött minden országban, vagy legalábbis az országok többségében. Ez azonban nem így valósult meg. Ebben az időszakban a fentiekben felvetett kérdés nem volt véletlen, hiszen már *Kalinyin* kifejtette „A kommunista nevelés kérdései” c. munkájában, hogy „A proletárállam a szocialista építés eredményeivel, a tőkés viszonyok kiküszöbölésével és a tőkések eltűnésével egyenes arányban fokozatosan átalakul össznépi állammá, melynek már új alap gondolata és új tartalma van (a kommunizmusra való törekvés).”²⁷

Sztálinnak a jogra vonatkozó nézeteit megismerhetjük „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánytervezetéről” (1936) c. előadásából.

A szocialista jogra — de általában a jogra vonatkozó általános tételeket ebben az időszakban A. J. Visinszkij (1883—1954) fejtette ki. Visinszkij²⁸ 1933—1939 között a Szovjetunió Legfőbb helyettes ügyésze, majd később Legfőbb Ügyész volt. 1939—1953 között a Minisztertanács elnökhelyettese, majd később külügyminiszter. 1953—1954 között a Szovjetunió képviselője az Egyesült Nemzetek Szervezetében. Az államra és jogra vonatkozó nézeteit az alábbi fontosabb műveiből ismerhetjük meg: „A jog és az állam kérdései Marxnál” (1938. április 27.), „A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladatai” (1938. július 16.), „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban” (1946.), „Az állam- és jogelmélet egyes kérdéseiről” (1948. május 18.), „A nemzetközi jog és a nemzetközi politika kérdései” (1949).

Visinszkij a szocialista állam lényegével összefüggésben fejtett ki nézeteit. A szocialista állam lényegével, vagyis a proletárdiktatúrával összefüggésben Sztálin — s ezek között hibás tételét ismételte meg és bírálta A. I. Denisov „Állam- és jogelmélet” (1944.) c. könyvét. Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúrának csupán jogi szempontból történő vizsgálata nem

²⁶ Sztálin: I. m. 709. p.

²⁷ *Kalinyin, M.*: A kommunista nevelésről. 4. kiad. Bp. Szikra, 1951. 303. p.; *Kalinyin, M. I.*: Kommunista nevelés és katonai kötelesség. Cikkek és beszédek. Bp. Zrínyi, 1964. 385. p.; *Kalinyin, M. I.*: O szocialiszticeszkoy zakonnoszti. Moszkva, Izvesztija, 1959. 186. p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/1. Bp. 1968. Kalinyinról passim, különösen 422—424. p.

²⁸ *Visinszkij, A. J.*: A jog és az állam kérdései Marxnál. Bp. Jogi és Államig. K. 1953. 55. p. (A Magyar—Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztályának Kiskönyvtára. 1.); *Visinszkij, A. J.*: A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladatai. — *Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Két tanulmány.* Bp. Jogi és Államig. K. 1950. 3—87. p.; *Visinszkij, A. J.*: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. Akadémiai K. 1952. 342. p.; *Visinszkij, A. J.*: Az állam- és jogelmélet egyes kérdéseiről. — *Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései.* Bp. Jogi és Államig. K. 1950. 87—113. p. A műből részlet: *Antalfy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből.* 2/1. Bp. 1968. 73—94. p.; *Visinszkij, A. J.*: Voproszu nezsduarodnogo prava i mezsduarodnoj politiki. Moszkva, Goszjurizdat, 1949. 502. p.; *Visinszkij, A. J.*: A szovjet állam. Bp. Cserépfalvi, 1945. 88. p. (Kék Könyvek); *Visinszkij, A. J.*: Lenin és Sztálin a proletárforradalomról és az államról. Bp. Szikra, 1949. 133. p.; *Péteri Zoltán: A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban.* — *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője.* 1958. 304—314. p.; *Stojanovitch, K.*: La philosophie du droit en U. R. S. S. Paris, 1965. *Visinszkijről:* 175—2000. p.

helyes, és különböző pontatlanságok vannak munkájában, amelyek a torzítással határosak. Hibájául róttá fel Deniszovnak, hogy „a szerző nem hivatkozik arra a kitűnő jellemzésre, amelyet a proletariátus diktatúrájáról Sztálin elvtárs adott, amikor ennek három fő vonását tárgyalta”. Bírálta továbbá Deniszovot azért is, hogy munkájában az állam elhalására koncentrált. „Más szóval a figyelem nem arra fordul — ti. Deniszov könyvében —, hogy az államra a proletariátusnak szüksége van, hanem arra, hogy milyen körülmények között válik számára feleslegessé.” Majd hangsúlyozta, hogy „Az állam elhalásának kérdését különösen azok tolták érelyesen előtérbe, akik a szovjet állammal szemben ellenséges érzülettel viseltettek és akik éppen azzal kíséreltek meg a szovjet állam ellen propagandát folytatni, hogy az amúgy is elhalásra van ítélve.”²⁹ Deniszov tétele tehát teljes mértékben ellentétben áll Sztálinnak — írta Visinszkij — a XVIII. Pártkongresszuson tartott beszédében kifejtettekkel.

Az állammal összefüggésben továbbá Visinszkij foglalkozott a szuverenitás kérdésével is. Bírálta a szuverenitás olyan fogalmát, miszerint az nem más, mint „jogi és tényleges képessége az államnak, hogy saját területén funkcióit teljhatalmú szervezetként, mint a nemzetközi kapcsolatok független tagja valósítja meg”. Ez véleménye szerint azért helytelen, mert így nem lesz szuverén az az állam „amely saját maga, saját erejével képtelen megvédeni azt”. Tehát a katonailag gyenge állam nem lehet szuverén, s úgy foglalt állást, hogy a szuverenitás fogalmát „sokkal helyesebb lenne realisabb módon meghatározni, anélkül, hogy az államnak funkciói megvalósítására vonatkozó ténybeli és jogi képességéből indulnánk ki”. Javasolta a következő meghatározást: „a szuverenitás az adott államhatalom mind belső, mind külső függetlenségének állapotát jelenti minden más hatalommal szemben”.³⁰

Visinszkijnek a proletárdiktatúra feladataival összefüggésben kifejtett nézetei azért hibásak, mert benne az állami kényszert, ill. elnyomást előtérbe helyezte. Az állam elhalásával összefüggésben kifejtett nézete pedig tulajdonképpen a hibás sztálini tételnek az ismételése, s ezzel ő is hozzájárult az állam elhalása tételének helytelen értelmezéséhez. A szuverenitással kapcsolatos tétele pedig lényegében helyes, hiszen valóban a szuverenitás az állam függetlenségét jelenti, azonban kétségtelen ez a függetlenség önkorlátozás alá vethető.

Visinszkij a joggal, illetve a szocialista joggal kapcsolatban mindenekelőtt a szovjet szocialista jog fogalmának kérdésével foglalkozott. Visinszkij szerint „A jog az uralkodó osztály akarát kifejező, törvényhozási úton létrejött magatartási szabályok, valamint olyan szokások és együttélési szabályok összessége, amelyet az államhatalom szankcionált, amelyeknek alkalmazását az uralkodó osztály számára előnyös és kedvező társadalmi viszonyok és társadalmi rend védelme, megerősítése és fejlesztése céljából az állam kényszerítő ereje biztosítja.”³¹ Ezt a meghatározást többen támadták, így pl. Sztálgevic is, aki a fogalmat normativista meghatározásnak minősítette. Visinszkij erre 1948-ban a következőket válaszolta: „A valóságban mi jellemző a normativizmusra? Az, hogy a normativisták, amikor a jogot a jogszabályok összességéként határozzák meg, a jog szabályait valami önmagukba zárt egységnek tekintik és azt kísérlik meg, hogy e szabályokat nem a társadalmi-termelési viszonyokkal,

²⁹ Visinszkij, A. J.: Az állam- és jogelmélet egyes kérdéseiről. Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 83—84. p.

³⁰ Visinszkij, A. J.: I. m. 81—82. p.

³¹ Visinszkij, A. J.: I. m. 90. p.; Vö.: Visinszkij A. J.: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései c. munkával.

nem a nemzetközi feltételekkel, hanem magukból a szabályokból kiindulva magyarázzák meg. Tagadják, hogy a jog a társadalom uralkodó osztályainak akaratát fejezi ki, nem látják és nem ismerik el azt, hogy a jogszabályok a társadalomban uralkodó, meghatározott gazdasági, vagy termelési feltételekből merítik tartalmukat." Következésképpen „a meghatározásnak nincs semmi köze a normativizmushoz, hacsak nem az, hogy egy ízben említés van benne a jogi normáról". Hangsúlyozta azt is, hogy „A jogban az uralom és alárendeltség viszonyai jutnak kifejeződésre." Visinszkij továbbá foglalkozott a jogtudat kérdéseivel, a jogviszony problémáival, a jogviszony alanyaival, a jogalkalmazás és jogrendszer kérdéseivel. A jogalkalmazással összefüggésben hibás nézeteket hirdetett a „Perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban" c. munkájában. Megelégedett ugyanis a jogalkalmazás során a valószínűséggel.

Ami Visinszkijnek a jog fogalmára vonatkozó nézeteit illeti, általában megállapítható, hogy annak elemei között hibás felfogások is találhatók. Így pl. bár helyes az, hogy a jog az uralkodó osztály akaratát kifejező normarendszer, s ebből még korántsem lehet normativizmusra következtetni, de a fogalom nem nélkülözheti azt sem, hogy ez az akarat az osztály társadalmi létfeltételei által determinált, mert ez az akarat egyébként önkényes is lehet. Másik hibás nézete a fogalommal kapcsolatban abban jelentkezik, hogy már ebben az időben sem lehetett a szocialista jogot kizárólag úgy jellemezni, mintha annak betartását csak az állami kényszer biztosítja. A szocialista társadalomban ugyanis alapvető jelentőségű az önkéntes jogkövetés is, amit nyilván nem volt helyes mellőzni. A jogalkalmazással összefüggésben pedig helytelen volt a valószínűsítéssel való megelégedés, pl. valószínű, hogy elkövette a cselekményt az egyén, mert bevallotta azt — hiszen az szubjektív jellegű, s az igazságtól távol áll. A valószínűség a bíró szubjektív bizonyosságát sem képes kifejezni, amelynek nyilván szerepe van a jogalkalmazásban. Azonban bírói döntést csakis arra lehet alapozni, ha azt tárgyi bizonyítékokkal is alá lehet támasztani, vagy más szóval a bizonyosság, amely szubjektív, bebizonyítottassággá — amely objektív — válik. Tehát a szubjektív valószínűség koncepciója helytelen, még a szubjektív bizonyosság sem elegendő. Visinszkijnek a jogtudattal összefüggésben kifejtett koncepciója is bírálat alá esik, mert abban az erkölcsi és a jogtudat elemei keverednek.

Visinszkij alapvetően a jog és a szocialista jog társadalmi meghatározottságából indult ki és ilyen értelemben bizonyos mértékig elutasította a jogi fogalmak általánosított jellegét, azonban végeredményben ő maga is ezt, illetve a jog művelésénél a filozófiai irányt követte. Nem méltányolta azonban a jog szociológiai oldalainak a vizsgálatát. Ilyen értelemben nem véletlenül került szembe P. I. Sztucska, valamint E. Pasukanisz nézeteivel. Sztucska ugyanis elsősorban a jog és a társadalom kapcsolatát elemezte, noha kétségtelenül túlhangsúlyozta ezt a problémát akkor, amikor a jogot a társadalmi viszonyok rendszerének tekintette. Sztucska egyben a jog mint forma belső szerkezeti kérdéseit háttérbe szorította, azokat nem tartotta elméleti kérdésnek. Pasukanisz pedig elsősorban a jog formai oldalára koncentrált, ami azonban szintén nem volt helyes.

Ebben az időszakban számos szerző fejtett ki nézeteket az állammal és joggal összefüggésben a Szovjetunióban. Ezek közül ki kell emelni Sz. A. Golunskij és M. Sz. Sztrogovics „Állam- és jogelmélet" c. munkáját.³² Ők a

³² Golunskii, S. A.—Sztrogovich, M. S.: The theory of the state and law. — Societ legal philosophy. Cambridge, Mass. 1951.; Sztrogovics, M. Sz.: A jogviszonyok

jogot és az államot szintén filozófiai-logikai oldalról közelítették meg. Ez azonban egyoldalú szemlélet. Az állam és jog vizsgálatánál ugyanis szükséges és indokolt a különböző aspektusoknak az egysége. Következésképpen az államot és a jogot szükséges filozófiai-logikai, történeti-szociológiai aspektusokból megközelíteni. Itt is érvényes a dialektikának azon tétele, miszerint a jelenségek sokoldalúak és e sokoldalúságra a jelenségek közötti összefüggés mellett, illetve a jelenségek ellentmondásainak kutatása mellett figyelemmel kell lenni.

elméletének kérdései. — Antalfy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/1. Bp. Tankönyvk. 1968. 295—305. p.; Stoyanovitch, K.: La philosophie du droit en U. R. S. S. Paris, 1965. Golunszkijról és Sztrogo-
vicsról: 201—235. p.

II.

A MARXISTA—LENINISTA POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS FEJLŐDÉSE LENIN UTÁN A TŐKÉS VILÁG KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGAIBAN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentős hatást gyakorolt a világ különböző országainak munkásosztályaira. A Szovjetunió elleni intervenció után azonban a nemzetközi burzsoázia nem hagyott³³ fel azzal a tervével, hogy megsemmisítse a világ első szocialista államát. A kapitalista országokban az 1920-as gazdasági válság — azon túl, hogy kiélezte a kapitalista államok közötti osztályellentéteket — fokozta és elmélyítette a belső osztályellentéteket, különösen Olaszországban, Németországban, Angliában. Ezek az ellentmondások akadályozták a kapitalista államokat abban, hogy a Szovjetunió ellen intervencióhoz folyamodjanak. Olaszországban a munkásmegmozdulásokat levertek és már 1922-ben uralomra jutott a fasiszmus. Általában az 1924-es évekre a munkás- és a tőkés osztály közötti osztályösszeütközések valamennyi kapitalista országban a munkások vereségével végződtek. E vereségben nagy szerepük volt a szociáldemokrata jobboldali vezetők tevékenységének, de a kommunista pártokon belül jelentkező jobboldali opportunizmusnak is. A kapitalizmus ebben az időszakban a viszonylagos stabilitás szakaszába lépett. A munkásmozgalomban alapvetővé vált — miként azt Kommunista Internacionálé V. Kongresszusán megfogalmazták — a kapitalista országokban működő komunnista pártoknak a bolsevizálása, vagyis az, hogy sajátítsák el a leninizmust. A kapitalizmus viszonylagos stabilizációja az 1926-os években megszűnt, újra kiéleződtek az osztályellentétek, pl. Angliában, Ausztriában, de a gyarmati és függő országokban is fellendült a nemzeti felszabadító mozgalom (Kína 1927). Mindez a Szovjetunió elleni fellépésre ösztönzött, különösen jeleskedtek e tekintetben az angol konzervatívok (1927), akik egy új intervenciót igyekeztek előkészíteni a Szovjetunió ellen. Ez az előkészítő „munka” azonban a Szovjetunió békepolitikája miatt kudarcba fulladt.

A kapitalista világot 1929-ben újabb gazdasági válság rázkódtatta meg, ami nagyméretű munkanélküliséget eredményezett, különösen Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban. Ez a tény forradalmasította a munkástömegeket, hozzájárult a kommunista pártok befolyásának növekedéséhez, valamint a reformista és jobboldali elméletek alól is kihúzta a talajt. A válság következtében előálló belső feszültségeket a tőkés uralkodó körök háborúk előkészítésével, illetve háborúk kirobbantásával igyekeztek levezetni (Japán 1931). Az 1929-es gazdasági válságot nem követte gazdasági fellendülés és a gazdasági depresszió 1937-ig tartott, amiből szintén nagyméretű munkanélküliség következett. A nyugati országok tőkései — az olasz példa alapján — a fasiszta diktatúra bevezetésére törekedtek, s ezzel akarták elfojtani országaik munkásmozgalmát. 1933-ban Hitler uralomra jutott. 1935-ben Olaszország háborút kezdett Etiópiában. A német—olasz és japán tőkés körök összefogtak Anglia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok ellen, vagyis az első világ-

³³ A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Bp. Kossuth K. 1964. 815. p.

háborúban győztes nagyhatalmak ellen. Mindez kiélezte az ellentéteket a kapitalista államok között, s érlelődött a második világháború. Hitler hatalomra jutása után Németország világháborúra készült a kommunizmus elleni harc propagandájával — valójában azonban a német monopoltőkések javára akarta újrafelosztani a világot. Ez nyilván sértette Franciaország és Anglia érdekeit. 1933-ban az Amerikai Egyesült Államok elismerte a Szovjetuniót, de elnéző álláspontot foglalt el a japán és az olasz agresszorokkal szemben. Németországban ebben az időszakban a fasiszmus egyre jobban előtérbe került és a munkásosztály szervezeteinek szétfűzésére törekedett.

Alapvető feladattá vált tehát a kommunista pártok előtt a munkásosztály akcióegységének a megteremtése, harc a fasiszmus ellen. Németországban a jobboldali szociáldemokrata vezetők megtagadták az akcióegységet, bízva abban, hogy ők megmaradnak, később azonban őket is felszámolták. Franciaországban, Ausztriában, Olaszországban 1934-ben létrejött az antifasiszta akcióegység a kommunisták és a szociáldemokraták között. Az 1935-ben tartott Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa megerősítette a munkásosztály akcióegységének politikáját a fasiszmussal és a háborúval szemben és széles antifasiszta népfront létrehozásáért szállt sikra. Ennek megfelelően népfront kormányok jöttek létre Franciaországban és Spanyolországban, de ez nem minden országban sikerült. 1937-ben a kapitalista világban újabb gazdasági válság robbant ki, így Franciaországban és az USA-ban, Németországot és Japánt azonban ez a gazdasági válság nem rázkódttatta meg, melynek oka az volt, hogy ezen országok tőkései már korábban átállították gazdaságukat a haditermelésre és háborúra készülődtek a világ újrafelosztása érdekében. A 30-as évek vége felé Németország fokozott hódító politikába kezdett. 1938-ban elfoglalta (bekebelezte) Ausztriát. Ebben az időszakban a Szovjetunió kollektív biztonsági rendszert javasolt a fasiszta agresszorok ellen. A javaslatot azonban sem Franciaország, sem Anglia, sem az Amerikai Egyesült Államok nem fogadták el, bízva abban, hogy a világ első szocialista államát Németország meg fogja semmisíteni. 1939-ben a hitleristák bekebelezték Csehszlovákia egy részét, majd elfoglalták az egészét. 1939-ben Franciaország és Anglia tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval egy fasisztaellenes koalíció létrehozása tárgyában, ez azonban nem vezetett sikerre, ugyanis a kölcsönösség elvét a nyugatiak nem biztosították (közben Hitlerrel is tárgyaltak az angol és francia vezetők). Mindezek hatására a Szovjetunió 1939-ben meg nem támadási szerződést kötött a hitleri Németországgal.

Az 1939-es évek végén Németország megtámadta és részben elfoglalta Lengyelországot, majd Franciaország és Anglia lerohanására törekedett. 1939-ben Franciaország és Anglia hadat üzent Németországnak, kezdetben imperialista céllal, nevezetesen azzal, hogy Németországot mint konkurrensüket kizorítsák a világgpiacról. Később azonban az ő harcuk is a nemzeti függetlenségük védelméért folyt. 1940-ben Németország elfoglalta Franciaországot, 1941. június 22-én pedig megtámadta a Szovjetuniót. Németország kezdetben sikereket ért el a hadműveletek során a szovjet csapatokkal szemben, azonban az 1942-es sztálingrádi csata, amelyben a szovjet csapatok fényes győzelmet arattak, megingatta a hitleristák hitét a győzelemben. Ez egyben azt is eredményezte, hogy a különböző megszállt és csatlós országokban, de magában Németországban is a kommunisták által irányított belső ellenállás fokozódott. 1945. május 9-én Németország, 1945. szeptember 2-án pedig Japán kapitulált.

A szovjet győzelem eredményeképpen számos kelet-európai és ázsiai or-

szág felszabadult és ezekben az országokban létrejött a népi hatalom, a proletárdiktatúra a népi demokratikus köztársaság formájában és hozzákezdtek a szocializmus építéséhez.³⁴

Ebben a bonyolult korszakban, a bonyolult nemzetközi és belső körülmények között a világ különböző kapitalista országaiban fejlődött a marxista politikai és jogi ideológia. A marxista politikai-jogi gondolkodás továbbfejlesztésében — különösen a politikai nézetek területén, de a joggal kapcsolatban is jelentős szerepet töltöttek be az alábbiak: Antonio Gramsci (1891—1931), Palmiro Togliatti (1893—1968), Georgi Dimitrov (1882—1949), Erns Thälmann (1886—1944), Wilhelm Pieck (1876—1960), továbbá Palme Dutt, William Foster, Marcel Cachin (1869—1958). Ide sorolható még a lengyel Julian Lenszky és a kínai Li Ta Csao. A munkásmozgalom politikai vezetői alkalmazták és továbbfejlesztették a marxista politikai-jogi nézeteket. Ezek közül Gramscival és Dimitrovval foglalkozunk.

Antonio Gramsci³⁵ neves olasz marxista teoretikus. Elméleti cikkeket 1914-től kezdve publikált, azonban 1917-től vált marxistává. Gramsci ebben az időszakban — jöllehet nem ismerte Lenin: „Mi a teendő?” című munkáját — a forradalmi elméletnek a munkásmozgalomban nagy jelentőséget tulajdonított. Szembeszállt a spontaneitás elvével és hangsúlyozta a proletárontudat kialakulásának jelentőségét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után lelkesen üdvözölte Lenint, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. 1917-ben a párt turini szervezetének titkára volt, 1921-ben pedig P. Togliattival együtt megalakították az Olasz Kommunista Pártot. Már 1922-től kezdve, illetve előtte is harcolt az olaszországi fasizmus (Mussolini) ellen. 1924-ben e tevékenységét mint országgyűlési képviselő folytatta. 1926-ban letartóztatták és 1928-ban húsz évre elítélték. 1937-ben amnesztiát kapott betegsége miatt, de a börtönből való kiszabadulása előtt meghalt. A politikai és jogi gondolkodás szempontjából legjelentősebb munkái: „Jegyzetek Machiavelliről, a politikáról és

³⁴ Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. 1960.; Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. 266. p.; Habuda Miklós: A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban. Bp. 1971.

³⁵ Gramsci, Antonio: Részletek a „Jegyzetek Machiavelliről, a politikáról és a modern államról” c. kötetéből. — Olasz marxista filozófusok írásaiból. Bp. Gondolat, 1970. 84—144. p. U. abból a műből „Párt, állam, politika” címmel: Gramsci: Válogatott filozófiai írások. Bp. Kossuth K. 1970. 307—348. p.; Gramsci, Antonio: Az értelmiség és a kultúra szervezete. — Gramsci: Filozófiai írások. Bp. Kossuth K. 1970. 271—306. p.; Gramsci, Antonio: Benedetto Croce és a történelmi materializmus. — Gramsci: Filozófiai írások. Bp. Kossuth K. 1970. 239—270. p., valamint: Olasz marxista filozófusok írásaiból. Bp. Gondolat, 1970. 43—83. p.; Gramsci, Antonio: Marxizmus, kultúra, művészet. Válogatott írások. (Vál. Rózsa Zoltán. (Bev.), jegyz. Sallay Géza.) Bp. Kossuth K. 1965. 377. p.; Komját Irén: Népfrentpolitika az európai munkásmozgalomban. Bp. Kossuth K. 1967. Gramsci nézeteiről: 53—55., 115—120. p.; Lombardo-Radice, L.—Carbone, G.: Antonio Gramsci élete. Bp. Szikra, 1952. 215. p.; Togliatti, Palmiro: Gramsci és a leninizmus. Társadalmi Szemle. 1958. 2. sz. 53—63. p.; Szabó György: Gramsci öröksége. — Társadalmi Szemle. 1965. 10. sz. 122—125. p.; Lopuhov, B. R.: Antonio Gramsci. Moszkva, AN SzSzsZr, 1963. 90. p.; Ottino, Carlo Leopoldo: Concetti fondamentali nella teoria politica di Antonio Gramsci. Milano, Feltrinelli, 1965. 151. p. (Biblioteca G. G. Feltrinelli. Studie Recherche Storiche.); Buzzzi, A. R.: La théorie politique d'Antonio Gramsci. Louvain—Paris, Nauwelaerts, 1967. 363. p. (Publications de la Faculté des Sciences Économiques, Sociales et Politiques de l'Université Catholique de Louvain. 11.); Texier, Jacques: Antonio Gramsci. Paris, Seghers, 1966. (Philosophes de Tous les Temps. 29.); Komját Irén: Antonio Gramsci és a kommunizmus Olaszországban. — Társadalmi Szemle. 1961. 1. sz. 43—61. p.

a modern államról". (1929—1935). „Az értelmiség és a kultúra szervezete”. Módszertani szempontból jelentős munkája pedig „A történelmi materializmus és Benedetto Croce filozófiája”. (1933—1934).

Az állammal összefüggésben számos problémát elemzett. Mindenekelőtt foglalkozott az állammal, de a pártokkal kapcsolatban is a bürokrácia problémáival, a hatalom megosztásának kérdéseivel, az állam feladataival, illetve funkcióival, az állam és a párt viszonyával. A bürokráciával összefüggésben, illetve a kapitalista állam polgári és katonai szerveivel kapcsolatban alapvetőnek tartotta annak vizsgálatát, hogy milyen társadalmi rétegből kerülnek ki az emberek az igazgatási pályára, mely réteg számára fontos — polgári és katonai — a bürokratikus pálya, a gazdasági és a politikai érvényesülés szempontjából. Rámutatott arra, hogy a bürokratikus pályára elsősorban a falusi kispolgárság és középpolgárság jelentkezik. Kiemelte azt is, hogy ezek számára a bürokratikus pálya különösen „testhez álló”. A bürokratikus pálya ugyanis a kis- és középpolgárság tagjait a vezetés energiájával ruhazza fel, majd így írt: „Ennek a rétegnek az elemei megszokták, hogy embercsoportoknak — ha csak kicsinyeknek is — közvetlenül parancsoljanak, mégpedig „politikailag”, nem „gazdaságilag”; vagyis parancsoló művészetük tartalma nem az, hogy a „dolgozat” rendezék, hogy „embereket és dolgokat” rendezzenek el szerves egészbe ahogyan az ipari termelésben történik, mert ennek a rétegnek nincsenek gazdasági funkciói a szó modern értelmében. Járadéka van, jogilag tulajdonosa lévén a nemzeti földterület egy részének, funkciója pedig abban áll, hogy „politikailag” keresztülhúzza a földműves parasztnak létfeltételei megjavítására irányuló törekvéseit, mert a parasztok viszonylagos helyzetének bármely javulása katasztrófális lenne az ő társadalmi helyzetére nézve.³⁶ A kapitalista államokkal összefüggésben tehát ragyogóan elemezte a bürokratikus pályára menők jellegzetességeit, s kiemelte azt is, hogy „a kispolgárságot mint társadalmi csoportot korlátozza és belső gyengeségét az okozza, hogy területileg szét van szórva és szétszórtságával szoros összefüggésben »nem homogén«; ez magyarázza egyéb jellemzőit: elfogadott ideológiai rendszerének változékonyságát, sokféleségét, ezeknek az ideológiáknak esetleges furcsaságait”.³⁷ E csoport is rendelkezik bizonyos akaráttal és mindig törekszik akaratát összhangba hozni a felsőbb osztályok érdekeivel és akaratával. Amennyiben bekerül az igazgatási apparátusba „maga diktálja a törvényt a felsőbb osztálynak, ha tartalmilag nem is, legalább a megoldás „formáját illetően”.³⁸ Aláhúzta, hogy az állammal összefüggésben elsőrendű jelentősége van annak, hogy ... kialakult a (polgári és katonai) bürokratikus munkára technikailag kiképzett „hivatásos” funkcionárius típusa. Felveti azt a kérdést, hogy ez szükségszerű-e, vagy elfajulás, ahogy Trockij állította. Úgy vélekedett, hogy minden államnak megvolt a maga funkcionárius problémája, megvolt a saját kiválasztási rendszere és a kinevelendő funkcionárius típusa (ez eszményi típus). Aláhúzta, hogy minden új államnak új funkcionárius típusra volt szüksége, de az új uralkodó csoportok sohasem tudtak elszakadni a hatalomrajutásuk előtt kialakult funkcionárius típusoktól. Aláhúzta azt is, hogy a funkcionáriusok problémája részben egybeesik az értelmiség problémáival.

A hatalom megosztásával kapcsolatban megállapította, hogy az összefügg az osztályok egyensúlyával, ill. annak bizonyos módon jelentkező ingatagságá-

³⁶ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 311. p.

³⁷ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 311. p.

³⁸ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 312. p.

val. Van olyan helyzet, „amikor bizonyos értelmiségi kategóriák (a közvetlen állami szolgálatban állók, s főleg a polgári és katonai bürokrácia) még túlságosan a régi uralkodó osztályhoz kötődnek”. Ez a probléma egyébként összefüggésbe hozható — írta — az egyház és állam örökös konfliktusával. Majd így írt erről a kérdésről: „Az állam egysége a hatalmak megosztása mellett: a polgári társadalomhoz jobban kapcsolódó parlament, a bírói hatalom, a kormány és a parlament között az írott törvény folyamatosságát képviseli (a kormány ellen). Természetesen mindhárom hatalom egyben a politikai hegemonia szerve is, de különböző mértékben: 1. parlament; 2. bíróság; 3. kormány.”³⁹ Kifejtette azt is, hogy a hegemonia gépezete abban a szektorban a legérzékenyebb, amelyhez a rendőrség és a politikai igazgatás önkényeskedései is hozzákapcsolandók.

Az állammal összefüggésben foglalkozott a demokratikus centralizmus kérdéseivel is. Bírálta a bürokratikus centralizmust és kifejtette, hogy „A »szervesség« csak a demokratikus centralizmust illetheti meg, amely — mondhatnánk — mozgásban levő »centralizmus«, azaz a szervezet szüntelen hozzáigazítása a valóságos mozgalomhoz, az alulról jövő nyomás összeegyeztetése a felülről való irányítással, a tömeg mélyéből sarjadó elemek szüntelen beillesztése a folyamatosságot és a tapasztalatok rendszere felhalmozódását biztosító vezető apparátus szilárd kereteibe.”⁴⁰ Kifejtette azt is, hogy a demokratikus centralizmus számot vet a mozgalommal és nem merevül el mechanikusan, de számot vet a viszonylag szilárddal és állandóval is. A szilárdság pedig az állami vezetőcsoport központi magvának fejlődésében testesül meg. A demokratikus centralizmus tehát szemben a bürokratikus centralizmussal „sokféleképpen megtestesíthető, rugalmas formulát kínál; amennyiben eleven, amennyiben szakadatlanul a szükségletek szerint értelmezik és hozzájuk igazítják”.⁴¹ Ez a hozzáigazítás szüntelen és kitartó munkát kíván azonban. A bürokratikus centralizmust bírálva aláhúzta, hogy annak túlsúlya az államban arra vall, hogy „a vezető csoport telítődött, amennyiben szűk érdekszövetséggé vált, amely csak a maga kicsinyes előjogainak állandósítására törekszik, az ellenzéki erő keletkezését gondosan szabályozva, vagy akár el is fojtva”.⁴² Kifejtette továbbá, „hogy a bürokratikus centralizmus kóros megnyilvánulásai az alsó rétegek kezdeményezőkészségének és felelősségének fogyatékosságára... vezethetők vissza”.⁴³

Az állam feladataival kapcsolatban egyrészt leszögezte, hogy „az államnak mindig célja, hogy megteremtse a civilizáció új és magasabb típusait, a legszélesebb néptömegek »civilizációját« és erkölcsiségét a gazdasági termelő-apparátus állandó fejlődésének szükségleteihez igazítsa, tehát fizikailag is kialakítsa az emberiség új típusait”.⁴⁴ Igen érdekös gondolatot fejtett ki a neveléssel összefüggésben amikor az oktatás és a nevelés szoros kapcsolatát hangsúlyozta és elítélte azt az álláspontot, miszerint a kettő elválasztható.

A párttal kapcsolatban mindenekelőtt a kommunista pártokkal foglalkozott. Gramsci szerint a kommunista párt olyan társadalmi jelenség, amelyben mint intézményben egyesül a politika, a történelem és a filozófia azonossága.

³⁹ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 334. p.

⁴⁰ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 325. p.

⁴¹ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 326. p.

⁴² Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 326. p.

⁴³ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 326. p.

⁴⁴ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 331—332. p.

A kommunista párt — húzta alá — a munkásosztály intézmény rendszerei közül, a politika síkján egyedüli szervezet, mert csak a kommunista párt tud egy új valóság létrejöttében közreműködni és irányítani azt. A kommunista pártot olyannak tekintette, amely azonosul a nemzetközi munkásosztály stratégiai terveivel és élvezi annak támogatását, ugyanakkor ismeri a nemzeti kombináció elemeit is. Ez a proletár internacionalizmus elismerése. A kommunista pártnak azonban — húzta alá — példátlan elméleti érzékenységgel és politikai bölcsességgel kell rendelkeznie, ugyanis a fennálló viszonyok megváltoztatása csak tudatos erőfeszítés eredménye lehet. Gramsci tudta, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a kapitalizmus újjászervezte erőit, ebből adódóan a munkásosztálynak álló háborút kell folytatnia, hogy kedvező körülmények esetén a munkásosztály cselekvőképes legyen, vagyis a társadalmi egyensúlyhelyzetet a maga javára fordítsa. Megállapította azt is, hogy a kommunista párt tartós cselekvése tudja csak lefordítani a szenvedélyeket az ésszerűség nyelvére, tudja azt átalakítani mérlegelt megfontolássá. A kommunista párt annál ütőkévesebb, minél tudatosabb és homogénabb.

Kifejtette azt is, hogy a politika csak annyiban tartós cselekvés, amennyiben tartós szervezettel rendelkezik. Ez a szervezet pedig a munkásosztályt illetően a kommunista párt, amely érzékelni tudja a gazdasági élet ellentmondásait és amely meg tudja különböztetni a konjunkturális mozgásokat a meghatározó antagonizmusoktól. Gramsci igen jelentősnek tartotta a kommunista párt és az értelmiség viszonyát.

Az értelmiség és a kommunista párt közötti viszonyokat vizsgálva rámutatott, hogy a politikai párt lényegében és így a kommunista párt is a meghatározott társadalmi csoportok számára egyenlő saját értelmiségi kategóriájuk kialakításával. Azt is aláhúzta, hogy a politikai párt minden társadalmi csoport számára tulajdonképpen egy gépezet, amely a képviselt osztály tagjait képesített politikai értelmiséggé neveli, azaz vezetőkké, szervezőkké teszi őket a társadalom minden tevékenységében, funkciójában. Ez ugyanis alapvető funkciója a pártnak. Gramsci az így kialakított organikus értelmiség feladatát abban látta, hogy biztosítani kell az új osztály egyneműségét és az új osztály szerepének tudatos voltát a társadalmi élet minden területén. Tulajdonképpen tehát a kommunista párt által összefogott társadalmi csoport az, akiben tudatosodik az osztály társadalmi küldetése. A párt és az értelmiség kapcsolatával összefüggésben a következőket írta: „Könnyen tréfa és karikatúra tárgyává válhat az az állítás, hogy egy politikai párt minden tagját értelmiségnek kell tekintenünk; holott ha meggondoljuk, ez a legpontosabb fogalmazás. Persze meg kell különböztetnünk a fokozatokat egy párt összetételében kisebb vagy nagyobb súllyal szerepelhet a legfelső vagy a legalacsonyabb fokozat, de nem ez a fontos; ami fontos az az irányító és szervező, azaz a nevelő, tehát az értelmiségi szerep.”⁴⁵ A kommunista pártokban tehát — véleménye szerint — a munkásosztály képviselői túllépnek a gazdasági-társadalmi csoportok fejlődésének korporatív szakaszán és általános, nemzeti, valamint nemzetközi jellegű tevékenység képviselői lesznek.

Gramsci munkájában részletesen foglalkozott a politika fogalmával és a politikus tevékenységével. A politika lényegével kapcsolatban kifejtette, hogy az nem más, mint a gazdasági ellentétek tudatosulásai és megoldási szférái, más szóval az érdekek érvényesítésének eszköze. A politika — húzta alá továbbá — olyan jelenség, amelyben mintegy összpontosulnak a társadalmi

⁴⁵ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 284. p.

fejlődés alternatíváival, lehetséges mozgásirányaival kapcsolatos feltételezések és ellentétek. Gramsci szerint a politika nem egyszerűen diplomáciai manőverezés, nem pusztán parlamenti pozícióharc, de nem is a manipuláció (vagyis a megdolgozás) művészete, hanem az osztályok létét, jelenét, jövőjét meghatározó eszmék, akciók, illetve tevékenységek bonyolult halmaza. Ilyen értelemben — hangsúlyozta Gramsci — hogy a politika maga a filozófia és maga a történelem. Gramsci tehát a politika, a filozófia és a történelem azonosságának elvét vallotta, úgy vélte, hogy a filozófia anyaga a változó világ, vagyis a társadalmi viszonyok változásának története. Ebből, vagyis a társadalmi viszonyokból, végső soron a gazdaságból keletkeznek a feladatok, amelyeket a filozófia tár fel és dolgoz ki és e kidolgozott feladatokat a politika mint eszmék, illetve akciók összessége közvetítésével old meg. Ebben a láncszem sorozatban a filozófia a történelemből általánosítja a feladatokat és a politika pedig történelemmé teszi azt. Ismételten aláhúzta, hogy a politika nem taktikai csatározások, nem átmeneti jellegű pozícióharcok összességéként jelentkezik, hanem az új hegemonia megteremtését célozza, új minőség kialakításával, vagy más szóval a politika a társadalmi rendszer megváltoztatásának forradalmi elmélete és gyakorlata.

A politikussal összefüggésben megállapította: „Különbséget kell tenni... nemcsak a »diplomata« és a »politikuss« között, hanem a politika tudósa és az aktív politikus között is. A diplomata csak a tényleges valóság talaján tud mozogni, mivel sajátos tevékenysége nem arra szolgál, hogy új egyensúlyhelyzeteket teremtsen, hanem arra, hogy bizonyos meghatározott jogi keretek között a meglévő egyensúlyt megőrizze. Hasonlóképpen a tudós is csak a tényleges valóság keretein belül mozoghat, amennyiben csupán tudós.” „Az aktív politikus aktív, alkotó, teremtő elme, de nem a semmiből alkot valamit és nem bolyong vágyainak és álmainak zavaros ürjeiben. A tényleges valóságra épít, de mi is ez a tényleges valóság? Valami statikus, mozdulatlan dolog, avagy állandóan mozgásban és egyensúlyváltozásban levő erőviszony? A valóságban létező és tevékenykedő erő új egyensúlyának létrehozására felhasználni az akaratot, mégpedig arra a meghatározott erőre támaszkodva, amelyet haladónak tartunk és úgy, hogy felfokozzuk és győzelemre visszük azt, még mindig azt jelenti, hogy a tényleges valóság talaján mozgunk, de úgy, hogy uraljuk, túlhaladjuk, vagy támogatjuk azt. Az »aminek lenni kell«, tehát konkrét, sőt a valóság egyetlen lehetséges történeti és realista értelmezése, az egyetlen tényleges történelem és filozófia, az egyetlen politika.”⁴⁶ A fenti idézetből világos, az aktív politikus jellemző vonásai és feladatai is. Az aktív politikust lényegében két alapvető vonás kell, hogy jellemezze: 1. képes legyen alkotó módon gondolkodni és ily módon teremteni; 2. mindig a tényleges valóságra építsen. Kétségtelen, hogy ez a két vonás szerves összefüggésben van, hiszen a valóságból tud alkotni, teremteni a politikus, azaz nem indulhat ki saját vágyaiból és álmaiból. A politikusnak azonban mindig figyelembe kell venni, hogy a tényleges valóság állandó mozgásban van, azaz nem valamiféle statikus, illetve mozdulatlan dolog. Ha pedig ebből a szempontból valóság alatt a társadalmi viszonyokat, az azokra felépülő osztályviszonyokat nézzük, a politikusnak látnia kell, hogy ez az állandó mozgásban levő valóság tulajdonképpen a változásban levő erőviszony.

A politikus feladatával összefüggésben aláhúzta, hogy a feladata abban jelentkezik, miszerint képes legyen az akarat felhasználására a valóságban

⁴⁶ Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. I. m. 144—145. p.

létező és tevékenykedő erők új egyensúlyának létrehozására. A politikusnak ily módon arra az erőre kell támaszkodnia, amely haladó és elő kell segíteni ezen haladó erőknek és akaratának győzelmét, azok felfokozásával is, hogy aminek lenni kell, megvalósuljon.

Gramsci tudta azt is, hogy az osztályt, illetve pártját történeti küldetése során számos elhajlás, illetve veszély fenyegeti. Ezek közül megemlítette a következőket: az opportunizmust, vagy megalkuvást, a szektarianizmust, a párt vezető magjának esetleges elszakadását a tömegektől, vagyis a pejoratív értelemben vett bürokratizmust. Igen tanulságosak voltak számára a II. Internacionálé pártjaiban tapasztalható jelenségek. Gramsci hirdette a kétfrontos harc szükségességét a munkásmozgalomban és azt is, hogy a kommunista párt mint minden történeti szubjektum azzá válik, amivé tagjai teszik. Ezek ugyanis azok, amelyek felismerik vagy nem a történelmi lehetőségeket.

Gramsci a joggal kapcsolatban is számos gondolatot fejtett ki. E gondolatok jelentkeznek pl. a jog fogalmával, a jogalkotással kapcsolatban és különböző jogfelfogások bírálatával összefüggésben.

A jog fogalmát összefüggésbe hozta azzal a problémával „hogyan tud majd minden egyes egyén a kollektív emberbe illeszkedni és miképpen fog érvényesülni a nevelésnek az egyénekre kifejtett nyomása oly módon, hogy elnyerje beleegyezésüket és együttműködésüket, »szabadsággá« változtatva a szükségszerűséget és a kényszert?»⁴⁷ Ezzel összefüggésben aláhúzta, hogy a jog fogalmát tehát ki kell terjeszteni azokra a tevékenységekre is, illetve azokat is rendezni kell, amelyek ma a jogi semlegesség formulája alá tartoznak. Tehát a jog fogalmát szerinte az erkölcs keretébe tartozó tevékenységekre is ki kell terjeszteni, vagyis azokra a kötelmekre, amelyek kollektív nyomásra érvényesülnek és mint szokások vagy erkölcsök jelentkeznek. A jog fogalmával összefüggő ezen megállapítás kétségtelen a polgári társadalomra értendő, bár igaz az is, hogy a szocialista jog azzal, hogy a jogszabályokba felveszi az erkölcsi normákat, elősegíti a szocialista erkölcs általánossá válását, azaz nevelő szerepet gyakorol. Kifejtette továbbá, hogy a jog meghatározott célok megvalósításának eszköze és azt úgy kell kidolgozni, hogy megfeleljen ennek a célnak, a lehető leghatékonyabb legyen és legalkalmasabb legyen pozitív eredmények elérésére. Ha ugyanis minden állam arra törekszik, hogy létrehozza és fenntartsa az állampolgárok együttélése és egyéni kapcsolatainak bizonyos új típusát, ha arra törekszik, hogy bizonyos erkölcsi szokásokat és magatartásokat eltüntessen és másokat elterjesszen, ezt kell tennie. Azonban nem csupán a jog jelentkezik e cél megvalósítása eszközként, hanem a különböző társadalmi szervezetek és azok tevékenysége is, ide sorolva az iskolát is. A joggal kapcsolatban továbbá aláhúzta: „A jog az állam egész pozitív civilizáló tevékenységének regresszív és negatív oldala.”⁴⁸ Ezzel összefüggésben mindenekelőtt — véleményünk szerint — a jog mint progresszív és pozitív oldala is jelentkezik az állam egész tevékenységének. Ez a felfogás ugyanis a szocialista jog vonatkozásában egyoldalú. E megállapítás Gramscinál tulajdonképpen abból ered, hogy az államot mint nevelőt fogja fel, amely a civilizáció új típusának vagy színvonalának megteremtésére törekszik.

A továbbiakban azt írta, hogy: az állam... „a racionalitás”, a gyorsítás, a taylorizálás eszköze, terv szerint működik, előrehajt, buzdít, ösztönöz és „büntet”, mert ha létrejöttek azok a feltételek, amelyek mellett egy meghatá-

⁴⁷ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 332. p.

⁴⁸ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 336. p.

rozott életmód „lehetséges”, akkor „büntetnek, vagy bűnös mulasztásnak” erkölcsi horderejű büntető szankcióval kell járnia. Az állam tehát a gazdaság területén is jelentkezik, a gazdasági erők körében is végez tevékenységet, a gazdasági termelőapparátus struktúrájának megújítása és fejlesztése területén, és így van progresszív szerepe is, tehát jutalmazhat is.

A jogalkotással összefüggésben mindenekelőtt felvetette azt a problémát, hogy: „Ki a törvényhozó?”. Véleménye szerint a törvényhozó szónak kettős jelentése van: 1. egyrészt minden egyes ember törvényhozó; 2. azok a személyek, akiket a törvények jogosítanak fel törvényhozásra. A törvényhozók első csoportjával összefüggésben kiemelte, hogy minden ember „az által, hogy tevékeny — azaz él —, hozzájárul annak a társadalmi környezetnek a módosításához, amelyben fejlődik..., tehát »normák«, magatartásbeli és életszabályok megállapítása irányába hat”.⁴⁹ A törvényhozók második csoportjával kapcsolatban kiemelte, hogy ezek „nemcsak irányelveket dolgoznak ki, amelyeknek magatartási normákként kellene szolgálniuk a többiek részére, hanem ugyanakkor kimunkálják azokat az eszközöket is, amelyek segítségével maguk az irányelvek »érvényre jutnak«, és ellenőrzi végrehajtásukat”.⁵⁰ Ide tartoznak a választott és hivatásos hivatalnokok, akik „az állam törvényes kényszerítő erőivel rendelkeznek”. Foglalkozott a törvényhozó rátermettségének kérdéseivel is és az erre való következtetés alapját abban látta: „ha az irányelvek tökéletes kidolgozásával összhangban van a végrehajtó és ellenőrző szervek tökéletes célszerűsége és alkalmassága, és tökéletes garantáltsága ama tömegek »spontán« egyetértésének, amelyeknek »élniük« kell ezeket az irányelveket, megváltoztatva saját szokásaikat, akaratukat, nézeteiket, úgy, ahogyan ezek az irányelvek és általuk szolgálni kívánt célok előírják”.⁵¹

A törvények következményeivel (hatásával) kapcsolatban kifejtette, hogy egy törvény következményei eltérhetnek az „előrelátottaktól”, „vagyis attól, amit az egyéni törvényhozó tudatosan akart, s így a voluntas legislatoris-t (a törvényhozó akarata), tehát az egyéni törvényhozó által elvárt hatásokat a voluntas legis (a törvény akarata) váltja fel, vagyis azoknak a tényleges következményeknek az összessége, amelyeket az egyéni törvényhozó nem látott előre, amelyek azonban a valóságban következnek a szóban forgó törvényből. [Természetesen meg kell vizsgálni, hogy a hatásokat, amelyeket az egyéni törvényhozó szavakban előre jelez, bona fide (jóhiszeműen) jósolja-e meg, vagy csupán azért, hogy kedvező légkört teremtsen a törvény jóváhagyásához; hogy a „célok, amelyeket az egyéni törvényhozó állítólag követni óhajt, nem pusztán az ideologikus, vagy demagóg propaganda eszközei-e”.]⁵² Azt is kifejtette még, hogy a törvényhozó szót egy harmadik jelentésben is értelmezhetjük, mégpedig „a hiedelmeknek, érzelmeknek, érdekeknek és gondolatmeneteknek az összességét”,⁵³ amelyek valamilyen közösségben egy adott történeti időpontban elterjedtek. Felhívta azonban a figyelmet Gramsci, hogy a törvényhozás nem lehet önkényes, történelemellenes, a törvényeket mindig a lehetséges effektív következményei szerint kell értékelnünk, s a törvényhozót nem tekinthetjük egyéninek, mert valóban egy meghatározott kollektív akaratot fejez ki.

⁴⁹ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 338. p.

⁵⁰ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 338—339. p.

⁵¹ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 339. p.

⁵² Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 339—340. p.

⁵³ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 340. p.

Gramsci új gondolatokkal gazdagította a marxista politikai-jogi nézeteket és munkáiban bizonyos rokon törekvések vannak a lenini eszmékkel. Egyetértett Leninnel abban, hogy a politika, s a filozófia szoros kapcsolatban van egymással, s hogy a politikai stratégia és taktika viszonyában érvényesíteni kell a dialektikát. A politikai tevékenységgel összefüggésben is hasonló tételeket fejtett ki mint Lenin. Így pl. Gramsci is hangsúlyozta az erkölcs és a politika viszonylatában, hogy: „Egy politikust például nem aszerint ítéelhetünk meg, hogy becsületes-e vagy kevésbé az, hanem aszerint, hogy eleget tesz-e kötelezettségeinek vagy sem” (ha igen, akkor ez már a „becsületességet” is jelentheti, azaz a becsületesség szükségszerű politikai tényező lehet, és általában az is, az ítélet azonban politikai tényező lehet, nem pedig erkölcsi). A politikust nem működésének méltányossága alapján ítéeljük meg, hanem aszerint, hogy elér-e pozitív eredményeket vagy sem, vagy elhárít-e valamilyen negatív eredményt, valamilyen rosszat, és ilyen értelemben szükséges lehet a »méltányos cselekvés«, de nem mint politikai eszköz és nem mint erkölcsi ítélet.”⁵⁴ Azt is hangsúlyozta, hogy a törvényhozónak politikusnak kell lennie, vagyis egyben politikus is.

A fentiekben beszéltünk arról, hogy ebben az időszakban a fasizmus a különböző európai országokban hatalomra jutott. Ebből adódóan a nemzetközi munkásmozgalomban tisztázni kellett a fasizmus és a kapitalista állam viszonyának kérdéseit, illetve a szocialista állam létrejöttének lehetőségét a fasizmus viszonyai között. Ebből a szempontból jelentős *Palme Dutt*: „Fasizmus és társadalmi forradalom” c. munkája,⁵⁵ illetve *G. M. Dimitrov*: „Harc az egységfrontért a fasizmus és a háború ellen” (Előadói beszéd a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusán. 1935. augusztus 2.).⁵⁶ A kapitalista állam és a fasizmus viszonyát illetően mindenekelőtt rámutattak arra, hogy a fasiszta állam: 1. nem osztályok feletti államhatalom, vagyis olyan, amely fölötté állana a munkásosztálynak és a tőkéseknek; 2. nem az államhatalmat megragadó kispolgárság, illetve a középosztály uralma, hanem osztályalapját tekintve a fasiszta-kapitalista állam továbbra is a tőkések állama, azonban a tőkések egy vékony rétegének, nevezetesen a finánc-tőkéseknek a diktatúrája, még pedig olyan diktatúrája, amely mögött a finánc-tőkések legreakciósabb, legsovinisztabb, legimperialistább elemei állanak, mely diktatúra nyílt és terrorista.

Dimitrov erről a kérdésről a következőket írta: „A fasizmus hatalomra jutása nem az egyik burzsoá kormány egyszerű felcserélése egy másikkal, hanem a burzsoá osztályuralom egyik államformájának, a burzsoá demokráciának a felváltása a burzsoázia osztályuralmának másik formájával a nyílt terrorista diktatúrával.”⁵⁷ Azt a kérdést vizsgálva, hogy mire kell a finánc-tőkéseknek a fasizmus, a következőket mondta: arra, hogy az imperialista körök a válság egész terhét a dolgozók vállára rakják, hogy a világnak háború útján történő újra felosztásával igyekezzenek megoldani a piacok problémáját, s egyben leigázzák a gyenge népeket, hogy megelőzzék a forradalmi erők nö-

⁵⁴ Gramsci: Filozófiai írások. I. m. 342. p.

⁵⁵ Dutt, R. Palme: Fascism and social revolution. The economics and politics of the last stages of Capitalism in decay. London, Lawrence, 1935. 316. p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/1. Bp. 1968. Dutt könyvéről: 238. p.

⁵⁶ Dimitrov, G. M.: Harc az egységfrontért a fasizmus és a háború ellen. — Dimitrov: Válogatott cikkek és beszédek. Bp. Szikra, 1952. 40—132. p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/1. Bp. 1968. Dimitrovról passim. Idézett művéről: 237—239. p.

⁵⁷ Dimitrov, G. M.: I. m. 43. p.

vekedését, mégpedig a munkások és parasztok forradalmi mozgalmának szétverésével és a világ proletariátusa védő bástyájának a Szovjetuniónak a megtámadása útján. A fasizmus tehát továbbra is mint állam, tőkésállam. Ezzel összefüggésben nyilván felvetődik a kérdés, hogy a fasizmus mit is jelent akkor az államforma szempontjából. Jelenti a burzsoá parlamenti demokrácia felváltását a nyílt terrorista diktatúrával mint a hatalomgyakorlás módszerével. A fasizmussal tehát a tőkés-kapitalista állam felépítésének és hatalomgyakorlásának módja változott meg. Ami pedig a fasizmus viszonyai között a szocialista állam létrejöttének lehetőségét illeti, ehhez mindenekelőtt szükséges egységfrontba tömöríteni a munkásosztályt a fasizmus ellen. Dimitrov erről a következőképpen írt: „első, amit tenni kell, amivel kezdeni kell, az egységfront megteremtése, a munkások akcióegységének megteremtése minden egyes üzemben, minden egyes járásban, minden egyes országrészben, minden országban és az egész világon. A proletariátus akcióegysége nemzeti és nemzetközi méretekben: ez az a hatalmas fegyver, amely a munkásosztályt képessé teszi nemcsak az eredményes védekezésre, hanem az eredményes ellentámadásra is a fasizmus ellen, az osztályellenség ellen”.⁵⁸ Majd így folytatta: „Az egész munkásosztály akcióegységének a megteremtése pártállásra és szervezetre való tekintet nélkül feltétlen szükséges. Még mielőtt a munkásosztály többsége egyesül a kapitalizmus megdöntéséért, a proletárforradalom győzelméért folytatott harcra.”⁵⁹ Ebből következik, hogy a munkásosztály egységfrontja nem közvetlen a szocialista állam megteremtésére irányul, de mint akkor megállapították, különösen a spanyol Kommunista Párt tapasztalatait figyelembe véve, hogy a létrejött népfront kormány, amely polgári demokratikus forradalmat eredményezhet, átmehet a szocialista forradalomba, illetve a szocialista állam megteremtése lehetővé válik fokozatosan a parlamenti formák felhasználásával. Ez az elméleti tétel szolgált kiinduló alapul a népi demokráciának mint a proletárdiktatúra új formájának a létrejöttéhez.

⁵⁸ Dimitrov, G. M.: I. m. 63. p.

⁵⁹ Dimitrov, G. M.: I. m. 64. p.

III.

A KORSZAK POLGÁRI POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁSA — MINT A MARXISTA POLITIKAI-JOGI NÉZETEK CÁFOLATÁNAK KÍSÉRLETE

Az első világháborúban győztes nagyhatalmak, illetve azok burzsoáziájának, finánciókéseinek olyan politikai és jogi nézetek feleltek meg, amelyek a kialakult status quo fenntartására törekedtek és védték a világ befejezett területi felosztását, belsőleg pedig azok a nézetek, amelyek a marxista politikai és jogi nézetek ellen irányultak. Az első világháború után a legyőzött hatalmaknak pedig, illetve a legyőzött hatalmak burzsoáziájának, finánciókéseinek, különösen a finánciókések legszélsőségesebb rétegeinek pedig azok a politikai és jogi nézetek feleltek meg, amelyek dicsőítették az erőszakot, hiszen ezek az elméletek ösztönözték őket a kialakult status quo megváltoztatására, a világ területi újrafelosztásának követelésére. Belsőleg pedig az olyan elméletek feleltek meg, amelyek a marxista—leninista politikai-jogi nézetek megcáfolására irányultak. Látható tehát, hogy az első világháború utáni korszakban, vagyis lényegében a két világháború között mind a győztes hatalmak burzsoáziájának, mind pedig a legyőzött hatalmak burzsoáziájának megfelelő politikai nézet az volt, amely szembeszállt a marxista politikai-jogi nézetekkel. Ez hirdette ugyanis a tőkések hatalmának megdöntését, a proletárdiktatúra megvalósítását az adott kapitalista országokban — függetlenül attól, hogy győztes, vagy nem győztes államokról volt szó.

Az adott korszakban különösen az alábbi irányzatok feleltek meg legjobban a kapitalista államok burzsoáziájának: az újkanti alapon álló politikai-jogi elmélet, amely a szélsőséges formalizmust emelte piedesztálra; a szociológiai jellegű politikai-jogi elméletek specifikus sajátosságaival; valamint az erőszakot dicsőítő politikai-jogi elméletek.

Hans Kelsen⁶⁰ (1881) hatása az első világháború után erősödött meg. Leg-

⁶⁰ Kelsen, Hans: *Reine Rechtslehre*. Wien, Deuticke, 1934. XIV, 236. p. Magyar nyelven részletek: *Antalfy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 1. Bp. Tankönyvk. 1968. 169—198. p. Kelsenről: 167—168. p.; Kelsen, Hans: Az államelmélet alapvonalai. Ford., előszó: *Moór Gyula*. Szeged, 1927. 90. p. (Szegedi Tudományos Könyvtár. 3.); Kelsen Hans: A szuverenitás fogalmának változása. Bp. (1931). 23. p. (Az Erzsébet Egyetem Barátai Tud. Szövetsége Jog és Társadalomtud. Szakoszt. Kiadványai.); Kelsen, Hans: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze*. Unveränd. Neudr. d. 2. Aufl. 1923. Aalen, Scientia Verl., 1960. XXXVI, 709. p.; Kelsen, Hans: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts*. Tübingen, Mohr, 1920. X, 320. p.; Kelsen, Hans: *Sozialismus und Staat. Eine Untersuchung der politischen Theorie des Marxismus*. Leipzig, Hirschfeld, 1920. IV. 129. p. (2. Aufl. Leipzig, 1923.); Kelsen, Hans: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Springer, 1925. XVI, 433. p. (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Abt. Rechtswissenschaft. 23.); Kelsen Hans: *Society and nature*. London, K. Paul, 1946. 399. p.; Kelsen, Hans: *General theory of law and state*. New York, Russel, 1961. XXXIII, 516. p.; Kelsen, Hans: *The communist theory of law*. London, Stevens, 1955. VIII, 203. p. (The Library of World Affairs. 26.); Kelsen, Hans: *What is justice? Justice, Law, and politics in the mirror of science*. Berkeley — Los Angeles, Calif., Univ. of Calif. P. 1960. 397. p.; Kelsen, Hans: *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff. Kritische Unter-*

fontosabb munkái: „Az államjogtan fő problémái” (1911) „A szuverenitás problémája és a nemzetközi jogelmélet” (1920) „Szocializmus és állam” (1920), „Általános államtan” (1925), „Tiszta jogtan” (1934), „Társadalom és természet” (1946), „A jog és állam általános elmélete” (1946). „A bolsevizmus politikai elmélete” (1948). Későbbi munkái közül ki kell emelni: „A kommunista jogelmélet” c. művet. (1955). Kelsen állam és jogfelfogásának lényege az állam és jog azonosítása, illetve törekedett feloldani az állam és jog dualizmusát.

Az állam szerinte „emberi magatartásrend, egy relative centralizált kényszerrend”. Az állam tulajdonképpen e kényszerrend megismerésítője. Ebből azt következteti, hogy minden állam jogállam, mert jogrend, noha nem minden jogrend állam. (Pl. a nemzetközi jogrend.) Konceptiójában tehát feloldja a jogtól különböző államfogalmat abból a célból, hogy megszüntesse a jog és az állam, mégpedig az idealizált burzsoá jog és a valóságos jog, illetve az idealizált polgári demokratikus állam és a valóságos kapitalista állam közötti ellentéteket. Kelsen Bécsben, Prágában, Kölnben, Genfben is tanított, majd az Amerikai Egyesült Államokban tevékenykedett.

A joggal összefüggésben kijelentette, hogy annak alapproblémája szerinte „az embernek ember feletti uralma”. Lényegében a jog egy zárt normarendszer, tisztán normák összessége, amely követelmény jellegű, de azt a valóságtól el kell választani. A jogot minden jogon kívüli jelenségtől megfosztotta, azaz minden szociológiai jelenségtől. Úgy vélekedett, hogy a jogi norma az ún. „kell” világába tartozik és azt a „létező” világtól el kell választani. A norma, illetve a jogi norma lényege pedig a kényszer elrendelésében van. A jogforrás kérdéseit vizsgálva az ún. joglépcső elmélet (Merkel) a kiindulópontja. E szerint létezik egy ún. hipotetikus alapnorma és erre vezethetők vissza a konkrét jogforrások, így az alkotmány, a törvény, a rendelet, a bírói ítélet stb. Véleménye szerint a jogrendszer egységét a delegáció és a beszámítás tartja össze. Az állam tehát végeredményben mint beszámítási pont jelenik meg konceptiójában, mert meghatározott feltételek mellett, amelyeket a jog szabályoz az ember cselekedetei állami aktusoknak számítanak.

Kelsen az állam és az egyén viszonyát is elemezte. Abból indult ki, hogy az államnak számítanak „bizonyos emberek aktusai”,⁶¹ s így bizonyos embereket államszervezetnek tekintünk, mikor bizonyos cselekményeket végeznek. Több esetben kifejtette, hogy az államszervezet egyénekből áll és benne az egyén mint államszerv jelenik meg; illetve e minőségben lép fel, azaz az állam emberi lények által végzett aktusokban létezik, az állam emberi magatartás

suchung des Verhältnisses von Staat und Recht. 2. Aufl. von 1928. Aalen, Scientia. Verl. 1962. VIII, 253. p.; Kelsen, Hans: Aufsätze zur Ideologiekritik. Neuwied Rhein, Luchterhand, 1964. 369. p.; Vonlanthen, Albert: Zu Hans Kelsens Anschauung über die Rechtsnorm. Berlin, Duncker u. Humblot, 1965. 92. p.; Hofmann, Rupert: Logisches und metaphysisches Rechtsverständnis. Zum Rechtsbegriff Hans Kelsens. München—Salzburg, Pustet, 1967. 131. p. Epimeleia. Beiträge zur Philosophie. 6.); Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Bp. Akadémiai K. 1963. 401—446. p.; Seidler, G. L.: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Kelsenről „A normatívizmus” c. 4. fejezet: 91—124. p.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. 1967. Kelsenről: 260—264. p.; Hermann István: Hans Kelsen: Aufsätze zur Ideologiekritik. (Könyvismertetés.) — Magyar Filozófiai Szemle. 1966. 570—572. p.; Peschka Vilmos: A Sein és Sollen problémája a modern jogelméletben. Állam és Jogtudomány. 1968. 400—444. p.

⁶¹ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 173. p.

rend. Azt is kiemelte, hogy „valójában sohase az állam az, amelyik cselekszik, vagy funkciót tölt be: mindig az egyén és csakis az egyének azok.”⁶² Az államot általában fikciónak tartja, s ily módon szemléletében az a lényeges, hogy egy funkció, amit bizonyos egyén végez, betudható-e az államnak, s melyek ennek feltételei. A feltételekkel összefüggésben kifejtette, hogy az nem más, mint az „ha a jogrend előre látta és szabályozta”. Következésképpen csak ebben az esetben tudható be az egyén cselekvése az államnak. Kifejtette azt is, hogy „egy egyént, csak akkor tekinthetünk állami szervnek, amikor a jogrendben szabályozott állami eljárás által hivatott e funkció teljesítésére.”⁶³ Kiemelte, hogy a parlament, sőt az államigazgatási szervek is egyének összessége. A parlamentben levő egyének azonban nem rendelkeznek állami funkcionáriusi minőséggel, sőt az őket választó állampolgárok sem tekinthetők állami szervezetnek. Az államigazgatási szervezetekben dolgozó egyének azonban funkcionárius jellegű, specializált munkát végeznek, akik funkciójukat tartósan gyakorolják bizonyos korhatár eléréséig, más jövedelem forrásul szolgáló tevékenység kizárásával. Kiemelte, hogy ezen egyének funkciójuk gyakorlását „egy specifikus kötelezettség, a szolgálati kötelezettség tartalmazza, aminek végrehajtását a fegyelmi előírások biztosítják.”⁶⁴

Kelsen nem tesz különbséget jogalkotás és jogalkalmazás között sem, mert hiszen a lépcső fokain elhelyezkedő normák mind a két vonatkozásban jelentkeznek. Azt is kifejtette, hogy az embernek ember feletti uralma ellen fel kell lépni — így anarchista és utópista nézeteket hirdetett. A hipotetikus alapszabály koncepciójával pedig, amely nem más, mint a *pacta sunt servanda* elve, természetjogi elmélete (u. is a szerződések betartásának elvét a tételes jog fölé helyezi), noha ő ezt tagadja, azonban ennek érvényét nem tudja semmire sem visszavezetni, a kényszert ugyanis nem akarja kötni az államhoz, noha végső soron ezt nem is akarja vizsgálni. Kelsen nem lát különbséget tárgyi és alanyi jog között, illetve az alanyi jogot a tárgyi jog különleges esetének tekint. Tagadja továbbá a jog helyessége vizsgálatának lehetőségét — szemben R. Stamlerrel — ugyanis ha ezt vizsgálnánk — mondja — jogon kívüli elemet kellene felhasználni. Ő maga is a gazdasággal szemben a jog elsődlegességének elvét hirdeti és tagadja az állami szuverenitás elvét is.

Kelsen legújabb munkájában hevesen támadta a marxista állam- és jogelméletet, különösen az állam elhalására vonatkozó marxista tétel tagadásával, illetve azzal, hogy a proletárdiktatúra nem demokrácia, hanem tulajdonképpen párt-diktatúra (autokrácia). Mint láthatjuk ebben Zinovjev tételét teszi magáévá.

Kelsenről általában elmondhatjuk, hogy a kanti formalizmust fogadja el, így filozófiailag az újkanti iskolához tartozik, azonban hatnak rá egyéb filozófiai és jogelméleti rányok is, így pl. Austin analitikus iskolája, de Max Weber nézetei is. Kelsen elméletében tulajdonképpen elszakítja az államot és a jogot a társadalmi-gazdasági viszonyoktól és így homályban hagyja, illetve elküldösi az állam és jog lényegét. A kantizmus hatásaképpen elsősorban a formával foglalkozik és csak ennek segítségével igyekszik megismerni az államot és a jogot, illetve annak „kérgét”. Kelsen annak a megindokolására törekszik, hogy a reális társadalmi erőktől elszakítva is lehet vizsgálni az államot és a jogot. Már ez a gondolata is kifejezetten a marxista—leninista politikai-

⁶² Kelsen, *Hans*: I. m. 173. p.

⁶³ Kelsen, *Hans*: I. m. 174. p.

⁶⁴ Kelsen, *Hans*: I. m. 178. p.

jogi nézetek megcáfolására irányul. A formának az elemzése — ugyanis a jogi norma elemei nála semmiféle kapcsolatba nincsenek a reális társadalmi jelenségekkel, az okozati összefüggésekkel — lényegében a kapitalista társadalmi-gazdasági formáció válságának egyik megnyilvánulása. A burzsoáziának mint uralkodó osztálynak ugyanis a reális társadalmi történések háttérbe szorítása a célja. Arról van ugyanis szó, hogy a jogszabályok és a valóság között ellentmondások vannak. Ezek az ellentmondások termelték ki éppen a marxista—leninista politikai-jogi nézeteket. A burzsoá jogszabályok gátolják ezeknek az új politikai-jogi eszméknek a jelentkezését. Ebből adódik az, hogy olyan elmélet felel meg nekik, amely a jogi norma mögötti tartalmat figyelmen kívül hagyja. Ez pedig összefügg azzal, hogy a burzsoázia fél a munkásszótól és arra törekszik, hogy politikai-jogi elméletével elaltassa mozgalmát. Lényegében Kelsen politikai-jogi nézete, vagyis az államra és jogra vonatkozó nézete üres, tartalom nélküli politikai-jogi elmélet, vagyis a neokantizmus hatására elszakítja az állami-jogi formát a társadalmi-gazdasági tartalomtól. Kelsen tulajdonképpen a reális államot, illetve államapparátust eltünteteti, mégpedig abból a célból, hogy elrejtse a kizsákmányoló állam és jog negatív oldalait. Igen érdekes a nemzetközi joggal kapcsolatos koncepciója is. Annak a nézetének ad ugyanis kifejezést, hogy a nemzetközi jog a belső állami jog fölött áll.

Kelsen tehát a liberális polgárság művelt teoretikusa, olyan, aki politikai-jogi nézeteivel úgy lép fel a marxista politikai-jogi nézettel szemben, hogy lebecsüli a reális világot, vagyis a valóságos társadalmi-gazdasági viszonyokat. Ez nem véletlen, hiszen a marxista politikai-jogi nézetek éppen a kapitalista állam és jog elkerülhetetlen pusztulását hirdetik. Azzal is fellép a marxista politikai-jogi nézetek ellen, hogy azt tudománytalannak bélyegzi és az anarchizmus egyik válfajának tekinti. Foglalkozik a demokrácia problémáival is és a demokrácia bajnokaként lényegében a privilegizált osztály, vagyis a burzsoázia érdekeit védi, nem érti meg a dialektikát, így nem tudja összeegyeztetni sem a proletárdiktatúrát a proletárdemokráciával. Kelsen formalisztikus, normativista politikai-jogi elmélete tehát azt a célt szolgálja, hogy tagadja „megsemmisítse” a marxista—leninista politikai-jogi nézeteket.

A neokantista filozófiai tételeken építette fel politikai-jogi nézeteit Gustav Radbruch⁶⁵ (1878—1949) is. Legfőbb munkái: „Bevezetés a jogtudományba” (1915), „Jogfilozófia” (1947). A joggal kapcsolatos nézeteinek kiindulópontja a Sein és Sollen közötti elkülönülés. A jogot emberi alkotásnak tekinti, azonban véleménye szerint a jogot csakis a jogi eszméből lehet megérteni, hiszen a jognak a feladata az ún. jogeszmé megvalósítása. Úgy vélte, hogy ezek az eszmék, értékek a pártok programjaiban, illetve a társadalmi ideológiában fejeződnek

⁶⁵ Radbruch, Gustav: Einführung in die Rechtswissenschaft. 9. durchgearb. Aufl. besorgt v. Konrad Zweigert. Stuttgart, Koehler, 1958. 269. p.; Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie. 5. Aufl. Stuttgart, Koehler, 1960. 392. p.; Radbruch, Gustav: Vorlesung der Rechtsphilosophie. 2. Aufl. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1959. 114. p.; Radbruch, Gustav: Der Mensch im Rechts. Ausgew. Vorträge u. Aufsätze über Grundfragen des Rechts. 2. unveränd. Aufl. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1961. 130. p.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. 1967. Radbruchról: 267. p.; Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. 1963. Akadémiai K. 349—400. p.; Bonsmann, Paul: Die Rechts- und Staatsphilosophie Gustav Radbruchs. Bonn, Bouvier, 1966. 124. p. (Schriften zur Rechtslehre und Politik. Bd. 48.); Tjong, Zong Uk: Der Weg des rechtsphilosophischen Realismus bei Gustav Radbruch. Bonn, Röhrscheid, 1967. 88. p. (Bonner Rechtswissenschaftliche Abhandlungen. Bd. 73.).

ki. A jog alapeszméje nézete szerint az igazság és ilyen értelemben a jognak a célja abban van, hogy igazságot szolgáltatson egyenlően. Radbruch gondolkodását azonban a filozófiai relativizmus hatotta át, amely az értékelő tevékenység viszonylagos voltát hangsúlyozta, s ebből adódóan véleménye szerint annyi igazság van, ahány ideológia. Radbruch lényegében annak ellenére, hogy a német Szociáldemokrata Pártnak tagja volt és a fasiszták hatalomrajutásuk után katedrájától megfosztották — marxistaellenes, mert tagadja, illetve tagadta a jog összefüggését a társadalmi-gazdasági osztályviszonyokkal. A jog fogalma alatt csupán az emberi együttélésre vonatkozó általános rendelkezést értett. Ebből már kitűnik, hogy tulajdonképpen ő is a formai oldalt helyezte előtérbe a kanti ismeretelmélet hatása alatt, mint Stammler, illetve Kelsen. Radbruch azonban különösen a hitleri fasizmus leverése után felismerte, hogy a formai alapokra helyezkedő politikai-jogi gondolkodásban még a fasiszta tartalom is elér. Éppen ezért az igazságosság mellett újabb jogeszméket igyekezett feltárni. Az új jogeszmék pedig nem mások, mint a jogbiztonság és a célszerűség. Az igazságosság és egyéb jogeszméket figyelembe véve vonta kétségbe 1945-ben a fasiszta jogszabályok jogi jellegét. Bár kutatta a jog tartalmát, s azt végső soron az emberi jogokban látta, azonban ennek is a priori létezését tulajdonított, s így idealista, természetjogias szemléletet vallott. Úgy vélte, hogy a jogeszméket az ember természetéből intuíción segítségével lehet megállapítani. Részletesen foglalkozott a jog és az erkölcs viszonyával is, és e kettő között szoros kapcsolatot látott. E kapcsolat lényegét abban foglalta össze, hogy az erkölcs a jog érvényének alapja, hiszen a jog célja az erkölcs lehetővé tétele. Erről így írt: „A jog érvénye az erkölcsön alapul, mert a jog célja egy erkölcsi célra irányul. A jog bár nem valósíthatja meg közvetlenül az erkölcsöt, mert erre szükségképpen csak a szabadság képes, de lehetővé teszi azt.” „A jogi parancs ugyanis csak azért emelhető lelkiismereti köteleességgé, mert maga is erkölcsi célokat szolgál, az erkölcs teljesítésére törekszik.”⁶⁶ Radbruch az állammal összefüggésben is fejtett ki nézeteket. Lényegében az államokat alkotmányos jogállamokként szemlélte. Az állam és a demokrácia viszonyával összefüggésben pedig kifejtette, hogy az állampolgárok részvételét az állami életben biztosítani kell, s ezzel együtt az egyén szabadságkörének érintetlenségét is a különböző garanciák kidolgozásával és betartatásával.

Az Amerikai Egyesült Államok politikai-jogi gondolkodását vizsgálva a két világháború között mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy 1929-ig az amerikai kapitalizmus is a gazdaság viszonylagos stabilizációjának korszakát élte belsőleg, külsőleg pedig jelentős szerepet játszott a szovjetellenes intervencióban. 1933-tól Franklin Delano Rooseveltt került az elnöki székbe 1945-ig. Amerika belpolitikai helyzetét a proletariátus és a burzsoázia osztályharca határozta meg, melyben szerepet játszott az 1919-ben megalakult kommunista párt is. A Roosevelt-kormány a „New Deal” politikáját 1935-ben hirdette meg, ez azonban nem zárta ki az újabb gazdasági válságot az Egyesült Államokban. A „New Deal” elvének érvényrejuttatása a gazdasági életben jelentős mértékben összefüggött a kapitalista állam és a kapitalista jog szerepével, jelentőségével. Az állam és jog azonban továbbra is a monopol tőkészek kezében volt, s ezzel igyekeztek leszerelni a munkásmegmozdulásokat. Az 1933-as gazdasági válság után az Egyesült Államok külpolitikailag jelentős tevékenységet fejtett ki, különösen a Szovjetunió elismerésével kapcsolatban. Az Egyesült Államok

⁶⁶ Radbruch G.: Einführung... Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények... I. m. 210. p.

1939—1945 között a német fasizmussal szemben a semlegesség álláspontjára helyezkedett, majd később részt vett 1941. december—1945. szeptember között a második világháborúban.

Ha ezt a korszakot vizsgáljuk, mindenekelőtt az állammal, nevezetesen a kapitalista állammal összefüggésben kifejtett és jelentkező nézeteket kell áttekintenünk. Ebben az időszakban az amerikai pragmatizmus legjelentősebb képviselője volt John Dewey⁶⁷ (1859—1952). Főbb munkái: „Emberi természet és viselkedés” (1922), „Az ember problémái” (1946). E munkáiban lényegében a fennálló társadalmat igazolta.

Kifejtette, hogy megfelelő rendszabályok megalkotásával a forradalom veszélyét el lehet kerülni. Nyilván a munkásosztály forradalmi megmozdulásának elhárításáról van szó. Kifejtette továbbá, hogy ez az elhárítás egyrészt azzal lehetséges, hogy nyíltan feltárjuk a társadalom negatívumait, de egyben azt is ki kell fejteni, hogy ezen nem a szocialista állam létrejötte segít, hanem a kapitalista rendszer keretei között kell változásokat létrehozni. Maga Dewey kijelenti, hogy nem kielégítő a demokráciának olyan formája, amelyet az uralkodó felső rétegek részéről a kizsákmányolás viszonyai mellett nyert. Ebből azonban — alkalmazva koncepcióját — nem az osztályok közötti harc a kiút, hanem kölcsönösen össze kell egyeztetni az állandóságot a változás követelményével, vagyis a régít az újjal. Az összeegyeztetésen keresztül kell elismerni az új szükségleteket és követelményeket. Úgy vélte ugyanis, hogy az egyének félnek a változásoktól. Nyilvánvalóan megoldásában az állandóság a kapitalista állam fennmaradását célozza, de a változás oldalán a szabadságnak is érvényesülnie kell, noha — húzta alá — az emberek többsége még nem eléggé érett a politikai szabadságra. Azt fejtegette, hogy az ember ténylegesen elfárad a szabadságtól, a felelősségtől, a kötelezettségtől, vagyis minden olyan tehertől, amelyet a politikai szabadság ad neki. Ebből a megállapításból vonja le azt a következtetést, hogy rá kell bírni az embereket arra, hogy éljenek a demokratikus jogosultságokkal. A változás tehát, vagyis az állandóság és a változás, más szóval a hatalom és szabadság közötti egyensúlyt úgy kell biztosítani, hogy az felesleges felfordulást ne eredményezzen. Láthatjuk tehát, hogy Dewey koncepciója a marxista politikai nézetek, ezen belül is a szocialista állam forradalmi úton való létrejötte ellen irányul.

⁶⁷ Dewey John: *Human nature and conduct. An introduction to social psychology.* London, Allen and Unwin, 1922. VII, 336. p.; Dewey, John: *Problems of men.* New York, 1946.; Dewey, John: *Early essays and outlines of a critical theory of ethics.* Carbondale, Ill. Southern U. P. 1969. XXXVIII, 388. p.; Dewey John: *Freedom and culture.* New York, Capricorn Books, 1963. 176. p. (1st. ed.: 1939.); Dewey, John: *Individualism, old and new.* New York, Capricorn Books, 1962. 171. p. (1st. ed.: 1929.); Dewey, John: *Liberalism and social action.* New York, Capricorn Books, 1963. 93. p. (1st. ed.: 1935.); Dewey, John: *The public and its problems.* Denver, Colorado, A Swallow, 1960. VI, 224. p. (1st. ed.: 1927.); Bogomolov, A. Sz.: *A pragmatizmus.* Bp. Kossuth K. 1966. Dewey-ről: 118—149. p., különösen a „Dewey társadalmi és politikai koncepciója” c. rész: 136—141. p.; Kulcsár Kálmán: *A jogszociológia problémái.* Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. James-ről és Dewey-ről: 44—46. p.; *A filozófia története.* (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 5. Bp. 1965. Dewey-ről: 633—636. p.; Sándor Pál: *A filozófia története.* 3. köt. Bp. 1965. Dewey-ről: 338—347. p.; Guglielmi, Saverio: *Individuo e società in John Dewey.* Bologna, Zanichelli, 1964. 194. p.; Somjee, A. H.: *The political theory of John Dewey.* New York, Teachers College P. 1968. 208. p.; Löffelholz, Thomas: *Die Rechtsphilosophie des Pragmatismus. Eine kritische Studie.* Meisenheim, Hain, 1961. XI, 156. p. (Monographien zur Philosophischen Forschung. 31.); Geiger, George R.: *John Dewey in perspective.* New York, Oxford U. P. 1958. VI, 248. p.

Az Amerikai Egyesült Államoknak ebben az időben igen felkapott politikai gondolkodója volt Arnold J. Toynbee⁶⁸ (1889—). Toynbee számos munkát írt. Ezek közül legfontosabb a „Tanulmány a történelemről” (1933—1954). Ebben a munkájában a civilizációk eredetéről, növekedéséről, megrekedéséről és széthullásáról elmélkedett, továbbá az 1946 után megjelent részeiben pedig a civilizációk térbeli és időbeli érintkezéséről, valamint a nyugati világ jövőjével foglalkozott. Munkájának központi gondolatá a marxista politikai, azaz az állammal összefüggő nézeteknek a tagadása. Hosszasan fejtegette, hogy a proletariátus tulajdonképpen az uralkodó kisebbségről válik le és annak előretörése egy megmerevedési tendencia ellen lép fel. A proletariátus kifejezést azonban idézőjelben használta, nyilván nem a marxista felfogását értette ez alatt. Ez kitűnik abból a gondolatából is, hogy nézete szerint a proletárdiktatúra nem más, mint „messianisztikus királyság”. A marxizmust a vallásos világnézetekhez sorolta, s úgy látta, hogy a szakadást, amely a hazai proletariátus és az uralkodó kisebbség között fennáll, a nyugati társadalom testében éppen a keresztény meggyőződés szünteti meg, s így a hazai proletariátus egyenlítőleg hat. Toynbee a civilizáció szétesését arra vezette vissza, hogy az alkotó kisebbség uralkodó kisebbséggé alakul át és elvesztette vonzóerejét a tömegek körében. Ebből az adódik, hogy a tömeg leválik róla, s a társadalom három csoportra szakad: egyrészt az uralkodó kisebbségre, másrészt a hazai proletariátusra, s harmadsorban az idegen proletariátusra. Álláspontja szerint e három csoportnak az egyetemes állam, az egyetemes egyház és a barbár harcos bandák kialakulása felel meg. Toynbee a marxizmussal szemben tagadta a történelmi szükségszerűséget, vagyis a kapitalizmusnak az elmúlásáról és a szocialista, illetve a kommunista társadalom szükségszerű létrejöttéről szóló tanítást.

Ebben az időszakban jelentős hatást gyakorolt az amerikai politikai gondolkodásra J. M. Keynes⁶⁹ (1883—1946). Fő műve: „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete”. (1936) Keynes ebben a munkájában a gazdaság állami szabályozásának elvét hirdette. Ez az elmélet lényegében az uralkodó burzsoázia — angol — igényeit igyekezett kielégíteni. Ebben az időszakban ugyanis a kapitalizmus különböző gazdasági zavarokkal küzdött és túltermelési válság rázkódtatta meg. Az uralmon levő burzsoázia a kapitalista állam gazdasági beavatkozásának erősödésétől várta a kapitalista gazdasági élet bajainak

⁶⁸ Toynbee, A. J.: A study of history. 1—10. vol. London—New York, etc. Oxford U. P., 1955—1956.; Toynbee, A. J.: The present-day experiment in Western civilization. London, Oxford U. P., 1962. 74. p.; Toynbee, A. J.: America and the world revolution and other lectures. New York—London, Oxford U. P. 1962. 231. p.; Toynbee, A. J.: Change and habit. The challenge of our time. New York—London, Oxford U. P. 1966. 240. p.; A filozófia története. Szerk. M. A. Dinnyik stb. 6/2. Bp. 1970. 118—119. p.; Lederer Emma: A történelem tudományossága. (Egyes történelmi irányzatok bírálata.) Budapest, Akadémiai K. 1968. Toynbee-ről: 49—52. p.; Csesznokov, G. D.: „Problema civilizáció” v filozófii isztorii A. Tojnbi. — Voproszú Filoszofii. 1966. No 10.; Anderle, Othmar: Das universalhistorische System Arnold Joseph Tynbees. Frankfurt/M. — Wien, Humboldt, 1955. 474. p.; Samuel, Maurice: Professor and the fossil. Some observations on A. J. Toynbee's „A study of history.” New York, Knopf, 1956. 268. p.; Francev, J. P.: A mai burzsoa szociológia válsága. Bp. Kossuth K. 1964. Toynbee-ről: 92—96. p.

⁶⁹ Keynes, J. M.: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1965. 430. p.; Keynes, J. M.: A béke gazdasági következményei. Bev. Révai Mór János. (Bp.) Révai (1920). XVI, 187. p.; Hansen, Alvin H.: Útmutató J. M. Keyneshez. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1965. 261. p.; Schwank, Karl-Heinz: Lord Keynes' Theorie weder revolutionär noch wissenschaftlich. Berlin, Dietz, 1961. 234. p.

orvoslását, vagyis ettől várta a kapitalizmus válságmentessé tételét, nyilván a tőkés tulajdonviszonyok fenntartása mellett. Keynes rámutatott, hogy az állami szabályozás hatásaképpen ki lehet küszöbölni a fogyasztás elégtelenségét, a krónikus munkanélküliséget, a tökefelesleget, a kedvezőtlen beruházási lehetőségeket, a piac krónikus hiányát. Azt javasolta, hogy tervszerűen össze kell hangolni a fogyasztást és a beruházást. Keynes e gondolatát szoros kapcsolatba hozta az állami kiadások növelésével, a beruházások társadalmi kézbevitelével. Keynes elmélete jelentős hatást gyakorolt az amerikai Roosevelt-kormányra. Roosevelt kitűnő államférfi volt, s a kapitalizmus meggyőződéses védelmezőjeként lépett fel. Politikájában határozott és aktív volt és gyakran folyamodott reformokhoz és kompromisszumokhoz, sőt különböző manőverekhez is. Kormányra számos törvényjavaslatot dolgozott ki és mintegy három és fél hónap alatt a kongresszus 70 törvényt fogadott el a gazdaság szabályozásával összefüggésben. Ezek a törvények vonatkoztak az iparra, a mezőgazdaságra, a kereskedelemre, a hitelre és a pénzrendszerre. A meghozott törvények arra irányultak, hogy ösztönözzék kölcsönökkel a tőkebefektetéseket, megszilárdítsák a pénzügyi és bankrendszert, emeljék a mezőgazdasági termények árát, illetve csökkentsék a munkanélküliséget. Az amerikai munkásosztályt tulajdonképpen meg akarták győzni, hogy a fenti gazdasági rendszabályok megteremtik az osztályharmóniát és a dolgozó tömegek életszínvonalának felemelését célozzák, vagyis leküzdik a tőkés termelés anarchiáját, és válságmentes, azaz tervszerű kapitalizmust alakítanak ki. A New Deal jelentős hatást váltott ki és olyan következtetések levonásához is vezetett, hogy a munkásosztálynak már nem kell sztrájkhoz folyamodni, illetve, hogy ez a politika lépés a szocializmus felé. Ez a politika azonban a kapitalizmus gazdasági alapjait igyekezett megszilárdítani és igyekezett gyengíteni a munkásosztálynak a harcát a tőkés rendszer ellen. Azonban Keynes elmélete, mely szerint a kapitalizmus betegségei a gazdaság állami szabályozásával meggyógyíthatók — nem valósultak meg. Így pl. az 1933-ban hozott Országos Ipari Helyreállítási Törvényt később hatálytalanították. Valóban az egész New Deal politika az amerikai monopolkapitalisták érdekeit szolgálta, mert az tulajdonképpen fokozatosan növelte profitját, s így módon tovább fokozta az ellentéteket a burzsoázia és a munkásosztály között. A gazdaság szabályozásával tehát az amerikai kormány nem tudta megállítani a munkásosztály harcát a tőkések ellen. A New Deal-al összefüggésben hozott törvényeket később a Legfelsőbb Bíróság arra hivatkozva hatálytalanította, hogy az nincs összhangban az Amerikai Egyesült Államok alkotmányával. Egyértelműen bebizonyosodott tehát, hogy a kapitalizmus viszonyai között csak olyan tervezés realizálható a gazdaságban, amely a kapitalista érdekeket szolgálja.

Ebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államokban jelentős fejlődésnek indult az elméleti jogi gondolkodás is. Itt is — miként az állammal összefüggésben — a jog hatását igyekeztek vizsgálni. Alapvetően úgy határozták meg a jog célját, mint a kapitalista társadalmakban jelentkező érdekek közötti egyensúly megteremtésének eszközét. A jogra vonatkozó nézeteket is tulajdonképpen a pragmatizmussal kapcsolták össze.

Ebben az időszakban jelentős gondolkodó volt a jog területén Roscoe Pound⁷⁰ (1870—1964). Munkáiban a jog hatását törekedett vizsgálni alapvetően

⁷⁰ Pound, Roscoe: An introduction to the philosophy of law. Rew. ed. New Haven, Yale U. P. 1959. XII, 201. p.; Pound, Roscoe: Interpretations of legal history. Gloucester, Smith, 1967. XVII, 171. p.; Pound, Roscoe: Law and morals. 2nd ed.

abból a célból, hogy kiegyenlítse és elsimítsa az ellentétes társadalmi érdekeket. A jognak tehát kompromisszumot kell biztosítania a kapitalista társadalom ellentétes érdekű osztályai között, más szóval a jogszabálynak harmóniát kell teremtenie a társadalomban. Fő művei: Bevezetés a jogfilozófiába (1922), „Jogtörténeti magyarázatok (interpretációk)”, „Jog és erkölcs” (1926), „Társadalmi ellenőrzés a jog segítségével” (1942), „Jogfilozófiai előadások” (1920). Pound munkáiban a fogalmakat gyakorlati azaz a kifizetődés illetve a siker szempontjaiból vizsgálja.

Pound munkáiban abból indult ki, hogy a jog fő feladata a társadalmi forradalom kiküszöbölése. Ez a gondolat hatja át a jogalkotással és a jogalkalmazással összefüggő gondolatait is. A jogalkotás tekintetében hangsúlyozza, hogy mindig fontos a de facto érdekeknek a felmérése, amelyek egy bizonyos időben befolyásolják az embereket. Ez a felmérés ugyanis elősegíti az emberi kívánságok és vágyak kielégítését. Fontos továbbá a jogalkotás folyamatában azoknak a határoknak a megjelölése, amelyeken belül a feltárt érdekek jogi támogatást kapnak, ugyanis az érdekek ismeretében lehet mérlegelni a megalkotandó jogintézményeket, elveket, jogszabályokat, vagyis azt meghatározni, hogy a jogszabályok miként működnek közre a különböző célok megvalósításában. Mindezek után szükséges a feltárt érdekek biztosítására különböző fogalmak megalkotása, illetve annak meghatározása, hogy mely érdekek jogi támogatása tekintetében szükséges a kényszerítő gépezet közbelépése és milyen mértékben. A jogalkalmazással összefüggésben is hangsúlyozza, hogy annál is figyelemmel kell lenni a feltárt érdekekre. Következésképpen a jogalkotónak és jogalkalmazónak egyaránt feladata, hogy részt vegyen az új igények és érdekek kielégítésében.

Mindezek után felvetődik, melyek ezek az érdekek, amelyeket a jognak, pontosabban a jogalkotásnak és jogalkalmazásnak realizálni kell. Véleménye szerint ezek a következők: a) az általános biztonság: olyan jogszabályokról van tehát szó, amelyek biztosítják a közbiztonságot és a közrendet, valamint a szerződések sajátosságainak az érvényesülését; b) az olyan társadalmi intézményekben kifejezésre jutó társadalmi érdek, mint a család, a vallás és az állampolgárok politikai jogai; c) a társadalom, erkölcsi érzetének védelme; d) a társadalmi javak megőrzése: ez az érdek az emberi élethez szükséges javakat védelmező jogszabályokban jut kifejezésre; e) az általános haladásban, a gaz-

Chapel Hill, Univ. of North Carolina P. 1926. IX, 144. p.; Pound, Roscoe: Social control through law. New Haven, Brown U. P. 1942. 138. p.; Pound, Roscoe: Outlines of lectures on jurisprudence. 4th ed. 1928. VI, 156. p.; Pound, Roscoe: The spirit of the Common Law. Boston, Beacon P. (1963). 224. p.; Pound, Roscoe: Law finding through experience and reason. Athens, Ga., Univ. of Georgia P. 1960. IX, 65. p.; Pound, Roscoe: The formative era of American law. Boston, Little, 1963. 188. p.; Pound, Roscoe: The development of constitutional guarantees of liberty. New Haven, Yale U. P. 1963. VII, 207. p.; Pound, Roscoe: Contemporary juristic theory. Claremont, Calif. Claremont Colleges, 1940. 94. p.; Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Poundról: 48–58. p., 175–178. p., 210–213. p.; Seidler, G. L.: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Poundról passim, különösen 139–140., 149–152. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Bp. Akadémiai K. 1963. 193–250. p.; Peschka Vilmos: Pszichológizmus a modern burzsoá jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Bp. Akadémiai K. 1963. Poundról: 178–182. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Poundról: 443–445., 461–472. p.; Horváth Barna: Angol jogelmélet. Bp. Magy. Tud. Akadémia, 1943. Poundról passim, különösen 535–557. p.

dasági, a politikai és a kulturális haladás előmozdítására irányuló jogi segítségben kifejezésre jutó társadalmi érdek; f) az egyéni élet védelmében rejlő társadalmi érdek. Pound koncepciójában tehát a jogász a kompromisszum mérnöke, vagyis a jogszabályokkal harmóniában akarja tartani a társadalmat, ki akarja küszöbölni az osztályharcot az osztályok közötti kompromisszummal. Pound társadalmi érdekrendszere lényegében a jogeszméhez hasonlítható, ugyanis ezekkel az érdekekkel mint jogeszmével lehetne véleménye szerint az ellentétes érdekek közötti egyensúlyt megteremteni.

Pound álláspontjára jellemző, hogy a jognak a fogalmát igen szélesre tárta. Így pl. jognak tekinti mindazt, amit hivatalosan tesznek a különböző intézmények. Kétségtelen, hogy ez a nézete a törvényesség félredobása. Helyesen úgy vélte, hogy a bírói jogalkalmazást nem lehet kizárólag logikai műveltségnek tekinteni. Nem fogadható el azonban az a tétele, mely szerint a bírói jogalkalmazás egyben jogalkotás is. Általában megállapítható, hogy Poundra számos európai jogszociológus nézete is hatott.

Alapvetően azonban Pound figyelmen kívül hagyja, hogy az ún. társadalmi érdekek nem függetlenek a társadalom osztálytagozódásától, tehát az állam és a jog nem osztályfeletti. Pound nézeteit fejlesztette tovább Huntington Cairns, valamint Jerome Frank és az ún. realista mozgalom a skandináv országokban (pl. A. W. Lundstedt, K. Olivecrona, A. Ross).

A két világháború között Olaszországban és Németországban a fasiszta politikai és jogi nézetek terjedtek el és érvényesültek az állami-jogi gyakorlatban. A fasiszta politikai-jogi nézetek alapjául szolgáltak azok az eszmék, amelyek megelőzőleg az állam és jog mindenhatóságát hirdették, s e mindenhatóságot kapcsolatba hozták a nacionalizmussal és a fajelmélettel, az erőszakkal, s lényegében az utóbbit tekintették a társadalmi mozgás, változás hajtóerejének.

Olaszországban Benito Mussolini⁷¹ (1883—1944) a fasiszmus doktrínáját és ezen belül a fasiszmus politikai és jogi nézeteit Sorel nyomán különböző beszédeiben fejtette ki.

Az állammal kapcsolatban azt állította, hogy „a fasiszta számára minden az államban van és semmi emberi, vagy szellemi nincs, aminek értéke lehetne az államon kívül”. Tehát a fasiszta állam lényegében totalitárius állam, amely ellene van a szocializmusnak. A fasiszmus úgy igenli az államot, mint „az egyén igazi valóságát”, melynek feladatait „nem lehet... egyszerű rendfenntartó és védelmező szerepre korlátozni”, ugyanis „az állam hozza létre a nemzetet, az állam ad a saját erkölcsi egysége tudatában levő népnek egy akaratot és ehhez képest egy effektív létezést”. Azt is kifejtette, hogy a fasiszmus számára az állam nem pusztán az éjjeliőr szerepét játssza, aminek egyetlen feladata a polgárok személyi biztonsága felett őrködni; nem is egy csupán anyagi célokat szem előtt tartó szervezet, mint pl. egy bizonyos jólét és aránylagosan

⁷¹ Mussolini, Benito: La doctrina del Fascismo. Firenze, Vallecchi, 1936. 69. p. Magyarul: A fasiszmus doktrínája. Firenze. 1935.; Mussolini, Benito: Lo stato fascista. Roma, Pinciana, 1937. 308. p.; Mussolini, Benito: Négy beszéd a Korporatív Államról. Róma, „Laboremus”, 1935. 124. p.; Ovszjanyin, Pavel: Mussolini végnapjai. (Bp.) Kossuth K. 1966. 141. p. (Népszerű Történelem.); Chabad, Federico: Olaszország története. 1918—1948. (Előszó: Ránki György.) Bp. Gondolat, 1967. 263. p. (Studium Könyvek. 62.); Kis Aladár: Az olasz fasiszmus története. (Bp.) Kossuth K. 1970. 378. p.; Longo Luigi: Az olasz nép harca a felszabadulásért. Bp. Szikra, 1953. 391. p.; Gallo, Max: L'Italie de Mussolini. Vingt ans d'ère fasciste. Paris, Perrin, 1964. 555. p.; Sándor Pál: Fasiszta munkakódexek. Fasiszmus és szociálpolitika. A Carta del Lavoro. — Sándor Pál: Az ár ellen. Bp. Magvető, 1970. 49—72. p.

békés társadalmi együttélés biztosítása", hanem „szellemi és morális tény, mivel létrehozza a nemzet politikai, jogi és gazdasági megszervezését”.⁷² Más oldalról azt is kifejtette, hogy „Az állam belső és külső biztonság jótállója, de egyben a nép szellemének őre és továbbítója.” Majd így írt: „Az állam az, amely a polgárokat a polgári erényekre neveli, hivatásuk tudatára ébreszti és egységre buzdítja; összhangba hozza érdekeit az igazság szabta korlátokon belül; az emberek gondolat hódításait átülteti... a jogba, az emberi szolidaritásba; elvezeti az embereket... az emberi hatalom legmagasabb rendű kifejezéséhez, az imperiumhoz.”

Mussolini beszélt arról is, hogy a fasiszta állam „magának követelte a gazdasági teret is és az általa létesített koorporatív, szociális nevelési intézményein keresztül az állam gondolata a végső elágazásokhoz ér, s így az államban... forognak a nemzet összes politikai, gazdasági, szellemi erői”.⁷³ Tehát a fasiszta állam célja abban van, hogy megszervezze a nemzetet. Ennek megfelelően alkották meg Olaszországban a „carta del lavoro” elnevezésű törvényt, amely igyekezett megvalósítani a fentiekben leírt gondolatokat, illetve foglalkozott részletesen a koorporatív állam szervezetével, vagy más szóval az állam és az egyén, illetve az állam és a különböző csoportok viszonyával. A törvény alapján létrejött koorporációk egyesítették a munkásokat és munkaadókat, ezek hozták létre a koorporációk konföderációját, legfőbb szerep azonban a koorporációk nemzeti tanácsát illette meg, amelyet törvényhozó joggal ruháztak fel. Olaszországban a fasiszta államrendszer mellett fennmaradt a királyság intézménye, azonban a hatalom a fasiszta vezér kezében összpontosult. A fasiszta párt és állam szervei összefonódtak. A fasiszta állam tevékenységét jellemezte a terror, az elnyomás kegyetlensége.

Mussolini fasiszta politikai és jogi nézeteinek fő forrásait H. Bergson (1859–1941), W. James (1842–1910), de különösen Sorel G. (1847–1922) munkái adták. Tulajdonképpen Mussolini ezek munkásságából fejlesztette ki a fasiszta politikai és jogi ideológiát. A fentiek lényegében az intuíciónak tartották lényegesnek, Bergson pl. így írt erről: „Intuíciónak hívjuk azt a bizonyos szellemi szimpátiát, amellyel valamilyen tárgy belsejébe visszük magunkat, hogy azonosuljunk azzal, ami benne egyetlen és következőleg kifejezhetetlen.”⁷⁴ A zavaros fejű Sorel pedig az öntudatlan akarati megnyilvánulásának tekintette a cselekvést, az erőt és azt hirdette, hogy munkaközvetítő hivatalokat kell alakítani és ezek köré kell csoportosítani a munkások egész életét. Mítosz elméletével nagyban hozzájárult a fasiszta hit és szenvedély kialakításához.

⁷² Mussolini, Benito: I. m. 15., 14., 17., 18., 41., 42. p.

⁷³ Mussolini, Benito: I. m. 42., 43., 45. p.

⁷⁴ Bergson, Henri: Oeuvre. Introd. par Henri Gouhier. Texte établi, annoté et présenté par André Robinet. Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 1500. p.; Bergson, Henri: Bevezetés a metafizikába. Bp. Politzer, 1910. 40. p. (Modern Könyvtár. 9.); Bergson, Henri: Idő és szabadság. Tanulmány eszméletünk közvetlen oldalairól. Bp. Franklin, 1923. 199. p. (Filozófiai Írók Társ. U. S.); Sándor Pál: Henri Bergson filozófiája. Bp. Gondolat, 1967. 318. p.; Deleure, G.: Le bergsonisme. Paris, Presses Universitaires de France, 1966. 119. p. (Initiation Philosophique.); James, William: Pragmatism. London, Longmans, 1907.; Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Bp. 1965. James-ről: 329–338. p.; A filozófia története. Szerk. M. A. Dinnyik stb. 5. Bp. 1965. James-ről: 630–633. p.; Bogomolov, A. Sz.: A pragmatizmus. Bp. Kossuth K. 1966. James-ről: 51–79. p.; Seidler, G. L.: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. James-ről: 132–136. p.; Reck, Andrew J.: William James et l'attitude pragmatiste. Paris, Seghers, 1967. 175. p. (Philosophes de Tous les Temps.); Allen, G. W.: William James. A biography. New York, Viking P. 1967. XX, 556. p.

Mussolini támaszkodott Giovanni Gentile⁷⁵ (1875—1944) politikai koncepcióira is, aki a „fasizmus alapjai” (1936) c. „művében” azt hirdette, hogy csak a szellemből kiindulva lehet megérteni valamely jelenséget, azonban a szuverén gondolkodás — következik nézetéből — csak a vezért illeti meg, és így lesz a vezér egyéni akaratja törvény, melynek útját nem állhatja semmiféle akadály, hiszen azokat is az akarat teremti.

Bizonyos mértékig az olasz fasizmust szolgálta — habár burkoltan — Benedetto Croce⁷⁶ (1886—1952). Azt hirdette, hogy a szellem körforgáson megy keresztül és ez abban áll, hogy fejlődésének kezdetétől, nevezetesen az intuitív fokról a logikaira, majd a gazdaságira, végül az etikaira megy át, s azután ismét intuitív válik. Croce az akarat szabadságát hirdette, s úgy vélekedett, hogy az egyén nem felelős cselekedeteiért. Bírálta a történelmi materializmust azért, hogy az értelmiség számára követeli a jogot a társadalom vezetésére (ez egyébként fantom) és a „Történelmi szabadság” című írásában az osztályok feletti állam hirdetésével lényegében az állam élén álló néhány kiválasztott, vagyis a vezér koncepcióját tette magáévá.

Németországban Adolf Hitler⁷⁷ (1889—1945) „Harcom” (1934) c. könyve fogta át a fasiszta ideológiai nézetek fő vonásait, amelyek a német fasiszta politikai és jogi doktrínákat is jellemezték. Ez a fércmű egyesít magában minden olyan reakciós gondolatot, amelyet megelőzőleg a német társadalmi-gaz-

⁷⁵ Gentile, Giovanni: *Grundlagen des Faschismus*. Übers. v. E. Haas. Köln, Dt. Verl. Anst. 1936. 97. p.; Gentile, Giovanni: *Dottrina politica del fascismo*. Padova, Milani, 1937. 22. p.; Gentile, Giovanni: *I fondamenti della filosofia del diritto*. 3. ed. riv. e accres. Firenze, Sansoni, (1937.) VIII, 312. p.; Gentile, Giovanni: *Genesis and structure of society*. Urbana, Ill. Univ. of Illinois P. 1960. 228. p. (Eredeti olasz kiad. Firenze, Sansoni, 1946.); Carlini, Armando: *Studi gentiliani*. Firenze, Sansoni, 1958. 370. p.; Giovanni Gentile. *La vita e il pensiero*. Ed.: Fondazione Giovanni Gentile. Firenze, Sansoni, 1966. 431. p.; Harris, H. S.: *The social philosophy of Giovanni Gentile*. Urbana, Univ. of Illinois P. 1966. XII, 387. p.; Sándor Pál: *A filozófia története*. 3. köt. Bp. 1965. Gentileről: 313—317. p.; *A filozófia története*. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 5. Bp. 1965. Gentileről: 587—589. p.

⁷⁶ Croce, Benedetto: *A politika elemei*. Bp. Franklin 1925. 113. p. (Kultúra és Tudomány. 52.); Croce, Benedetto: *Historical materialism of the economics of Karl Marx*. London, Cass, 1966. XXIII, 188. p.; Croce, Benedetto: *My philosophy. Essays on the moral and political problems of our times*. Selected by R. Klibansky. New York, Collier, 1962. 254. p.; Gramsci, Antonio: *Benedetto Croce és a történelmi materializmus*. — Gramsci: *Filozófiai írások*. Bp. 1970. 239—270. p.; Sándor Pál: *A filozófia története*. 3. köt. Bp. 1965. Croce-ről: 301—313. p.; *A filozófia története*. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 5. Bp. 1965. Croce-ről: 580—589. p.; Abbate, M.: *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. Nuova ed. Torino, 1966. 274. p. (Piccola Biblioteca Einaudi. 76.); Sartori, Giovanni: *Stato e politica nel pensiero di Benedetto Croce*. Napoli, Morano, 1966. 156. p.; Mager, Wolfgang: *Benedetto Croce's literarisches und politisches Interesse an der Geschichte*. Köln, Böhlau, 1965. XII, 275. p. (Kölner Historische Abhandlungen. 12.); De Gennaro, Angelo: *The philosophy of Benedetto Croce*. An introduction. New York, Philosophical Library, 1961. V, 103. p.

⁷⁷ Hitler Adolf: *Mein Kampf*. München. 1934. Magyarul: *Harcom*. Bp. Centrum, 1935. IV, 512. p.; Lukács György: *Az ész trónfosztása*. 3. kiad. Bp. Akadémiai K. 1965. Hitlerről passim, különösen „A nemzeti-szocialista világnézet mint az imperializmus filozófiájának demagóg szintézise” c. részben: 556—591. p. Az idézetek Lukács alapján; *Sztodolnik László: A jogállam eszméjének színváltásai*. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. „Hitler Adolf német jogállama”, c. rész: 465—468. p.; Bullock, Alan: *Hitler. A study in tyranny*. (5th impr.) Long Acre — London, Odhams, 1960. 776. p.; Hamšík, Dušan: *A középszerűség géniusza. Újabb tények és nézetek Hitler bukásáról*. Bp. Móra, 1968. 167. p.

dasági valóságból kifejtettek. Következésképpen a német fasiszta politikai-jogi nézetek a legrosszabb német ösztönökre épültek fel, így pl. a szolgalelkűségre, a militarista szellemre, a bürokrácia tiszteletére, a mindenkori meghajlásra a mindenkori állami tekintély előtt. Mindezeket kiegészítette a fajelmélettel kapcsolatos és az antiszemitizmussal kapcsolatos demagógia. Hitler lényegében „összekotyvasztotta” a megelőzőleg kitermelt reakciós tanokból politikai-jogi nézeteit, s ezekkel akarta elámitani a néptömegeket. Hitler kiemelte, hogy az „állam nem cél, hanem eszköz” de „öncél nem lehetséges, mert ebben az esetben minden zsarnokság ezen a világon megtámadhatatlan és szentesítve van”.⁷⁸

Arról értekezve, hogy mi az államnak a feladata, aláhúzta, hogy annak célja „fajiságuk megőrzése”. Úgy vélekedett, hogy a fajiság megőrzése érdekében a törvényt is félre lehet tenni. Az állam tehát ilyen értelemben koncepciójában mint negatív célok érdekében felhasználható eszköz jelent meg.

Hitler továbbá támadta a demokráciát, s szemben a nyugati demokráciákkal, illetve „zsidó-demokráciával” az ún. germán demokráciát dicsőítette. A nyugati demokráciát zsidóellenes demagógiával támadja. Így: „Csak a zsidó magasztalhat olyan berendezést, amely olyan piszkos és hazug mint ő maga”. Álláspontja szerint a germán demokrácia „a vezér szabad választásának” elvein áll, ahol „a vezér köteles teljes felelősséget vállalni minden cselekedetért”. Azt is kifejtette, hogy a germán demokráciában „nincs többé szavazás az egyes kérdésekkel kapcsolatban, csak egyetlen határoz, akinek ezután vagyonával és életével kell helytállnia döntéséért”.⁷⁹ Következésképpen véleménye szerint a „germán demokrácia” lényege „minden vezér tekintélye lefelé és felelőssége fölfelé”.⁸⁰ A továbbiakban Hitler kifejtette, hogy „bűnös örökltség odáig idomítani egy született félmajmot, míg az emberek azt hiszik, hogy ügyvédet neveltek belőle, míg millióknak, akik a legmagasabb kultúrfajhoz tartoznak teljesen méltatlan állásokban kell maradniuk”.⁸¹

Koncepciójában az emberek egyenlőtlenségének elvét hirdeti a fajelmélet alapján. Hitler a fasiszta államot népi államnak nevezi, a népet pedig nőiesnek és azt hirdette, hogy ezen „állam külpolitikájának biztosítania kell az állam által összefoglalt faj egzisztenciáját ezen a bolygón oly képpen, hogy egészséges, életképes, természetes viszonyt teremtsen egyrészt a nép számára és növekedése, s másrészt a föld nagysága és jósága között”.⁸² Szembeszállt az olyan véleményekkel, hogy a meghódított népeket asszimilálni kell erőszakos németesítéssel. Erről így írt: az emberek „még nem látták be, hogy németesíteni csak a földet lehet, az embereket soha”. Következésképpen ki kell irtani őket.

Hitler kifejtette, hogy a meggyőzés helyett a szuggeszciót kell alkalmazni az állami propagandamunkában, s rámutatott, hogy a szuggeszció során „az emberek akaratszabadságának csorbításáról van szó, leginkább áll ez természetesen a gyűlésekre, amelyeken ellentétes akarati beállítottságú emberek vesznek részt, s ezeket most egy új akarásnak kell megnyernie. Reggel, sőt napközben is az emberek akarateréje a legnagyobb energiával ellenáll, ha idegen akaratot és idegen véleményt próbálnak rákényszeríteni. Este azonban könnyebben legyőzi őket az erősebb akarat uralkodó ereje. Mert valóban

⁷⁸ Hitler Adolf: *Mein Kampf*. I. m. 104., 106., 431. p.

⁷⁹ Hitler Adolf: I. m. 99. p.

⁸⁰ Hitler Adolf: I. m. 501. p.

⁸¹ Hitler Adolf: I. m. 479. p.

⁸² Hitler Adolf: I. m. 428., 728. p.

minden ilyen gyűlés két ellentétes erő mérkőzése. Egy uralkodó apostol természet kiemelkedő beszédművészetének már most könnyebben sikerül majd az új akarat számára megnyerni olyan embereket, akik már maguk is a legtermészetesebb módon tapasztalják ellenálló erejük gyengülését, mint olyanokat, akik még teljes birtokában vannak szellemi és akarat rugalmasságuknak”.⁸³ A fentiekből látható, hogy Hitler sajátos politikai propagandatechnikát dolgozott ki. Helyesen jegyezte meg Lukács Gy., hogy Hitler ügyes tanítványa volt az amerikai reklámtechnikának. Hitler ugyanis a kitermelt, vagyis a legkülönbözőbb reakciós politikai-jogi nézetekből összekotyvasztott fasiszta politikai-jogi ideológiát az amerikai reklámtechnika eszközeivel vitte ki az utcára.

Hitler fasiszta politikai és jogi nézeteinek forrásait Oswald Spengler⁸⁴ (1880—1936), valamint számos más reakciós politikai-jogi gondolkodó nézetei adták. Spengler pl. kifejtette, hogy az egyik hatalmat csak egy másik hatalom győzheti le, és mindig az életről, a fajról, a hatalomra törő akarat diadaláról és nem igazságok, találmányok, vagy a pénz győzelméről van szó. Az állam nézete szerint nem más, „mint a nép külcélok elérésére alakított belső rendje”.⁸⁵ Véleménye szerint a történelem mindig az erősebbnek, teljesebbnek, az önmagában bízóbb életnek adott igazat, jogot a létre, és olyan embereket és népeket ítél halálra, amelyeknek az igazság fontosabb volt, mint a tett, illetve, hogy az igazság lényegesebb, mint a hatalom. Azt hirdette, hogy „Az emberi jog mindig az erősebb joga, melyet a gyengébbnek követni kell.”⁸⁶ Hitler is ellenfele volt az igazságnak és az életben mindenütt az objektív igazság ellen lépett fel, hiszen véleménye szerint az igazság bizonytalanságot és kételyt terjeszt. Spengler nyomán Hitler fellépett a szocializmus ellen is és támadja a marxizmust. Itt jegyezzük még meg, hogy Spengler „A nyugat alkonya” c. munkájában lényegében előre látta a hitlerizmus bekövetkezését.

Bizonyos hatást gyakorolt Hitlerre Jose Ortega Gasset⁸⁷ (1883—1955), aki „A tömegek lázadása” c. művében az átlagemberek uralma ellen lépett fel és az elit uralmát hirdette.

Németországban a fasiszta politikai-jogi nézetek kifejtése területén különösen Hans Freyer (1887) és Carl Schmitt (1888) jeleskedett.

Freyer⁸⁸ munkái: „Az állam” (1925), „Prometheus” (1923), „Az objektív

⁸³ Hitler Adolf: I. m. 428. p.

⁸⁴ Spengler, Oswald: Gép és ember. Bev. Nagy József. Bp. Egyet. Ny. 1932. 101. p.; Spengler, Oswald: Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. 1—2. Bd. München, Beck, 1920—1922.; Sándor Pál: Oswald Spengler. — Sándor Pál: Az ár ellen. Bp. Magvető, 1970. 282—287. p.; Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Bp. 1965. Spenglerről: 565—572. p.; Lukács György: Az ész trónfosztása. 3. kiad. Bp. 1965. Spenglerről passim, különösen 358—370. p.

⁸⁵ Spengler, Oswald: Gép és ember. I. m. 70. p.

⁸⁶ Spengler, Oswald: I. m.

⁸⁷ Ortega y Gasset, José: A tömegek lázadása. Bp. Egyet. Ny. 1938. 221. p. (2. kiad.: 1943.); Ortega y Gasset, José: Don Quijote nyomában. Atlantisz. Bp. Bibliotheca, 1943. 146. p. (frástudók.); Ortega y Gasset, José: Korunk feladata. Bp. ABC Könyvk. 1944. 209. p.; Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Bp. 1965. Ortega y Gasset-ről: 573—581. p.; Mora, José F.: Ortega y Gasset. An outline of his philosophy. Rev. ed. New Haven, Conn, Yale U. P. 1963. V, 103. p.

⁸⁸ Freyer Hans: Der Staat. Leipzig. 1925.; Freyer, Hans: Theorie des objektiven Geistes. Leipzig, Teubner, 1923. III, 120. p. (2. Aufl.: 1928.); Freyer, Hans: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. Leipzig, Teubner, 1930. IV. 310. p.; Freyer, Hans: Prometheus. Ideen zu Philosophie der Kultur. Jena, Diederichs, 1923. 131. p.; Freyer, Hans: Herrschaft und Planung. Zwei Grundbegriffe der politischen Ethik. Hamburg, Hanseat. Verl. Anst. 1933. 39. p. Idézetek Lukács nyomán.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. 1967. Freyer-ről: 239—240. p.; Lukács György: Az ész trónfoszt-

szellem elmélete (1923), „A szociológia, mint a valóság tudománya” (1930), „Jobboldali forradalom” (1931), „Uralom és tervezés” (1933). Freyer munkáiban kifejtette, hogy az állam valamiféle ellenállhatatlan hatalom, amellyel szemben a szellem teljesen tehetetlen. A szellemnek azonban szüksége van hatalomra, hogy megvalósítsa a földön önmagát, s ez a fordított kölcsönhatás is szükséges, vagyis a szellem az államhoz vezet és az állam a szellemhez. Addig, míg az első szakaszban az út állomásai a hit, a stílus, az állam, a második szakasz állomása pedig az állam, a törvény és a forma. Nézete szerint a forma; a mítosz, a kultusz és a nyelv. Kifejtette, hogy a zseninek szüksége van a közösségre, „amint az ördögnek az istenre, hogy megtagadja”. Freyer lényegében tagadta azt, hogy a történelem osztályharcok története. Az osztályharc ugyanis Freyernél nem jelentett mást, mint uralmi feszültséget heterogén részcsoportok között. Ezzel tulajdonképpen Freyer elősegítette a hatalom jobboldali „forradalmi” átvételét, e mozgalom monopolista jellegének leplezésével. Kifejtette, hogy az állam és szellem olyan tényező, amely megfékezi a gazdasági életet, hiszen a gazdaság makrancosságát csak az állami diktatúra fogja meg. A marxista politikai-jogi nézeteket támadva kifejtette, hogy az csak a hanyatlást fejezi ki és a pozitívumot nem. Freyer aláhúzta, hogy az állam a háborúban kezdődik és alapozódik meg, tehát ahhoz, hogy az állam létezzék, hódítania kell, a legfontosabb feladata a faj-tiszteletben tartása. A gazdasági életet pedig a törvénnyel kell alávetni az államnak. Álláspontja szerint a népnek egységes, osztály nélküli, de sokrétű, uralommentes, de szigorúan összeillesztett alakulata a vezér teremti meg. Kijelentette, hogy „Népnek lenni annyi, mint néppé válni a vezér keze alatt.”⁸⁹ Cinikusan kérkedett azzal, hogy a proletariátusnak a reformizmus felé fordulása utat enged a jobboldali forradalomhoz, melynek hordozója a nép nem pedig egy osztály. Az az állam pedig, amely a jobboldali forradalomból következik a nép „összefogott akarata”. Ez a jobboldali forradalom semmi által nem kötött diktatúrát eredményez. Ezzel jutott el Freyer Hitler korlátlan uralmának a hirdetéséhez. A vezérnek ugyanis nézete szerint feladata „úgy formálnia a népet, hogy birodalma, legyen sorsa”, majd így folytatta: „Az államférfi nem a szirteken, hanem az útirányon tájékozódik. Nem a leghetésest teszi valóságossá, hanem a szükségszerűt lehetségessé.”⁹⁰

C. Schmitt⁹¹ munkái: „Politikai teológia” (1934), „Törvényesség és legiti-

tása. 3. kiad. Bp. 1965. Freyer-ről a „Prefasiszta és fasiszta szociológia” c. részben: 498—515. p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik.) 6/2. Bp. 1970. Freyer-ről: 122. p.

⁸⁹ Freyer Hans: Der Staat. I. m. 199. p.

⁹⁰ Freyer Hans: I. m. 119., 202—203. p.

⁹¹ Schmitt, Carl: Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität. München, Duncker u. Humblot, 1934. 84. p.; Schmitt, Carl: Legalität und Legitimität. München, Duncker u. Humblot, 1932. 98. p.; Schmitt, Carl: Der Begriff des Politischen. 5. Aufl. Hamburg, Hanseat. Verl. anst. 1938. 61. p.; Schmitt, Carl: Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar, Genf, Versailles. 1923—1939. Hamburg, Hanseat. Verl. anst. 1940. 322. p.; Schmitt, Carl: Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 2. Aufl. München, Duncker u. Humblot, 1926. 90. p.; Schmitt, Carl: Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf. 3. Aufl. Berlin, Duncker und Humblot, 1964. XII, 259. p.; Schmitt, Carl: Ueber die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. Hamburg, Hans. Verl. anst. 1934. 67. p. (Schriften d. Akad. f. Deutsches Recht.) Idézetek Lukács nyomán.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. 1967. Schmitt-ről: 303. p.; Hofmann, Hasso: Legitimität gegen Legalität. Der Weg der politischen Philosophie Carl Schmitts. Neuwied—Berlin, Luchterhand, 1964. 304. p. (Politics 19.).

mitás" (1932), „A politikum fogalma" (1932). „Állásfoglalások és felfogások a Weimarral, Genffel és Versailles-al folytatott harcban" (1940), „A mai parlamentarizmus szellemtörténeti állása" (1926). Schmitt munkáiban mint jogász elsősorban a kivételes joghelyzetek, vagy más szóval a rendkívüli jogállapotok kérdéseivel foglalkozott. Véleménye szerint a kivétel érdekesebb a normális esetnél. A kivétel ugyanis olyan jelenség, amelyben „a valóságos élet ereje áttöri az ismétlésben megmerevedett mechanika kergét". Álláspontja szerint: „Szuverén az, aki a kivételes állapot felett dönt.”⁹² Schmitt ellentétben állt a weimari rendszerrel és hirdette a liberalizmus és a demokrácia kibékíthetetlen ellentétét és úgy foglalt állást, hogy a tömegdemokrácia szükségszerűen belenő a diktatúrába. Bírálta a parlamentarizmust is. Úgy vélekedett, hogy az a módszer, miszerint a többség alapján állapítják meg az akarat kialakulását, értelmes és elviselhető akkor, ha a nép egyneműsége feltételezhető. Kétségtelen, ha marxista szempontból nézzük ezt a gondolatot az osztálytársadalmakban ilyen nincs, az azonban igaz, hogy érdekesség az uralkodó osztály tagjai között bizonyos mértékig lehetséges. A weimari köztársaság parlamentarizmusának tehetetlenségét és a diktatúrába való átmenet szükségességét törekedett tehát kimutatni. A demokratikus parlamentarizmust lekicsinyelte és azt összeegyeztethetetlennek tartotta a tömegdemokráciával, s általában kizárta, hogy a tömegdemokrácia alapján létre lehet hozni egy államot. Nézete szerint a demokratikus tömegpártok következtében maga a demokrácia is pusztá látszat. A választást statisztikai felvételnek nevezte és kifejtette, hogy a népakarat ilyen körülmények között egységessé sohasem válik. A parlament tehát a pluralisztikus hatalmak színtere, amely az állam felbomlásához vezet. Következésképpen tehát a kivételes állapotot a parlament bomlásának a folyamata, illetve állandó válsága szüli, tehát a birodalmi elnök diktatúrája szükségszerű. Schmitt fellépett a második világháború után kialakult status quo ellen. Abból indult ki, hogy létezik a barát és ellenség viszonya, és a „politikai gondolkodás és ösztön... elméletileg és gyakorlatilag a barát és ellenség megkülönböztetésének képessége szerint igazodik”.⁹³ Lényegében az állam politikai egzisztenciája azon alapszik, hogy maga határozza meg „ki a barát, ki az ellenség”. Schmitt tehát Hitler feltétel nélküli igerléséhez jutott el. Schmitt Hitler hatalomra jutása után annak lelkes hívévé vált.

Ez kifejeződik abban az álláspontjában, hogy egyedül a vezérnek ad jogot arra, hogy megkülönböztesse a barátot az ellenségtől. Majd kifejtette: „A vezér komolyan veszi a német történelem figyelmeztetéseit. Ez adja meg neki a jogot és az erőt új állam és új rend alapítására... A vezér megvédi a jogot a legrosszabb visszaéléstől, amikor a veszély pillanatában, vezérségénél fogva, mint legfőbb bíró közvetlenül jogot szolgáltat... A vezéri tisztségből folyik a bírói tisztség. Aki a kettőt el akarja választani egymástól... az az igazságszolgáltatás segítségével az államot akarja sarkaiból kiemelni... Egy vétség tartalmát és körét maga a vezér szabja meg.”⁹⁴ Az állam külső funkciójával kapcsolatban kifejtette, hogy: „A totális háború jellege szerint határozódik meg az állam totalitásának jellege és alapja. A totális háború pedig a totális ellenség által kapja meg értelmét.”⁹⁵ A fasiszta állam külső tevékenységével összefüggésben fellépett a Népszövetség ellen, különösen annak egyetemessége ellen.

⁹² Schmitt, Carl: Politische Theologie. I. m. 22. p.

⁹³ Schmitt, Carl: Der Begriff des Politischen. I. m. 38—54. p.

⁹⁴ Schmitt, Carl: Positionen und Begriffe... I. m. 200—203. p.

⁹⁵ Schmitt, Carl: I. m. 236. p.

Álláspontja szerint helyes az a hitleri gondolat, miszerint a nagy térségeket békés-barátságos módon el kell határolni. Az is kifejeződik nézeteiben, hogy vannak az elhatárolt térségen belül vezető és „hordozó” államok, melyek tekintetében az idegen térségű hatalmak beavatkozása kizárt, de a vezetők és „hordozó” államok politikai eszméje kisugárzik egy meghatározott nagy térségbe. Ezzel Schmitt véleménye szerint egy új nemzetközi jog jön létre, amelynek alanyai így módon kizárólag a térség vezető „államai”, illetve a birodalmi vezetők lennének. Ez azt is jelentené, hogy a semlegesség is megszűnne. Schmitt munkáiban élesen támadja az újkanti állami és jogi nézeteket, így különösen Kelsen nézeteit. Megállapította, hogy Kelsennek az a nézete, miszerint az állam beszámítási pont, üres és formális. Bírálja azért is Kelsent, mert az nem látja, hogy a normák csak normális helyzetekre érvényesek. Kelsent, Jellinekét azért is bírálóat tárgyává teszi, mert azok nem vették észre, hogy a jog mögött milyen hatalom van, illetve milyen hatalom keletkezteti és szünteti meg a jogot. A jogot nem lehet ugyanis autonóm, öntörvényű értékterületnek tekinteni, mert a jogi tételek belső tartalma határozza azt meg. Schmitt ezen kritikai megjegyzései helyesek.

Németországban a hitleri uralomnak megfelelő sajátos fajelméletet dolgozott ki az angol származású H. St. Chamberlain⁹⁶ (1855—1927). Főbb művei: „Politikai ideálok” (1926), „Levelek” (1928). Chamberlain felhasználta a munkáiban a megelőző fajelméleti koncepciókat, így Gobineau, Gumplovitz nézeteit, valamint D. Woltmann koncepcióját. Jellemző, hogy Chamberlain 1923-ban találkozott Hitlerrel, a munkásságát felajánlotta neki.

A fentiekben kifejtettek alapján és egyéb erőszakon alapuló koncepciók felhasználásával fejlesztették tovább Németországban a fasiszta uralom alatt a fasiszta politikai-jogi nézeteket. Így pl. azt a koncepciót, hogy az államnak joga van, hogy tetszése szerint beavatkozzék az egyén összes életmegnyilvánulásaiba, hogy az állam mindenható és ilyen értelemben jogbiztonságról beszélni nem szükséges. Vagy pl. olyan nézetek, hogy jog alatt nem lehet érteni mást, mint azt „amit az árja férfiak jogosnak ítélek”. Továbbá, hogy különbséget kell tenni tiszta fajú állampolgárok és teljesen jogtalanul levő államhoz tartozók között. (Ez utóbbihoz tartoztak volna a magyarak is.) Természetesen, hogy egyénileg ki hova tartozott volna, azt önkényesen döntötték volna el. Azt is kifejtették, hogy a német állam nem jogállam, hanem a német erkölcsiségen alapuló „világnézeti” állam. Maga az a körülmény, hogy mindenben a hitleri vezérklikk hierarchikus pontjain elhelyezkedő egyének döntöttek, lényegében teljesen megsemmisítették a nép minden befolyását az állami döntésekre. A „nép politikussá tételének” — valójában a politikai döntésekből történő kizárásának — tétele, a nép rabszolgaságba döntését jelentette. Minden igazi döntés tehát a Führernél volt. Ez a vezéri diktatúra lakájokat termelt és a koncentrációs táborokhoz vezetett. Egyébként Hitler saját hívei részére megengedte a korlátlan korrupciót.

Mint látható a hitleri, illetve szélesebben a fasiszta politikai-jogi nézetek a megelőző korszak reakciós politikai-jogi nézeteiből jöttek létre és alapvetően

⁹⁶ Chamberlain, H. St.: Politische Ideale. 3. Aufl. München, Bruckmann, 1916. 117. p.; Chamberlain, H. St.: Briefe. 1882—1924. 1—2. Bd. München, Bruckmann, (1928).; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 5. Bp. 1965. Chamberlain-ról: 452. p.; Lukács György: Az ész trónfosztása. 3. kiad. Bp. 1965. „H. St. Chamberlain mint a korszerű fajelmélet megalapítója” c. rész: 541—555. p.; Sándor Pál: A filozófia története. 2. köt. Bp. 1965. Chamberlain-ról: 506—510. p.

a monopolkapitalista burzsoázia védekezett ezen keresztül, vagy benne a marxista politikai-jogi nézetekkel szemben.

Számos szerzőről beszélhattünk volna, azonban úgy gondoljuk, hogy az elmondottak is elegendők a fasiszta erőszakos politikai-jogi nézetek megértéséhez, ahhoz, hogy azok sohase térjenek vissza. Ehhez pedig szükséges azoknak fő vonalakban való megismerése.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy ez az ideológia azt hirdette, hogy az állam bármit megtehet és amit tesz, az egyben erkölcs és jog is. Hirdette, hogy a háború a legfőbb, és az állam igazi létezési formája a háború. Ezek az elméletek a képviselői szervek felszámolására törekedtek, mert a parlamenten keresztül a proletárforradalom veszélyét érezték. Azt vallották, hogy az állam élére diktátort kell állítani és olyan államot kell létrehozni, amelyben a hatalom maximális mértékben centralizált és a meglevő társadalmi viszonyokat, ha kemény eszközökkel is fenntartja. Következésképpen a végrehajtó hatalom jogkörét emelték piederstálra. A jogot a hatalmi érzésekből származtatták és kijelentették, hogy a jog mindig az erősebb joga, amelyet a gyengébbnek követnie kell és az kényszer a közösségre. A jog pedig mindig külső kényszer és a jogbiztonsággal szemben a politikai hatalomnak elsőbbsége van. Ezek szerint a jog a hatalom birtokosának tetszés szerinti határozata, és minden jog a pillanatnyi állapotnak megfelelő „helyzetjog”.

IV.

A MAGYAR POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS FŐ VONÁSAI A HORTHY-KORSZAKBAN

A Tanácsköztársaság bukása után — amelyet az ellenforradalmi burzsoá és nagybirtokos osztályok a külső imperialista hatalmak segítségével döntöttek meg — restaurálták a kapitalista államot és a jogot, s ennek megfelelően újjáélesztették, illetve kifejlesztették azt a sajátos politikai-jogi gondolkodást, amely megfelelt a feudál-kapitalista uralkodó osztály érdekeinek. A történelmi eseményeket vizsgálva mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy az ún. Peidl-kormány visszaállította a tőkés magántulajdont, majd Friedrich István vezetésével megalakult a burzsoáziát és a nagybirtokosokat magába foglaló kormány és megkezdődött a féktelen nyílt terror, a tisztí bandák gátlástalan rémuralma. 1920. június 4-én a kormány aláírta a trianoni békeszerződést. 1921-ben a Bethlen-kormány jutott uralomra, s mindezzel megerősödött a fasiszta diktatúra Magyarországon. A fasiszta diktatúrát segítették a külföldi monopol-tőkések is, elsősorban az angol, a francia és az olasz tőkések. 1924-ben Magyarországon is bekövetkezett a kapitalizmus ideiglenes, viszonylagos és részleges stabilizációja, amely egyben a magyar fasizmus átmeneti konszolidációját is eredményezte. Ebben az időszakban kíméletlen elnyomás alatt volt a magyar munkásosztály, s a Bethlen-kormány igyekezett fellépni a munkások mozgólódásai ellen. Az 1921. III. tc. alapján kíméletlen hajsztát folytattak a kommunisták ellen. A burzsoá földbirtokos osztályok abból a célból, hogy megerősítsék ellenforradalmi rendszerük falusi támaszát és elejét vegyék a földkérdés forradalmi megoldásának, látszatreformot hajtottak végre. Igyekeztek továbbá az áruló szociáldemokrata vezetőket is szolgálatukba állítani.

Ebben az időszakban Magyarország gazdasága magán viselte az egészségtelen, félf feudális jellegű fejlődés maradványait, más oldalról viszont a stabilizáció erősítette az ország külső függését is. Következésképpen a magyar dolgozók kettős elnyomás alatt voltak, egyrészt a nagybirtokosok és a hazai finánc-tőke elnyomása alatt, valamint a külföldi tőke elnyomása alatt. Ez fokozta a munkásosztály, illetve a parasztság ellenállását is. Mindebből az adódott, hogy a fasiszta kormány megszilárdítása érdekében bizonyos látszatintézkedéseket tettek, vagyis megengedték a liberális ellenzék működését, illetve a szociáldemokraták működését is, továbbá a kormányszatnak parlamentáris látszatot kölcsönöztek.

Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság Magyarországon is éreztette hatását, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban. A válság politikailag megrendítette a Horthy-fasiszta rendszert és kiélezte az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok ellentétét. Természetesen a válság az uralkodó osztály különböző csoportjai között is kiélezte az ellentéteket. Bethlent követő Károlyi Gyula kormánya erős kézzel igyekezett megoldania a gazdasági válságot, így pl. leszállították a fizetéseket és bevezették a statáriumot. Az uralkodó osztályok később hatalomra juttatták Gömbös Gyulát, s ezzel megkezdődött Magyarország is a nyílt fasiszta diktatúra bevezetése. A magyar uralkodó osz-

tályok egyre közeledtek Hitlerhez. Gömbös totális, német típusú fasizmus bevezetését tervezte. A tömegek, különösen a munkásosztály forradalmi hangulatának levezetését a szociális demagógia fokozott alkalmazásával akarta elérni (Vö. a 95 pontos nemzeti munkatervvel). Gömbös véres terrort alkalmazott a paraszt- és munkásmegmozdulások ellen. (Kiszélesítették pl. a rendőri besúgó rendszert, szűkítették a választójogot stb.). 1935-től kezdve az országot korlátlanul alárendelték a hitleri fasizmusnak. Darányi Kálmán politikája szintén a fasizmus megszilárdítására törekedett, s olyan választójogi rendszert dolgozott ki, amely biztosította a burzsoá és feudálkapitalisták uralmát. A munkásmozgalmat továbbra is erőszakosan elnyomták, s az antiszemita uszítás erősödése következtében 1938-ban életbe léptették az első zsidótörvényt. E törvénynek az volt a célja, hogy elterelje a munkásosztály és a parasztság figyelmét az égető belső problémákról. A nyilasok is egyre szabadabban mozoghattak. Hitler 1938-as „ajándékának” birtokbavételével (Felvidék egy része) tovább fokozódott Magyarországon a belső elnyomás és az uralkodó osztályok végképp elkötelezték magukat az agresszív fasiszta külpolitika támogatására. Horthyék 1941. június 22-én üdvözölték a német fasisztákat abból az alkalomból, hogy megtámadták a Szovjetuniót. A kassai provokáció után horthyék is beléptek a háborúba, ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy előtte nagymértékben folyt a bolsevizmus-ellenesség, valamint a nagyfokú sovíniszta uszítás. 1944. március 19-én a hitleri fasiszták megszállták Magyarországot, ennek következtében a nyilasok számos vezető posztot foglaltak el (pl. újabb zsidóellenes intézkedéseket léptettek életbe).*

A fentiekből is látható, hogy az állam és jog szoros összefüggésben volt a burzsoázia és a feudális osztály, illetve az elnyomott osztályok, a munkásosztály és a parasztság közötti osztályharccal. Az állam a Horthy-korszakban formailag királyság volt és lényegében a Tanácsköztársaság előtti állami szervezet formájában létezett. Általában a jogfolytonosság eszméjére hivatkozva állították vissza a megelőző állami szervezetet, noha a felsőházat csak később hozták létre. A Horthy-fasiszta állam kormányzati módszere diktatórikus volt, ezt bizonyítja a nyílt szavazás rendszere (noha később ezt megszüntették), a demokratikus szabadságjogok erős korlátozása, a törvényesség felrúgása stb. A Horthy-korszak jogrendszere, annak különböző ágai a diktatórikus kormányzati módszereket szolgálták. Erősödött a rendeleti jogalkotás. Lényegében nem volt rangsor a jogszabályok rendszerében, írott alkotmány sem volt, s így a feudalizmusba visszanyúló történeti alkotmányra hivatkoztak, melybe mindent belemagyaráztak, amit csak a politikai érdekek megkívántak, pl. a zsidótörvényt is. A kormányzó gyakorolta az államfői hatáskört és ennek kiszélesítése tulajdonképpen a korszak burzsoá és feudális uralkodó osztályainak érdekeit szolgálta. Az 1920-as I. törvény alapján a kormányzónak még kevesebb jogosultsága volt: nem volt pl. törvényszentesítési joga, illetve nem napolhatta el a nemzetgyűlést s a határon kívül nem használhatott hadsereget. Később azonban ezekre jogot kapott, így különösen az 1933-as XXIII. törvény szerint megkapta a király teljes jogosultságait. A választójogi törvények, illetve rendeletek a munkásosztály és a szegényparasztság ellen irányultak (1922), amikor 2 évi egyhelybenlakáshoz, 4 elemihez, nőknél 30 évhez és 6 elemihez kötötték a választójogosultságot. A szűk választójogosultságok közepette megválasztott parlament összetételénél fogva alkalmas volt a fasiszta jogszabályok meghozatalához és a különböző felhatalmazási törvények pedig biztosították azt, hogy a kormány magához ragadja a parlamenttől a hatalmat. A Horthy-

rendszer felsőháza, illetve annak léte azt a kompromisszumot tükrözte, amely a tőkés nagypolgárság és a nagybirtokos feudális osztály között létrejött. A főrendiházban a földbirtokos osztály volt túlsúlyban, azonban a felsőház képviselte a tőkésosztály érdekeit is. Maga az a körülmény, hogy a felsőház tagságát illetően széleskörűen biztosították az államfő kinevezési jogkörét, valamint a korporációs képviseleti elvet, mutatja a fasiszta államszervezet felépítési elveinek érvényesülését. Ez a felsőház mindig egységes volt a demokratikus erők elleni összefogásban.

A Horthy-korszak uralkodó osztályai továbbá a bürokratikus centralizmus elvét juttatták érvényre a központi és a helyi állami szervek közötti kapcsolatban, s ez szintén megfelelt a fasiszta államszervezési elveknek. Ebből adódott, hogy szűkítették a területi önkormányzatok hatáskörét, s a végrehajtó szervek a testületi szervek fölé kerekedtek, ezzel lényegileg megvalósult a fasiszta vezéri elv. A felső, illetve a kormányhatósági felügyelet erősödött az önkormányzatok felett. A tőkés-feudális uralkodó osztály ugyanis így akart védekezni többek között a munkásmozgalom ellen. A kormányhatósági felügyelet számos jogi eszközeit dolgozták ki. Lényegében az önkormányzati elnevezés nem illette meg a Horthy-rendszer közigazgatásának helyi szerveit, ugyanis a feladatok egész sora szakadt ki az önkormányzati szervek jogköréből, amit a szakigazgatási feladatokat ellátó szervek végeztek, amelyek a központi kormány külső részlegei voltak.

A Horthy-korszakban számos érdekképviseleti intézmény jött létre. Ezek az intézmények (mint pl. a GYOSZ, OMGE, ipartestületek, kereskedelmi és iparkamarák, stb.) állami funkciókat gyakoroltak, vagyis a központi államhatalom mellett ezek is osztályérdekek végrehajtói voltak. Ezek a szervek tulajdonképpen szakmák szerint csoportosították a társadalom tagjait — hasonlóan az olasz fasiszta elgondolásokhoz — abból a célból, hogy a különböző szakmákat látszólag egyesítsék és ezzel az osztályok közötti ellentmondást „felszámolják”. A különböző érdekképviseleti szervek részt vettek a központi állami és a területi önkormányzati szervezetekben azzal a céllal, hogy a társadalom egyedeit ezen keresztül is a „vezérlő állameszme” köré tömörítsék. Azonban a munkásosztály képviselői, illetve a munkásság szakszervezeteinek képviselői nem kaptak helyet ezekben az állami szervezetekben. Az egyház szerepe kiemelt volt.

A tőkések érdekeit szolgálta az ún. kartell-törvény, amely megengedte a monopóliumoknak a kialakulását vagy létrejöttét az írásbeli szerződés felmutatásával. A földreformmal összefüggő törvényhozás fő célja is lényegében a nagybirtokos osztály védelme volt, elősegítette a Horthy-rendszer számára az osztálybázis megteremtését (pl. a vitézi telek intézménye). 1921-ben megalkotott III. törvénycikk (a kivételes törvény: „Az állam társadalmi rendjének hatékonyabb biztosítása” címen) a kommunista mozgalom ellen irányult. A Horthy-kormányzati rendszer ugyanis együttesen igyekezett alkalmazni a törvényen kívüli leszámolást a törvényes leszámolás formáival. Ez a törvény lényegében megtiltott minden olyan mozgalmat, vagy szervezkedést, amely a proletariátus érdekeit szolgálta. A munkaviszonyokkal összefüggő törvények és rendeletek is lényegében a tőkés és a feudálkapitalisták érdekeit szolgálták, és az 1937. évi XXI. törvény is, amely nem lépett ugyan életbe, de világosan mutatta, hogy a fasizmus a magánalkalmazottaknak csak ígéreteket tett, azonban az valósággá nem válik.

A Horthy-korszak külpolitikája arra irányult, hogy a belső bajokról a

figyelmet elterelve, a trianoni „igazságtalanság”-ot felszámolja. A kormány kezdetben a francia és az angol külpolitika felé orientálódott, kész volt elfogadni azok politikai koncepcióit és céljait. Ez az orientáció 1927-ben Olaszország felé fordult. Később pedig Hitler felé, különösen azután amikor Hitler álláspontja világossá vált a Nemzetek Szövetségével kapcsolatban. A magyar tőkés és feudális uralkodó osztályok tehát azt várták Hitlertől, mint kezdetben az olaszoktól, hogy segítse a területi revízió megvalósítását. Hitlernek azonban sohasem volt célja Magyarország régi határainak visszaállítása. A német népi közösségi elv érvényesülése ugyanis kizárta a »szentistváni Magyarország« visszaállítását — sőt a magyar állam még önállóságát is elvesztette volna. Világos tehát, hogy a Horthy-rendszer kormánya elárulva a nemzet érdekeit, osztályuralmának fenntartását és megszilárdítását remélte Hitler győzelmétől, s nem aggasztotta a magyar állam függetlenségének a megsemmisítése.⁹⁷

Felvetődik az a kérdés, hogy a fenti sajátosságokkal rendelkező társadalmi-gazdasági viszonyok és politikai-jogi gyakorlat milyen politikai-jogi nézeteket termelt ki? Melyek voltak azok a politikai és jogi gondolatok, illetve kik voltak annak képviselői, amelyek támogatták és ideológiailag alátámasztották a Horthy-korszak állami és jogi gyakorlatát? Voltak-e olyan politikai és jogi nézetek, amelyek az adott korszakban felléptek a Horthy-rendszert apologetizáló politikai és jogi nézetek ellen, s ha voltak, kik voltak annak képviselői?

Az első kérdéskörrel kapcsolatban megállapítható, hogy az állammal kapcsolatos bölcsélet továbbra is követte Concha Győző konzervatív reakciós nézeteit, ez ugyanis megfelelt a feudális uralkodó osztálynak, amely a burzsoázia mellett részt vett a hatalomban. A kormányon levő feudális uralkodó osztály képviselői, politikai vezetői (pl. Bethlen) ennek megfelelően fejtettek ki nézeteket. E mellett azonban Dékány István, Kornis Gyula is a feudálkapitalista nézetek szószólói voltak. Az ún. politikatudomány, valamint a jogtudomány az állammal összefüggésben általában tudománytalan és a sovíniszta demagógiával fűtött nézeteket hirdetett. Voltak akik a Habsburgok visszatérésének voltak nyílt, esetleg rejtett támogatói. Munkáikban a legitimitás eszméit igyekeztek erősíteni, illetve vallották a szabad királyválasztás tételét. Többen közülük a feudális magyar múlt jogalkotásában, sokszor kétes jogszokásaiban keresték a kormányzói intézmény indokolásához szükséges támpontokat. Hirdették — Concha nyomán —, hogy a Horthy-rendszer fasiszta állama és joga

⁹⁷ Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp. 1958. 219. p. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kiadványai.); *Mészáros Károly*: Magyarország története 1919—1929. Bp. Tankönyvk. 1971. 147. p. (Egyetemi jegyzet.); *Az ellenforradalmi magyar állam. 1919—1944. — Történelmünk a jogalkotás tükrében.* Bp. Gondolat, 1966. 486—558. p.; *A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* 2. köt. Bp. Kossuth K. 1967. 290. p.; *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből.* 1919—1929. (Összeáll.: *Imre Mátyásné, S. Mándi Magda, Szabó Ágnes.* Bp. Kossuth K. 1964. 513. p.; *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből.* 1929—1935. (Összeáll.: *Borsányi György, Friss Istvánné.*) Bp. Kossuth K. 1964. 413. p.; *Serfőző Lajos*: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a parlamentben. 1922—1926. Bp. Akadémiai K. 1967. 337. p.; *Kis Aladár—Lengyel István*: Magyarország története. (1932—1939.) Bp. Tankönyvk. 1969. 79. p. (Egyetemi jegyzet.); *Kónya Sándor*: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp. Akadémiai K. 1968. 201. p.; *Puskás, A. I.*: Magyarország a II. világháborúban. (Bp.) Kossuth K. 1971. 335. p.; *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon. 1935—1949. Bp. Kossuth K. 1970. 9—74. p.; *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Bp. Akadémiai K. 1955. „A Horthy-fasiszmus állam- és jogbölcsélete” c. fejezet: 414—493. p.

szervesen összeforrott a nemzet lelkével és annak megsemmisítése a nemzet halálát jelentené. A politikai és jogi nézetekben fennn hirdették az ún. „Szentkorona tanát” is. Mindezek a tételek különböző hazafias szavazásokba csaptak át, s az általuk hirdetett misztikus tételekkel, elképzelésekkel igyekeztek megtéveszteni a lakosságot az állam lényegének, kizsákmányoló jellegének felismerésében.

A fenti nézetek mellett a politika tudományában kifejeződött a liberális polgári ideológia nézőpontja is. Ennek szellemében fejtette ki nézeteit Krisztics Sándor (1890—1966). *Krisztics Sándor*⁹⁸ már a Tanácsköztársaság előtt is tevékenykedett és foglalkozott a jogerő problémáival, annak hatásával és érvényesülésének korlátaival. A Horthy-korszakban írt legfontosabb munkái „Az államba tartozás vizsgálata...” (1928), „Politika” (1931), „Nemzet, nép, állam viszonya” (1941). Krisztics munkáiban Concha nézeteiből indul ki és azt próbálja összeegyeztetni az azóta keletkezett új elméletekkel, új eszmekörökkel. Munkájában foglalkozott társadalomtannal, államtannal és alkotmánytannal. Azt is lehetne mondani, hogy a politikában azt az irányt: testesítette meg részben, amelyet megtalálunk a jog vizsgálatával összefüggésben is a Horthy-korszakban, nevezetesen a dogmatikus irányt.

Krisztics a „Politika” c. munkájában az állam fogalmát kapcsolatba hozta az állam területével, az állam népességével (embertömeg) és a hatalommal. Véleménye szerint: „Minden államban három nélkülözhetetlen alkatelém van: 1. egy embertömeg, melyet az állam egységbe foglal, a nemzet; 2. az embereket tápláló földnek egy része, melyen ez az embertömeg lakik, az államterület; 3. a hatalom, amely rendet tart fenn, tökéletesíti és megvédi az együttélést.”⁹⁹ Az állam meghatározásának fenti koncepciója nem fogadható el, mert a jegekben összekeverednek bizonyos jelenségek, illetve nem emelkedik ki az a körülmény, hogy az állam mint szervezet a társadalomtól elkülönült szervezet. Más oldalról viszont ez a koncepció alkalmas arra, hogy azonosítsa az állam politikai és földrajzi értelemben vett fogalmát, illetve az államot és a nemzetet, vagy az államot és a társadalmat, s ily módon elősegíti az állam lényegének homályban tartását.¹⁰⁰ Általában elmondhatjuk, hogy ez a fogalom mintegy kiegészítőként jelentkezik Concha Győző azon meghatározásával kapcsolatosan, mely szerint: „Az állam... az erkölcsi világnak az az alakulata, amelyben az emberiségnek valamely töle sajátos tulajdonságok által különvált része, bizonyos földterületeken személyiséggé emelkedve, az ember eszméjét különös alakban, saját öntudatos akaratával és külső hatalmával valósítja meg az egyes emberi célok, illetve közületek összehangzó irányítása által.”¹⁰¹ Már korábban, Balogh Arthur a következőkben határozta meg az állam fogalmát: „Az állam az uralomnak a társadalomból kivált, egyetemes körű, más hasonló uralmak-tól független szervezete”¹⁰² (1901). Krisztics meghatározása összefügg a közjog

⁹⁸ *Krisztics Sándor*: Politika. 1. köt. Bp. Franklin, 1931. 495. p.; *Krisztics Sándor*: A nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából. Bp. Grill, 1914. X, 344. p.; *Krisztics Sándor*: Az államba tartozás vizsgálata tömeglélektani kísérlet alapján. Pécs, Dunántúl Egyet. Ny. 1928. 18, (13) p.; *Krisztics Sándor*: Nép, nemzet, állam viszonya korunkban. Bp. 1941. 161—186. p. (Klny. a Magyar Szociográfiai Intézet Közleményeiből. 1941. 2. sz.).

⁹⁹ *Krisztics Sándor*: I. m. 314. p.

¹⁰⁰ Vö. *Papp Ignác*: Az állam meghatározása és a nemzetközi jog. Acta Jur. et. Pol. Szeged. 1958.

¹⁰¹ *Concha Győző*: Politika. I. 201. p.

¹⁰² *Balogh Arthur*: Politika. Bp. 1910. 33. p.

tudományban kifejtett államfogalmakkal is. (Vö. Csekey István¹⁰³ (1889—1963), Egyed István¹⁰⁴ (1886—1966), Molnár Kálmán¹⁰⁵ (1881—1961), Tomcsányi Móric¹⁰⁶ (1878—1951) műveivel.) Krisztics valóságnak meg nem felelő államfogalma — s mindez téves irányba is vitte — szolgált alapul az állammal összefüggő különböző kérdések kifejtéséhez.

Az állam keletkezésével összefüggésben úgy foglal állást, hogy azt lényegében az evolúciós elmélet, illetve fejlődési elmélet világítja meg legjobban. Elvetette az ún. belátásos elméletet, valamint azokat az elméleteket, amelyek valamely eredeti társulási hajlamban keresték az állam keletkezését. Conchához hasonlóan fejtegetve ezt a problémát aláhúzza „Megdönthetetlen tény, hogy az original államkeletkezés csak népi, nemzeti alapon lehetséges, míg a derivatív keletkezés csak nemzeti alapon vezet önálló, független, az emberiségre valóban értékes állami létre.”¹⁰⁷ Általában az volt a véleménye, hogy az állam a családból, hordából, törzsből származik és népi, nemzeti alapon fejlődik. Úgy vélekedett, hogy az államrend egyedüli alapja a közös összetartás ellenállhatatlan kényszere. Lényegében véve tehát magáévá tette Conchának azt a nézetét, hogy az állam személyiséggé emelkedett nép.

Krisztics munkájában foglalkozott a konkrét államkeletkezés kérdéseivel is és kifejezte elégedetlenségét az első világháború eredményeivel: mert abban, illetve annak eredményeként kialakult helyzetben a nemzet és az állam továbbra is eltér egymástól, ugyanis az ideális állam álláspontja szerint egy nemzettel, nemzetiségek nélkül fennálló nemzeti állam. Majd így írt: „Európa térképe éppen ezért alkotandó újjá — ez volt az egyik humánus oka az entente küzdelmének a világháborúban.”¹⁰⁸ Krisztics ezzel tulajdonképpen jogosnak ismerte el az első világháborút, illetve helyesnek, mert hiszen az az ideális állapot megteremtését jelentette volna. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy nézete szerint a népszavazás intézménye is a megoldás módjául kínálkozik: „Az elrontott nemzetiségi helyzetben népszavazások lefolytatása alapján kell változtatni.”¹⁰⁹ Majd tényként megállapította, hogy a német felfogás ellenkező a népszavazásos koncepcióval. Nem volt híve tehát a második világháborúnak — helyette népszavazást javasolt. Maga az a körülmény, hogy különbséget tett az állam eredeti és konkrét kialakulása között — helyes volt. Az állam keletkezését a családra is visszavezető koncepciójánál azonban nem felejtí el idézni azt a megállapítást, hogy a társadalmi osztályharc az értékes család-

¹⁰³ Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. Kolozsvár, 1942.; Csekey István: A magyar trónöröklési jog. Bp. Athenaeum, 1917. XVI, 564. p.; Csekey István: A kormányzói jogkör reformja. Szeged, 1937. 105—161. p. (Kluny. Acta Lit. ac Scient. Reg. Univ. Hung. Francisco Josephinae. Sectio Jur.-pol. Tom. 10. Fasc. 5.).

¹⁰⁴ Egyed István: Közjogi alapismeretek. 2. kiad. Bp. Grill, 1937. VI, 183. p.; Egyed István: A magyar közigazgatási jog aaptanai. Bp. Szent István Társ. 1947. 198. p.; Egyed István: Demokrácia és közigazgatás. Bp. Szfv. Házi ny. (1946.). 18. p. (Kluny. Városi Szemle. 32. évf.); Egyed István: Országgyűlési összeférhetlenség. Közjogi és politikai tanulmány. Bp. 1937. 344. p. (Magyar Jogászegylet Könyvtára. 18.); Egyed István: Az új államrendszerek és a magyar alkotmány. Bp. 1935. 22. p. (Kluny. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok. 3. évf.).

¹⁰⁵ Molnár Kálmán: Összegyűjtött kisebb tanulmányai és cikkei. 1—2. Pécs, Dunántúl ny. 1932—1933.; Molnár Kálmán: A magyar jogszemlélet néhány alapvonása. Pécs, Dunántúl ny. 1932. 86. p. (Magyar Jogi Szemle Könyvtára.)

¹⁰⁶ Tomcsányi Móric: Magyarország közjoga. A szerző Magyar közjog c. művének 2. bőv. és átdolg. kiadása. Bp. Egyet. Ny. 1932. 547. p.

¹⁰⁷ Krisztics Sándor: I. m. 249. p.

¹⁰⁸ Krisztics Sándor: I. m. 250. p.

¹⁰⁹ Krisztics Sándor: I. m. 250. p.

dok kipusztulásának veszélyét hordja magában. Ez az idézet nyilván megfelelt a Horthy-korszak feudális uralkodó osztályának is, de egyben alkalmas volt arra, hogy támadja a marxista—leninista politikai-jogi doktrínát. Munkájában áttekintette továbbá az állam keletkezéséről szóló elméleteket. Helyesen bírálta a szerződési államkeletkezési elméletet. Az állam — fejtette tovább — „egy nemzetnek önmagát irányzó tevékenysége”.¹¹⁰ Ez tulajdonképpen az állam Concha-féle felfogása, amely Krisztics szerint az állam nemzeti alapon való keletkezésének tényével az egyedüli összeegyeztethető magyarázat. „A nemzet azáltal, hogy az egyes társadalmi hatalmak fölé egy olyan hatalmat állít — húzta alá —, amely a társadalom bármely részének parancsolni tud, szabaddá lesz, önmaga határoz sorsa felett.” A nemzet tehát szerinte „az állam által lesz szabaddá, az állam pedig azt a hatalmat jelenti, amely minden más hatalomnál erősebb és amely a nemzet önakarátának, önmeghatározó erejének szolgálatában áll”.¹¹¹ Krisztics a marxista államkeletkezési elméletet a hatalmi elméletek közé sorolta, osztálykorlátai ugyanis nem engedték meg, hogy elfogadja az állam eredeti keletkezésének marxista koncepcióját, mely szerint az állam nem áll az államba tartozók küzdő érdekei felett, hanem maga is ezeknek a harcoknak az eszköze és eredménye, vagyis osztályállam.

Az állam fogalmán túl, illetve eredetének vizsgálata után Krisztics foglalkozott az állami célok problémáival. Az államcél nézete szerint nem más, mint valamely gondolat, vagy eszme, illetve erő amit az állam meg akar valósítani, ebből a szempontból az állam öncélú. Ezzel összefüggésben rámutatott „Az állam öncélúsága a társadalmi irányeszmék, a jó, a szabadság, az egyenlőség, a jog, az igazság megvalósításával kapcsolatos. Az állam helyesen felfogva önmagának a célja, olyan egész, mely eszméjében hordja alkotó részeinek, az embereknek céljait is, azoknak alakítását maga végzi, hogy felettük öncéljának megfelelően uralkodjék.”¹¹² Nem fogadja tehát el azokat a koncepciókat, amelyek tagadják az állam öncélúságát ilyen értelemben, s azt hangsúlyozzák, mint pl. a marxizmus, hogy az államnak nincsenek sajátos céljai, ugyanis a célok azokra az osztályokra jellemzők, amelyeknek kezében van az állam, mint a politikai erők összpontosított gépezete. Ez azonban természetesen nem zárja ki a marxizmus szerint azt, hogy az államcél fogalmát használhatjuk az állam előtt álló feladatok értelmében is. Ebben az esetben is azt kell azonban mondanunk, hogy ezek a feladatok a társadalom gazdasági bázisából fakadnak, s azok bizonyos közvetítéseken keresztül válnak állami feladatokká, illetve célokká. Krisztics e vonatkozásban nem a marxizmust, hanem Anton Mengert idézte, aki azt hangsúlyozta, hogy az államnak nem lehetnek más céljai, mint az államban hatalmat gyakorlóknak. Az öncélúsági elmélet azonban teljes mértékben elvonatkoztat a társadalmi-gazdasági viszonyoktól és természetjogi nézetekhez hasonlóan az állami feladatokat, illetve célokat valami elvont eszméből akarja megindokolni. Ez azonban nem fogadható el, hiszen az állami célok, illetve feladatok az adott kor társadalmi-gazdasági viszonyaiból, illetve az osztályharc követelményeiből fakadnak. Krisztics foglalkozott továbbá az államcél elméletekkel mégpedig abból a szempontból, hogy azok milyen viszonylatban vannak az egyénnel, illetve a közösséggel. Kifejtette pl., hogy az individuális államcél között szerepel a biztonság és a honvédelem, vagy az

¹¹⁰ Krisztics Sándor: I. m. 300. p.

¹¹¹ Krisztics Sándor: I. m. 299. p.

¹¹² Krisztics Sándor: I. m. 302. p.

igazságszolgáltatás, illetve a jogvédelem. Ezzel összefüggésben aláhúzza — a polgárság igényeit kifejezve — „Nem áll meg az az állítás, hogy az állami beavatkozás folytán az egyén elveszíti szabadságát és önállóságát. Az individualizmus álláspontja végletekbe megy, amidőn minden állami beavatkozás ellen tiltakozik.”¹¹³ Az univerzális államcél „az állami életben azt jelenti, hogy az állam mindazt célul tűzheti ki, amit csak megvalósítani akar”. Megállapította azt is, miszerint „Az a körülmény, hogy az univerzális állam is törekszik a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére, azaz az állami beavatkozással kívánja elérni és biztosítani mindenkinek egyenlő szabadságát és érvényesülését, úgy ez a célkitűzés is az egyetemes állami érdeket szolgálja és nem az egyén boldogulását.”¹¹⁴ Az univerzális államcél eszméjét a „szocialista”, „bolsevista”, és a fasiszta államrendszer valósíthatja meg szerinte. Az azonosítások azonban objektíve nem felelnek meg az igazságnak mert bár valóban a szocialista állam a munkásosztály diktatúráját valósítja meg, ez azonban nem független a munkásosztály és a nem proletár dolgozók szövetségétől. Elemezte továbbá az erkölcsi és jogi államcél elméleteket is.

Az állammal kapcsolatban foglalkozott a szuverenitás problémáival is. Krisztics a szuverenitást kapcsolatba hozta az általa adott államfogalom harmadik elemével és megállapította, hogy a szuverenitás az állam harmadik alkotóelemével, nevezetesen a hatalommal függ össze, amelyet gyakorolhat egyén vagy testület, következésképpen a szuverenitás az államhatalom, illetve az államakarat legfőbb jellegét jelenti, csakis így tudja az állam hatalmát kifejteni. Mindezek után szükségesnek tartotta az államhatalom mint legfőbb hatalom tulajdonságainak a vizsgálatát. Az államhatalom, illetve az államakarat azért a legfőbb, mert jellemzi a korlátatlanság, a kizárólagosság, az egységesség, az osztatlanság, a felelőtlenség. A korlátatlanság azt jelenti, hogy az állam akaratának tartalmát illetően magát senki által korlátozni nem engedheti, csak önmaga által. Következésképpen, ha az állam akaratát bárki befolyásolhatja az megszűnik legfőbb, illetve szuverén lenni. A kizárólagosság azt jelenti, hogy az állam akaratát nem oszthatja meg sem az államalkotók közül egy emberrel, sem valamely testülettel (pl. egyház, társadalmi osztály, rend, család), sem valamely más állammal. Konceptiójában tehát a legfőbb hatalom, illetve a szuverén akarat kizár minden más akarat érvényesülését az államban, tehát nincs jog behatást gyakorolni az államra. Az egységesség azt jelenti, hogy egyidőben és egy célra vonatkozólag az államnak csak egy akarata lehet, amit persze több alany képez, melyek között az állam különböző szervei szerepelhetnek. Az osztatlanság viszont azt jelenti, hogy az államhatalom kiterjedhet mindazokra a feladatokra, amelyeket meg akar oldani, illetve céljai közé kíván illeszteni, azaz nem lehet azt bizonyos tárgykörökre korlátozni. Tehát azt „hogy meddig terjedhet az állam hatalma, az államalkotók életének irányítását illetően, azt maga az állam állapítja meg”.¹¹⁵ A felelőtlenséggel összefüggésben aláhúzza, hogy ez azt jelenti, miszerint a szuverén akarat képzője, vagy képzői felelősségre nem vonhatók, vagyis az államfő, a parlament tagjai beszédeikért, szavazatukért felelősségre nem vonhatók. Ha ez lehetséges volna, akkor a felelősségrevonó maga a szuverén lenne. A marxista koncepció is nélkülözhetetlennek tartja az állammal összefüggésben a szuverenitás vizsgálatát, s annak lényegét az állam hatalmának függetlenségében jelöli meg.

¹¹³ Krisztics Sándor: I. m. 304. p.

¹¹⁴ Krisztics Sándor: I. m. 305. p.

¹¹⁵ Krisztics Sándor: I. m. 374. p.

Rámutat azonban arra, hogy az állami szuverenitás az uralkodó osztály teljes hatalmában jut kifejeződésre és lényegében az az államszervezet döntési jogosultságára, annak irányára és korlátaira vonatkozik. Krisztics által jellemzett sajátosságai a szuverenitásnak csupán részben tükrözik a marxista szuverenitáselméletet. Krisztics elemezte továbbá a szuverén hatalom korlátaait is, illetve annak önkorlátozását, valamint a teljes és nem teljes szuverenitás eseteit. A szuverenitás korlátaival összefüggésben mindenekelőtt természetes korlátoknak nevezi a vallást, a nemzetiséget és a tudományt. Ezen túlmenőleg foglalkozott az állami szuverenitás nemzetközi jogi korlátaival is, s azok között az államok alapjogait, az államok egyenjogúságát, valamint az államok nemzetközi jogi elismerését sorolja fel. A szuverenitás önkorlátozásával kapcsolatosan véleménye szerint az egyéni alapjogok és az állami főhatalmak hatáskörének, működési módjának meghatározásai jönnek figyelembe.

Krisztics foglalkozott az államformák kérdéseivel is. Úgy foglalt állást, hogy az államforma nem más, mint „az államban rejlő hatalom külső megjelenésének, azaz a szuverenitás alanyai összetételének és mibenlétének meghatározását jelenti”.¹¹⁶ Az állam formája tehát meghatározása szerint az állam belső lényegének külső megjelenése, s fő kérdései: 1. kinek vagy kiknek a kezében van a főhatalom; 2. a nemzet és az államhatalom azonosságának a foka, illetve, hogy mily mértékben van képviselve a nemzet az államhatalom gyakorlásában; 3. mire irányul az állami főhatalom.

Részletesen elemezte a monarchia, az arisztokratikus köztársaság, valamint a demokratikus köztársaság lényegét, előnyeit és hátrányait. Véleménye szerint a demokrácia előnyei közé sorolhatók: 1. Az egyenlőség jobban érvényesül benne mint más államformában. 2. Mindenkinék egyforma befolyást biztosít az állami élet irányzására. 3. Az összes előjogok megszűnnek. 4. Minden állampolgár értéke szerint érvényesülhet. 5. A munkának jelentősége kétségen kívül. 6. A jog nem kényszer útján, hanem önkéntes elfogadás által valósul meg. 7. Ha a népakarat, képviselő útján talál kifejezésre, úgy a népnek mindenkor megvan a hatalma, hogy a képviselőt megfelelő akarat kifejezésre kényszerítse. A demokrácia hátrányait pedig a következőkben foglalta össze: 1. Nem egyenlőség van benne, hanem átlagosság, az értékesek leszorítása. 2. Végletekbe hajlik, mert a többség benne a döntő. 3. A gyűlölet nagyobb itt, mint más államformánál azok ellen, akiknek sikerei vannak. 4. Tulajdonképpen csak közvetett demokrácia képzelhető el, melyben aztán nem az összesség; hanem néhány vezető az irányadó. 5. A legnagyobb baj azután, hogy a demokrácia vezetői inkább átlagemberek, demagógok, mert a kiválóságoktól tart a tömeg, igaz, hogy a kiválóbbak is megvetik azt viszont. 6. A demokrácia ma még csak cél, melyre az emberiségnek törekedni lehet. Szükséges azonban ehhez, hogy maguk az emberek változzanak meg. Majd megállapította, hogy a demokrácia ma kétségkívül nevelő hatású. „Neveli az embereket arra, hogy a műveltség minél magasabb fokán lehessenek egyenlők.”¹¹⁷ Úgy vélekedett továbbá, hogy az államformák körforgása miatt nem lehet beszélni arról, hogy melyik államforma a legjobb. A demokráciával kapcsolatosan kifejtett nézeteivel összefüggésben mindenekelőtt megállapítható, hogy abban kifejeződik a liberális polgárság igénye a demokráciával kapcsolatban, azonban a felsorolt előnyök és hátrányok közül számos tétel vitatható.

¹¹⁶ Krisztics Sándor: I. m. 464. p.

¹¹⁷ Krisztics Sándor: I. m. 495. p.

Krisztics foglalkozott az állami akarat és ezzel összefüggésben az állami feladatok, funkciók problémáival is. Kifejtette, hogy az államakarat többféle formában jelentkezhet, s az lehet 1. az államot alkotó összes nemzettagek akarata a közvetlen megnyilvánulás formájában — népszavazás útján kifejezve; 2. közvetett megnyilvánulás formájában — a nemzettagek által — az állami akarat képzésére választott képviselők által kifejezve; 3. az alkotmányban előírt módon és az összes formáságok hiánytalan betartása mellett kifejezve, végül 4. az abszolút uralkodó akarataként kifejezve. Mindezek után aláhúzta, hogy „Az állami akarat közakarati voltának fikciója az összes államtagok által való elfogadottságon és az állami akarat nyomán támadó cselekvések azonosságán nyugszik.”¹¹⁸ Munkájában az állami akarat problémáinak vizsgálatát összekapcsolta az állami akaratképzéssel, melyben véleménye szerint az egyes állami szervek külön feladatokat végeznek. Felhasználva az emberi akaratképzés analógiáját, mellyel bizonyos pszichológiai alapokat is elfogad az államéletben, kijelentette, „Az állami akaratban rejlő mozzanatok funkcióknak nevezzük, mert külön szervek léteznek azok végzésére az államban. Éspedig: a belső elhatározás mozzanatának a szerve az államban a törvényhozó testület, a parlament, vagy az abszolút uralkodó törvény kigondolása; — a végelhatározás mozzanatának szerve az államfő — a külső cselekvés mozzanatának szerve pedig a közigazgatási szervezet.”¹¹⁹ Kifejtette továbbá, mint-hogy az állami akaratot külön szervek hozzák létre „azért mondhatjuk, hogy az állami akaratnak funkciói vannak éspedig van törvényhozói, államfői és végrehajtó funkciója. Amennyiben pedig a szuverén akarat hatalom, ezért az egyes funkciókat valószínű szervei mint a szuverén hatalom működésének alkotórészei, maguk is államhatalmak”.¹²⁰ Álláspontja szerint azonban vannak fő államhatalmak és tárgyi értelemben vett államhatalmak. A fő államhatalmak a törvényhozó, az államfői és a végrehajtó hatalmak, a tárgyi értelemben vett államhatalmak közé tartozik pl. a bírói, hadügyi, külügyi, municipális és az alkotmányozó hatalom. Az alapvető különbség abban van közöttük, hogy a fő államhatalmak külön, eredetivel járulnak hozzá az állami akaratképzéshez és a különböző fő államhatalmi szervek együttesen, egymást kiegészítve vesznek részt az állami akarat képzésében. Noha feladataik különbözők, a tárgyi értelemben vett államhatalmak viszont nem járulnak hozzá önállóval és eredetivel az állami akarat képzéséhez. Krisztics a fentiekén kívül az állammal összefüggésben még számos problémát elemzett, így pl. elemezte az állam és egyéb társadalmi jelenségek viszonyát is. Anélkül, hogy ezeket most részletesen vizsgálnánk, csupán megemlítjük az elemzett problémaköröket. Így az állam és jog viszonyát, az állam, a nép és a nemzet viszonyát, az állam, az osztály, a rend viszonyát, továbbá az állam, a szabadság és egyenlőség, az állam, az érdek, a szolidaritás, az engedelmesség, a tekintély kapcsolatát, valamint az állam, az értelem és az érzelmek összefüggéseit. A tömegpszichológia oldaláról megközelítve az államot részletesen elemezte az állam és a tömegek viszonyát, amely az állami szervezet dezorganizálódása szempontjából igen tanulságos.

A Horthy-korszak feudális uralkodó osztályának, de a burzsoáziának megfelelő nézeteket nem csupán Krisztics hirdetett.

¹¹⁸ Krisztics Sándor: I. m. 109. p.

¹¹⁹ Krisztics Sándor: I. m. 377. p.

¹²⁰ Krisztics Sándor: I. m. 377. p.

Jelentős volt még ebből a korszakból Joó Tibor¹²¹ (1901—1945), aki „A magyar nacionalizmus” (1941) c. könyvében, amely a magyarországi fasiszmus előretörése szempontjából is jellegzetes politikai termék, fejtett ki az államra vonatkozó gondolatokat, s az állam lényegét apparátus voltában látta. Továbbá Weisz István.¹²² „Államformák — kormányformák” (1939), Kamocsay Jenő¹²³ „Célmegvalósulás az egyén és az állam viszonyában” (1939), Ottlik László¹²⁴ „Diktatúra és demokrácia” (1929), „Felelősség a politikában” (1944), „Politikai génusz — politikai elit” (1944), Szandtner Pál¹²⁵ (1884—1963), „Politika” (1938). Ez utóbbival összefüggésben meg kívánjuk jegyezni, hogy igen érdekes gondolatokat fejtett ki az állam hatásairól; annak az emberre, a területre, a természetre, a hatalomra és más államokra való hatását illetően. Feltette továbbá a kérdést, hogy a világállam létrehozása eredményezheti-e a háború kiküszöbölését?

A Horthy-korszakban azonban nem csupán a politikatudomány keretében foglalkoztak az állammal és a joggal, hanem különösen a joggal az ún. jogfilozófia keretében is. A Horthy-rendszert támogatta jogfilozófiai munkásságával Moór Gyula¹²⁶ (1888—1950). Legfontosabb művei „A bolsevizmus el-

¹²¹ Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. Bp. Franklin, 1939. 219. p. (Kultúra és Tudomány.); Joó Tibor: Magyar nacionalizmus. Bp. Athenaeum, (1941.) 348. p.

¹²² Weisz István: Államformák — kormányformák. Bp. Magyar Szemle Társ. 1939. 78. p. (Kincses-tár. 126.).

¹²³ Kamocsay Jenő: Célmegvalósulás az állam és az egyén viszonyában. Bp. Szerző, 1939. 152. p.; Kamocsay Jenő: Az állam életnyilvánulása és az államélet veszélyei. Egy rendszeres politika vázlatkönyve. Pécs, Dunántúl, 1930. 75. p.

¹²⁴ Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. Pécs, Társadalomtud. Társ. 1929. 31. p. (Klly. Társadalomtudomány. 9. évf. 1—2. sz.); Ottlik László: Felelősség a politikában. Kolozsvár, 1944. 16. p. (Klly. Acta Jur.-pol. „Jogi előadások II.” 11. köt.); Ottlik László: Politikai génusz — politikai elit. Kolozsvár, 1944. 21. p. (Klly. Acta Jur.-pol. „Jogi előadások II.” 11. köt.); Ottlik László: Bevezetés a politikába. Bp. Egyet. Ny. (1942). 128. p.; Ottlik László: A társadalom filozófiája. Bp. Magyar Filozófiai Társ. 1926. 228. p. (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára. 5.); Ottlik László: A marxizmus társadalomelmélete. Elméleti kritika és történelmi tanulságok. Bp. Franklin, 1922. 135. p. (Kultúra és Tudomány.).

¹²⁵ Szandtner Pál: Az alattvalói engedelmesség problémája. Tanulmány a politikáról. Nagyvárad, Láng J. ny. 1914. XII, 366. p.

¹²⁶ Moór Gyula: A bolsevizmus elméleti alapjai. Bp. 1921. 20. p. (Klly. a Társadalomtudományból.); Moór Gyula: Az ember tragédiája jogbölcseleti megvilágításban. — Napkelet. 1923. 615—627. p.; Moór Gyula: Szociológia és jogbölcselet. Bp. Egyet. Ny. 1934. 58. p. (Filozófiai Értekezések. 5.); Moór Gyula: A természetjog problémája. Bp. Magyar Tud. Akadémia, 1934. 45. p. (Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből. 4. köt. 10. sz.); Moór Gyula: A szabad akarat problémája. Bp. Magyar Tud. Akadémia, 1943. 149. p. (Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből. 6. köt. 1. sz.); Moór Gyula: A jogrendszer tagozódásának problémája. Bp. Magyar Tud. Akadémia, 1937. 44. p. (Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből. 5. köt. 2. sz.); Moór Gyula: A szocializmusról. Pécs, Dunántúl Könyvk. 1925. 15. p. (A Miskolci Ev. Jogakadémia Tudományos Értekezéseinek Tára. 27. sz.); Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. Bp. Pfeiffer, 1923. 356. p. (Filozófiai Könyvtár. 3.); Moór (Gyula) Julius: Zum ewigen Frieden. Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus. Leipzig, Meiner, 101. p.; Moór Gyula: A logikum a jogban. Bp. Egyetemi Ny. 1928. 47. p. (Filozófiai Értekezések. 1.); Moór Gyula: Örök béke és világrend. Bp. Dunántúl Egyetemi Ny., Pécs, 1929. 25. p. (Klly. Társadalomtudomány. 1929. 1—2. sz.); Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. Bp. 1931. 379. p. (A M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata. 2. sz.); Moór Gyula: Demokrácia és világ-nézet. — Jogtudományi Közlöny. 1946. 5—10. p.; Moór Gyula: A fasiszmus és a nemzeti szocializmus bírálata. Bp. Egyet. Ny. 1945. 22. p.; Moór Gyula: A jogbölcselet problémái. Bp. Tipográfiai Műintézet, 1945. 79. p. (A Magyar Szemle Kincses-

méleti alapjai" (1921), „A szocializmusról" (1925), „Bevezetés a jogfilozófiába" (1923), „Az ember tragédiája jogbölcseleti megvilágításban" (1923), „Örök béke és világjogrend" (1929), „Az örök békéről" (1930), „Hatalom, jog, erkölcs" (1922), „A jogi személyek elmélete" (1931), „Szociológia és jogbölcselet" (1934), „A jogrendszer tagozódásának problémája" (1937), „A logikum a jogban" (1928), „A szabad akarat problémája" (1943), „A természetjog problémája" (1934).

Moór Gyula fenti munkáiban csatlakozott a Horthy-korszak azon eszmei-politikai áramlatához, melyet a konzervatív jellegű irányzatnak nevezhetünk. Ez az irányzat, amely irányította „a hivatalos" Magyarországot, vagyis a Horthy-fasiszta állam intézményeit, haladásellenes volt. Jellemezte ezt az irányzatot a maradiság, a dilettantizmus és az irredentizmus. A konzervatív irányzat alapköve volt a keresztény nemzeti gondolat ideológiája, amely a sovinizmusban, a klerikalizmusban, az antiszemitizmusban nyilvánult meg és ehhez szorosan kapcsolódott a speciális magyar fajelmélet, a turánizmus is. A turáni ősmagyarkodás hatotta át a korszak hivatalos ideológiáját, a nacionalista uszítást, a faji megkülönböztetést, a szomszéd népek elleni gyűlöletet, a vad szovjetellenességet. Kétségtelen, hogy ez a hivatalos ideológia fellépett a marxista politikai és jogi nézetekkel szemben is. Moór Gyula pl. az említett munkáiban egyrészt nyíltan támadta a Szovjetuniót és igyekezett befeketíteni a Tanácsköztársaság államát és jogát. Ezen túlmenően Moór Gyula a magántulajdon védelmének öreként lépett fel és ebből a szempontból elítélte a szocializmust, amely megszünteti a magántulajdont. Munkáiban igyekezett a marxista politikai-jogi nézetek ellentmondásosságát kimutatni. Így pl. olyan megállapítást tett, miszerint a proletárdiktatúra, vagyis a munkásosztály hatalma tulajdonképpen antidemokratikus és az nem más, mint a kisebbség uralma. Ez a hamisítás kétségtelenül arra szolgált, hogy Moór Gyula ideológiailag félrevezesse az általa tanított jogász értelmiséget. Ez is mutatja, hogy Moór Gyula a Horthy-fasiszta rendszert támogatta elméleti munkásságában. Igen érdekes, hogy megkísérelte a jobboldali szociáldemokratákat megvédeni, hangsúlyozva azt, hogy ők nem ortodox marxisták, mert nem akarják összetörni a burzsoá államgépezetet, miként azt a proletárdiktatúra idején tették. (Jóllehet nem elég következetességgel! Szerző.) A marxista politikai-jogi nézeteket továbbá fatalizmussal, anarchizmussal, amoralizmussal vádolta és olyan következtetést vont le, hogy a marxizmus lényegében „penészes" elmélet. Vitathatatlan, hogy Moór Gyula nem tudta felfogni a marxista dialektikát, illetve nem látta meg, hogy az erkölcs mindig kötött az adott társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. Moór ugyanis kizárólag saját osztálya, vagyis az általa képviselt feudális-nagytőkés osztály erkölcsi szempontjából ítélte. Moór Gyula tulajdonképpen az újkanti irányzathoz tartozott és ennek megfelelően végső soron a szubjektív idealizmushoz jutott el. Moór Gyula azonban nem csupán a marxizmus ellen lép fel, hanem lényegében sovinszta jellegű politikai és jogi nézeteket hirdetett. Ez a gondolat különösen kifejeződött „Az ember tragédiájával" kapcsolatos, valamint „Az Örök békével" összefüggő gondolataiban. Az első munkáját arra használta fel ugyanis, hogy indokolja és igazolja a szomszéd népekkel szembeni revízió szükségességét, míg második munkájában pedig dicsőítette a háborút, azaz igyekezett legalizálni a támadó háborút.

tára. 80.); Moór Gyula: Tegnap és holnap között. Tanulmányok. Bp. Révai, 1947. 172. p.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. Akadémiai K. 1955. Moór Gyuláról passim, különösen: 418—472. p.

Arra biztatta a trianoni békeszerződés által elcsatolt országrészekben lakó asszonyokat, hogy törekedjenek ébrentartani a férfiakban a revízió gondolatát, és vice versa. Moór Gyula ebben a kérdésben lényegében Concha Győző konzervatív reakciós nézeteit tette magáévá, aki ugyanis úgy vélekedett, hogy a béke sokkal rosszabb, mint a háború.

Moór Gyula a hatalom, a jog és az erkölcs összefüggéseit vizsgálva is abból indult ki, hogy igazolja lényegében az erőszakot. Úgy vélekedett, hogy hatalom és nyers erőszak közötti különbség elenyésző és a jogfogalomnak nem szükségképpen eleme az erkölcs. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy jöllehet a jog lehet erkölcstelen de mégis kötelező, persze jogilag, ugyanis abból erkölcsi kötelesség nem származik, bár igaz, hogy később megállapította, hogy az erkölcstelen joggal szembe lehet helyezkedni, de mindig meg kell fontolni, hogy az nem veszélyezteti-e a jogbiztonságot.

Végso álláspontja e kérdésben azonban abban foglalható össze, hogy a fennálló jogot mindig meg kell tartani, mert hiszen ha egyes jogszabály bár nem is erkölcsös, de ha ezt kimutatják, az egész jogrendszerrel szembe lehet szegülni. Alapvetően Moór Gyula a jogfolytonosság elvét vallotta és ezt pedig az ún. ezeréves alkotmánnyal magyarázta. Moór Gyula az államot úgy határozta meg, hogy az nem más, mint „jogilag szervezett főhatalom”. A jog pedig szerinte ún. „értékes valóság”. Az akaratszabadságról vállott tételével lényegében az állami akarat teljes szabadságát hirdette. Ez megfelelt az uralkodó osztály jogpolitikai célkitűzéseinek. Az állam keletkezésével összefüggésben azt vallotta, hogy az államot a törzsi szervezettől a szervezettség foka különbözteti meg, amit pedig a jog biztosít, tehát lényegében a jog által létrehozott állam, vagy más szóval a jogállam mellett kardoskodott, azt állítva, hogy a horthysta fasiszta állam lényegében jogállam. Az állami szuverenitással kapcsolatos nézetei összefüggésben vannak a nemzetközi hatalmi túlsúly gondolatával. Ez utóbbi ugyanis fölötte áll az államnak — ami természetesen azt jelenti, hogy nincs állami szuverenitás.

A helyes jog kérdéseit vizsgálva úgy vélekedett, hogy a jog akkor helyes, ha megfelel a keresztény etikának. Moór Gyula foglalkozott a jogi személy problémáival is. Ebből a szempontból Kelsen gondolatait magáévá téve végso soron a jogi személyt „beszámítási pontként” fogja fel, ami ilyen értelemben tehát a valóságban nem létezik, hiszen a jogi személy álláspontja szerint csupán szimbólum. Moór Gyula elemezte a jogrendszer tagozódásának kérdéseit is. Munkájában a közjogi és magánjogi felosztást fogadta el és úgy vélekedett, hogy a magánjogi szabályok a közjogi szabályok előtt állanak. Végso soron mégis úgy tett különbséget a jogrendszer ágai között, hogy van állami jog és van magánjog, de lényegében minden jogát magánjogiasított.

Összességében megállapítható, hogy Moór Gyula a Horthy-korszak olyan jogfilozófusa volt, aki elméleti munkásságával támogatta és igazolta a fennálló államot és jogot. Munkásságában különösen az újkanti filozófiai tételekre támaszkodott és sokat merített a kelsen gondolatokból, de emellett hatott munkásságára Concha, Somló, valamint számos más idealista filozófus és jogfilozófus nézetei is. (Pl. Hartman N.) Moór Gyula a felszabadulás után is fejtett ki tevékenységet, amire még visszatérünk.

A Horthy-korszakban nem csupán Moór Gyula, hanem *Horváth Barna*¹²⁷

¹²⁷ *Horváth Barna*: Bevezetés a jogtudományba. Szeged, Szeged Városi Ny. 1932. 149. p.; *Horváth Barna*: Hegel und das Recht. — Zeitschrift f. Öffentliches Recht. 1932. (Klny. is.); *Horváth Barna*: Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre

(1896—) is fejtett ki gondolatokat az állammal és joggal összefüggésben. Főbb munkái: „Bevezetés a jogtudományba” (1932), „Hegel és a jog” (1932), „Jogszociológia” (1934), „A jogelmélet vázlata” (1937), „A génusz pere” (1942), „Angol jogelmélet” (1943). Horváth Barna jogelméleti felfogása elég tarka, ugyanis sok idegen forrásból alkotta meg ún. szinoptikus elméletét. Alapvetően Horváth jogelméletét is befolyásolták a klerikális nézetek, a fasiszta nézetek, valamint a világállamot hirdető különböző elmélekedések. Ő is a szubjektív idealista elméletet tette magáévá. Horváth Barnára továbbra hatottak a realista irányzat képviselői is, így pl. T. Arnold koncepciói. A szinoptikus módszer mellett az jellemzi elméleti tevékenységét, hogy munkáiban mindent relativizált, vagyis munkáiból hiányzik az egyértelműen határozott állásfoglalás. Munkáiból azonban mégis világosan kitűnik, hogy Horváth Barna dicsőítette Hitlert (pl. a Mein Kampf-ot klasszikus politikai műnek tekintette és azt írta róla, hogy megkapó annak realiztikus éleslátása. A német Rosenberg könyvét pedig a leghaladóbb irányzatnak tekintette). Munkáiban együtt tárgyalta a bolsevizmust a faszizmussal és közös vonásokat igyekezett feltárni azokban. Egyébként dicsőítette Mussolinit, Klebelsberget, Gömböst és számos fasiszta politikai-jogi gondolkodót is. Munkáiban azonban 1943-ban hátat fordított a megelőző nézeteinek és az angolszász pragmatista irányzatokat akarja összeegyeztetni az újkanti és újhegeliánus jogfilozófiával.

Álláspontja szerint a jog mint társadalmi jelenség nem létezik, hanem a jog csupán mint valamiféle kép jelentkezik az ember előtt. E megállapítását arra alapozta, hogy ellentét van a jogtétel és a jogeset között és mivel az ellentétek egységét nem látta, úgy vélte, hogy a jog tulajdonképpen kétféle képzet, illetve ismerettárgy, vagyis jogtétel és jogeset, amelyet az emberi szemlélet foglal egybe, vagy más szóval a jog az „egybenező gondolkodás teremtménye”, a jogtételt és a jogesetet mint két ismerettárgyat egybenező gondolkodás eredménye. Ez az egybenézése a jogtételnek és a jogeseteknek — írta — a tudatban valami újat hoz létre módszertanilag. Horváth a jog szinoptikus megközelítését rendkívül jelentősnek tartotta, mert álláspontja szerint ez megszünteti, vagyis feloldja a valóság és az érték, vagyis a jogtétel és a jogeset ellentétességét. Nem vitás, hogy ez a nézete a szubjektív idealizmus álláspontjára vezetett. Ez a módszer azonban nem bizonyult használhatónak, sőt Horváth Barna sem tudta keresztülvinni más munkáiban. Ez a módszer végső soron odavezetett, hogy Horváth látóköréből a jog és a tényleges társadalmi-gazdasági viszonyok közötti összefüggés teljes mértékben kiesett, jöllehet, hogy ez a koncepció megfelelt a törvényesség félretételének. Horváth Barnának az volt az álláspontja, hogy a jognak a fejlődése akképpen megy végbe, hogy egyre bonyolultabbá váló jogi eljárások jönnek létre. Ez bizonyos mértékig ellentmond a megelőző koncepciójának, azonban a kettő nem zárja ki egymást.

Horváth Barna nézeteit a jogról eljárási jogelméletnek is lehet nevezni, mert hiszen ez a lényeges megkülönböztető jege a jognak. Horváth Barna

des Rechts. Berlin—Grunewald, Verl. f. Staatswissenschaft und Geschichte, 1934. XI, 331. p.; *Horváth Barna: A jogelmélet vázlata.* Szeged, Szeged Városi Ny. 1937. XXVI, 265. p.; *Horváth Barna: A génusz pere.* Sokrates — Johanna. Kolozsvár, 1942. 228. p. (Univ. Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta Juridico-Politica. 3.); *Horváth Barna: Angol jogelmélet.* Bp. Magy. Tud. Akadémia. X, 657. p.; *Antalfy György: Állam és demokrácia.* Bp. 1967. Horváth Barnáról: 265., 321—322. p.; *Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Bp. Akadémiai K. 1955. Horváth Barnáról passim, különösen 468—483. p.

szerint a jog nem más, mint a társadalom legintézményesebb eljárási szerkezete. Ez formális meghatározás. Az a koncepció, miszerint a jog bonyolult eljárási szerkezet, alkalmas arra, hogy elmossa annak osztálylényegét, illetve, hogy elmossa a jog és egyéb társadalmi normák közötti különbséget. Úgy vélekedett, hogy a jog keletkezését tekintve nem kapcsolatos az állam létrejöttével, de érvényesülése sem, mert hiszen végső soron egy olyan álláspontot foglalt el, miszerint az emberek önként követik a jogot. Ez azonban kiáltó ellentétben volt az adott kor társadalmi viszonyaival, hiszen — gondoljunk csak a zsidótörvények végrehajtására — elsősorban a kakastollas csendőrök kardlapjainak volt szerepe és jelentősége, nem pedig az önkéntes követésnek. Horváth ezen elmélete szolgálta a feudálkapitalista nagytőkés osztály érdekeit, mert ezzel elterelte a figyelmet az állami kényszer és erőszak szerepéről és jelentőségéről.

Horváth Barna foglalkozott a jogalkalmazás és a jogalkotás kérdéseivel is. A jogalkotással kapcsolatban az volt a véleménye, hogy az valamely jogtételnek a megtalálását jelenti. Úgy gondolta, hogy a jogalkalmazás is lényegében jogalkotás, következésképpen relativizálta a jogalkotás és a jogalkalmazás közötti különbségeket és mindkét tevékenység elemzése során elvonatkoztatott ezeknek a társadalmi jelentőségétől és funkcióitól, pedig hirdette, hogy szociológiai szempontból akarja vizsgálni e két tevékenységet. Arról van szó, hogy mindkét műveletet színopszisnek tekintette, vagyis mindkettőben jelentkezik a jogtétel és a jogeset egybenézése és éppen ezért a kettő azonos, noha a kettő társadalmilag eltérő tevékenység. Horváth úgy gondolta, hogy mind a jogalkotásnak, mind pedig a jogalkalmazásnak az alapja a természetjog, a szabadjog, vagy más szóval az emberek valamiféle jogi ösztöne, közmeggyőződése, elképzelése. Ezek ugyanis véleménye szerint a pozitív jog mögött helyezkednek el, s ilyen értelemben a pozitív jognak az alkotása és alkalmazása ezeknek az érvényre juttatása. Következésképpen a szabadjogból, vagy a természetjogból lesz a pozitív jog, ami más szóval pozitivista természetjog. Elismerte azonban, hogy a természetjog — szabadjog csupán hipotézis.

Horváth foglalkozott a jogviszonyok problémáival is, a joghelyzetek tana címen. Itt is megmutatkozik az a vonása Horváthnak, hogy elvonatkoztat a valóságos társadalmi-gazdasági viszonyoktól, s különböző jogi alaphelyzeteket konstruál, mint pl. a szükségesség, a képesség, az esély.

Horváth is foglalkozott a jog helyességének problémáival és megállapította, hogy a jog helyességének nincs egységes értékmérője, azt ugyanis véleménye szerint különböző erkölcsi mutatókkal kell mérni.

Általában megállapítható, hogy Horváth Barna nézetei, mind a politikai, mind pedig a jogi nézetei egyaránt mutatják a burzsoá politikai és jogi nézetek bomlását, felelőtlenségét, szennázó jellegét. Horváth Barna ugyanis munkájában összegyűjtött mindenféle reakciós és idealista elemet abból a célból, hogy eltussolja az állam és jog valódi lényegét és szerepét a társadalomban. Horváth nézeteire különösen hatottak — abban az időben, amikor már szertefoszlottak a hitleristák győzelmi reményei — az amerikai, az angol politikai-jogi koncepciók és olyan álelméletet kotyvasztott össze, amelyek csak arra voltak jók, hogy elhomályosítsák a haladó értelmiség tudatát, illetve tompítsák a növekvő jogászgeneráció éleslátását, s ilyen értelemben egyáltalán nem szolgálták az állam és jog lényegének megértését.

A Horthy-korszak konzervatív jellegű politikai-jogi nézetei mellett jelentős volt még, illetve érvényesült a polgári liberális irányzat is, különösen 1929

és 1938 között, valamint a pogári radikális irányzat is. A polgári liberális irányzat a Horthy-fasiszta állam embertelen tevékenységével állította szembe a humanizmust és végső soron segítette az antifasiszta mozgalmat is. Érvényesült továbbá a polgári radikalizmus irányzata is, amely azonban félt a forradalmi erőszaktól, noha megdöbbsent a véres terror időszakától, vagyis a Horthy-fasiszta erőszak láttán. Ez az irányzat is leleplezte a Horthy-fasizmus embertelenségét és erőszakosságát.

A 30-as évek derekától kezdve megjelent a népies irányzat is, amely sajátos politikai nézeteket termelt ki. A népiesek élén Németh László¹²⁸ (1901—) állt. Politikai nézetei szempontjából legjelentősebb munkái: „A minőség forradalma” (1941), „Az értelmiség hivatása” (1943). Németh László ezen munkáiban az értelmiség vezető szerepét hirdette, illetve az ún. „minőség-szocializmus” tulajdonképpen a kisárutermelők szabad társulása alapján létesítendő „Kert-Magyarország” megvalósítását jelentette volna. Olyan szocializmust tehát, amely nem a marxista politikai-jogi nézetek alapján jön létre, vagyis elutasította a bolsevizmust, de a fasizmust is. A népiesek elsősorban az irodalomban jelentkeztek, s a parasztsághoz álltak közel, azok vezetői szerepét is hirdették, illetve sajátos parasztdemokráciát akartak létrehozni. Érdekes, hogy a népies nézetek képviselői egyes tőkés körök részéről támogatásban is részesültek. A népiesek bizonyos haladó szerepet játszottak a Horthy-korszak utolsó éveiben, hiszen felhívták a figyelmet a parasztság problémáinak a megoldására.

A Horthy-korszak politikai és jogi nézetei között sajátos helyet foglalt el a jobboldali szociáldemokraták nézetei is. A jobboldali szociáldemokraták tulajdonképpen a korszak nyugati revizionistáinak nézeteit vették át (Henri de Man belga revizionista nézeteit. Vö. Au-delà du marxisme 1926. c. művével.), melynek az volt a lényege, hogy kapitalista társadalmi-gazdasági keretben lehetséges szocialista gazdálkodást létesíteni. Ez azonban kiáltó ellentétben volt a tényleges társadalmi viszonyokkal, ugyanis kapitalista viszonyok között szocializmust csinálni úgymond csendben lehetetlen.

A Horthy-korszakban a marxista politikai-jogi nézeteket a kommunista párt képviselte. A kommunista párt már 1921-ben létrejött illegálisan. A marxista-leninista politikai-jogi nézetek pl.: az Ifjú Proletár című lapban jelentek meg. Az elméleti jellegű tanulmányokat egyrészt az emigrációban működők végezték, másrészt az országon belül. Az emigrációban jelentős tevékenységet fejtett ki Lukács György¹²⁹ (1885—1971) különösen a következő tanulmányai-

¹²⁸ Németh László: A minőség forradalma. 1—4. köt. Bp. Magyar Élet, 1940.; Németh László: Az értelmiség hivatása. Bp. 1944. (A Tájékozódás Könyvei. 1.); Németh László: Két nemzedék. Tanulmányok. Bp. Magvető—Szépirod. K. 1970. 756. p. (Németh László Munkái.); Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Bp. Magvető—Szépirod. K. 1969. 667. p. Németh László Munkái.); Vékerti László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. Szépirod. K. 1970. 387. p. (Arcok és Vallomások.).

¹²⁹ Lukács György: Lenin. (Tanulmányok.) Szerk. Vajda Mihály.) Bp. Magvető, 1970. 233. p.; Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok. 1—2. köt. Bp. Magvető, 1971.; Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez. — Révai: Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. Szikra, 1950. 283—318. p.; Fogarasi Béla: A marxizmus és revizionizmus harca a tudományban. — Magyar Filozófiai Szemle. 1958. 265—280. p.; Kenyeres Zoltán: Lukács György útja a forradalomig. — Kritika. 1965. 10. sz. 41—46. p.; Glowka, Detlef: Georg Lukács im Spiegel der Kritik. Die Interpretationen des Lukácsschen Denkens in Deutschland. 1945—1965. Berlin, 1968. 254. p. (Diss. Phil. Berlin.); Gedő András: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához. Bp. Kossuth K. 1961. Lukácsról passim, különösen

val: „Lenin. Tanulmány gondolatainak összefüggéséről” (1924). Lukács ebben a munkájában elemezte az állam, a párt és a proletariátus kapcsolatát, viszonyát. Aláhúzta, hogy Lenin „Az egyetlen Marxszal egyenrangú teoretikus”, s Lenin nyomán megállapította: „A pártot az emberek csinálják, fejlett osztálytudat és sok odaadás kell ahhoz, hogy valaki részt akarjon és részt is tudjon venni a párt munkájában; de igazi hivatásos forradalmárokká csak a szervezetben és a szervezet által válnak az emberek.”¹³⁰ Az állammal összefüggésben is rámutatott arra, hogy az az osztályharc fegyvere, s a tanácsrendszer mint államapparátus pedig a proletariátus osztályharcának a fegyvere. Majd leszögezte, hogy „a proletárállam az első osztályállam a történelemben, amely egészen nyíltan és minden képmutatás nélkül osztályállamnak, elnyomó apparátusnak, az osztályharc eszközeként vallja magát”.¹³¹ Foglalkozott továbbá a forradalmi reálpolitika sajátosságaival is és kiemelte, hogy „Lenin csak olyan kompromisszumokat engedett meg, amelyek dialektikus kölcsönhatásban álltak a marxizmus elveinek és módszereinek fenntartásával.” Lukács igen érdekes gondolatokat fejtett ki „Néptribun vagy bürokrata” (1939) c. munkájában is. A munkásmozgalmában jelentkező bürokratizmus ellen fellépve kiemelte: „Bürokratikus a szó legáltalánosabb és legrosszabb értelmében: ... az élő fejlődés gátja.”¹³² Lenin nyomán megállapította, hogy a mozgalomnak néptribunra van szüksége „aki reagálni tud az önkény és elnyomás minden néven nevezendő megnyilatkozására, akárhogy is megy végbe, akármilyen réteget, vagy osztályt érint is, aki ezeket a megnyilatkozásokat a rendőri önkény és kapitalista kizsákmányolás összképévé tudja összefoglalni, aki minden apróságot fel tud használni arra, hogy mindenki füle hallatára kifejtse szocialista meggyőződését és demokratikus követelését, hogy mindenki előtt világossá tegye a proletariátus felszabadító harcának világtörténelmi jelentőségét”. (Lenin.)¹³³

A marxista politikai és jogi gondolkodás szempontjából jelentős nézeteket fejtett még ki ebben a korszakban Révai József¹³⁴ (1898—1959), valamint Bolgár Elek¹³⁵ (1883—1955). Révai József legfontosabb munkái ebből a korszakból

„A jelenkori ideológiai osztályharc elméleti problémájához” c. tanulmány: 57—110. p.

¹³⁰ Lukács György: Lenin. I. m. 18., 46—47. p.

¹³¹ Lukács György: I. m. 85. p.

¹³² Lukács György: I. m. 136. p.

¹³³ Lukács György: I. m. 129—130. p.

¹³⁴ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 4. kiad. Bp. Szikra, 1955. 503. p.; Révai József: Kossuth Lajos. Bp. Szikra, 1944. 97. p.; Révai József: Kölcsény Ferenc. — Révai: Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. Kossuth K. 1960. 5—52. p.; Révai József: Magyar szabadság — világszabadság. — Révai: Válogatott történelmi írások. 1. köt. Bp. Kossuth K. 1966. 189—234. p.; Révai József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalmában. — Révai: Válogatott történelmi írások. 1. köt. Bp. Kossuth K. 1966. 91—111. p.; Révai József: Marxizmus és népiesség. — Révai: Válogatott történelmi írások. 2. köt. Bp. Kossuth K. 1966. 5—210. p.; Révai József: Kossuth Lajos. — Révai: Válogatott történelmi írások. 1. köt. Bp. Kossuth K. 1966. 235—267. p.; Sőtér István: Révai József. — Magyar Tudomány. 1959. 437—441. p.; Erényi Tibor: Révai József történelemszemléletéről. — Párttörténeti Közlemények. 1967. 2. sz. 3—25. p.; Mód Aladár: Révai József történetiszemléletéről. — Valóság. 1967. 1. sz. 91—100. p.

¹³⁵ Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok. Bp. Akadémiai K. 1958. 329. p.

„Kölcsey Ferenc” (1938), „Magyar szabadság — világ szabadság” (1938), „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban” (1931), „Marxizmus és népiesség” (1938), „Kossuth Lajos” (1944). Bolgár Elek tanulmányai közül különösen jelentősek „A magyar szellemtörténeti iskola” (1938), „A demokrácia útjai a francia forradalomban” (1939), „Madách Imre” (1940). Rudas László (1886—1950) és Fogarasi Béla (1891—1959) elsősorban módszertani kérdésekkel foglalkoztak, amelyek alapvető jelentőségűek voltak az állam és jog, nevezetesen a Horthy-fasiszta állam és jog dialektikus materialista alapon való értelmezésében.

V.

A MAGYAR POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS JELLEGZETESSÉGEI 1945—1949 KÖZÖTT

A második világháborúban az események olyan fordulatot nyertek, különösen a sztálingrádi hitleri vereség után, hogy egyre közeledett az az időpont, hogy a különböző államokat, így hazánkat is felszabadítsa a szovjet hadsereg. 1945-ben Magyarországról kiverték a hitleri hordákat, ezzel gyakorlati jelentőségre tett szert a marxista—leninista politikai jogi nézet, ugyanis a hatalom kérdése központi jelentőségűvé vált. 1945—1948 között azonban ahhoz, hogy a marxista—leninista politikai és jogi nézeteknek megfelelően alakuljon a hatalom, számos más politikai és jogi nézetet le kellett küzdeni, illetve harcolni kellett azok hordozói ellen.¹³⁶ Azt lehetne mondani, hogy ebben az időszakban továbbra is jelentkezett, noha finomultabb formában a Horthy-korszak idején érvényesülő politikai és jogi gondolkodás. Így különösen a konzervatív jellegű ideológia, illetve politikai és jogi nézetrendszer, a népiesek politikai és jogi nézetei, de mellett a polgári liberalizmus politikai-jogi eszmevilágát is megtaláljuk.

Ha a különböző irányzatoknak az állammal kapcsolatos nézeteit vizsgáljuk, mindenekelőtt a marxista politikai gondolkodásról kell szólni. Ismeretes, hogy a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa a nemzeti demokratikus államok megteremtését tűzte ki fő feladatul a második világháború befejezése után. Ennek megfelelően az államhatalom jellegét vizsgáló politikai nézetek elsősorban a politikai vezetők beszédeiben, állásfoglalásaiban öltöttek testet. A marxista politikai és jogi nézetek kifejtésében ezen időszakban jelentős szerepet játszottak: Révai József,¹³⁷ Gerő Ernő,¹³⁸ Rákosi Mátyás,¹³⁹ Molnár Erik,¹⁴⁰

¹³⁶ A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom története. 1945—1966. A marxizmus—leninizmus esti egyetem tankönyve. Bp. Kossuth K. 1966—1967. 350. p.; A szocializmus útján. A felszabadulást követő negyedszázad kronológiája. (Szerk. Szabó Bálint.) Bp. Akadémiai K. 1970. 410. p.; A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 3. köt. Bp. Kossuth K. 1970. 355. p.; *Mód Aladár*: Sors és felelősség. Tanulmányok. Bp. Magvető, 1967. 541. p. (Elvek és Utak.); *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. 75—266. p.; *Szabó Imre*: A szovjet jog szerepe a magyar népi demokratikus jog kialakulásában és fejlődésében. — Állam és Jogtudomány. 1967. 490—501. p.

¹³⁷ *Révai József*: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek. (1945—1949.) Bp. Szikra, 1949. 687. p.; *Révai József*: Válogatott történelmi írások. 1—2. köt. Bp. Kossuth K. 1966.; *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Révairól passim.

¹³⁸ *Gerő Ernő*: Harcba a szocialista népgazdaságért. Válogatott beszédek és cikkek. 1944—1950. Bp. Szikra, 1950. 638. p.; *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Gerőről passim, különösen 232—235., 246—249. p.

¹³⁹ *Rákosi Mátyás*: Válogatott beszédek és cikkek. 4. bőv. kiad. Bp. Szikra, 1955. 639. p.; *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Rákosiról passim, különösen 181—184., 191—192. p.

¹⁴⁰ *Molnár Erik*: Werbőczy és a rendi jog. — Molnár: Válogatott tanulmányok. Bp. Akadémiai K. 1969. 290—297. p.; *Molnár Erik*: A marxista filozófia és népi demokráciánk kérdései. Elhangzott 1956. jún. 8-án. Bp. Szikra, 1956. 18. p. (Az MDP

Rudas László,¹⁴¹ Lukács György,¹⁴² Bolgár Elek,¹⁴³ Szántó Zoltán,¹⁴⁴ Valamennyi politikai vezető alapvetően a Komintern VII. Kongresszusának a szocialista állam létrejöttére vonatkozó tételéből indult ki, noha a burzsoá államból, konkrét esetben a feudálkapitalista magyar államból a szocialista államba való átnövést illetően továbbfejlesztették a marxista—leninista államelméletet annak aláhúzásával, hogy a szocialista állam az új viszonyok között elvileg békés úton is lehetséges, azaz nem szükséges ahhoz polgárháború és a korábban kialakult osztályszövetség fenntartható a szocialista állam létrejöttéért vívott harcban. Ezek a tételek előrelépést jelentettek a VII. Kongresszuson kifejtett dimitrovi nézetekhez képest. Új volt az a kiindulópont is, hogy a szocialista állam megteremtése több éves fokozatos folyamat lesz, melynek során nem kell a fennálló államhatalmat megdönteni, s így módon a szocialista állam létrejötte tulajdonképpen betetőzése lesz a demokratikus, illetve szocialista átalakulásnak.

Elmondható, hogy ebben az időszakban más országokban is, így pl. Jugoszláviában, vagy Csehszlovákiában hasonlóan vetették fel a kérdést a szocialista állam létrejöttével kapcsolatban. Megállapítható azonban, hogy nem tisztázták a népi demokratikus forradalom tartalmát, illetve a népi demokrácia fogalmának tartalmát. Ez még konkrétebben azt jelentette, hogy nem került sor a népi demokrácia és a proletárdiktatúra kapcsolatának elemzésére.¹⁴⁵

A magyar politikai vezetők nézetei is eltéréseket mutatnak. Révai József és mások is (pl. Lukács György) 1944-ben a forradalmi népi demokratikus

Politikai Akadémiája. [5.]; Molnár Erik: Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. Bp. Kossuth K. 1967. 505. p.; Molnár Erik: A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. Bp. Szikra, 1955. 302. p.; Molnár Erik: A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája. Bp. Kossuth K. 1959. 477. p.; Molnár Erik: A marxizmus szövetségi politikája. 1848—1889. Bp. Kossuth K. 1967. 492. p.; 1 t.; Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. (Sajtó alá rend. és bev. Ránki György.) Bp. Akadémiai K. 1969. 519. p.

¹⁴¹ Rudas László: Állam és demokrácia. 6. kiad. Bp. Szikra, 1947. 30. p.; Rudas László: Állam és demokrácia. Bp. Szikra, 1946. 32. p. (Szemináriumi Füzetek.); Rudas László: Klasszikus kapitalizmus és imperializmus. 8. kiad. Bp. Szikra, 1952. 26. p.; Rudas László: Materialista világnézet. 1. rész: A modern materializmus alapelvei. 4. kiad. Bp. Szikra, 1950. 324. p.; Rudas László: Elmélet és gyakorlat. Összegyűjtött tanulmányok. Bp. Szikra, 1950. 359. p.; Molnár Erik: Rudas László. — Társadalmi Szemle. 1950. 487—492. p.; Kiss Artúr: Rudas László. (1885—1950). — Magyar Filozófiai Szemle, 1960. 599—613. p.

¹⁴² Lukács György: Írástudók felelőssége. (Cikkek.) Bp. Szikra, 1945. 144. p.; Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Lukácsról passim.; Lukács György: Nietzsche és a fasizmus. Bp. Hungária (1949). 87. p.; Lukács György: Az ész trónfosztása. Az irracionista filozófia kritikája. 3. kiad. Bp. Akadémiai K. 1965. 679. p.; M. M.—M. Zs. A.: Lukács György filozófiai munkásságának bírálatahoz. — Magyar Filozófiai Szemle. 1958. 423—448. p.; Balogh Elemér: Az irracionizmus kritikájához. Vita Lukács Györggyel. 1—2. r. — Magyar Filozófiai Szemle. 1959. 75—113., 287—298. p.; Arvon, Henri: Georges Lukács ou le Front populaire en littérature. Paris, Seghers, 1968. 186. p. (Philosophes de Tous les Temps. 41.); Lukács György: Az esztétikum sajátossága. 1—2. köt. Változatlan lenyomat. Bp. Akadémiai K. 1969.

¹⁴³ Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok. Bp. Akadémiai K. 1958. 329. p. Bolgár Elek: A szocialista állam és szocialista gazdaság. Bp. 1946. (Szemináriumi Füzetek.); Bolgár Elek: A Szovjetunió állami szervezete és társadalmi rendje. Bp. Fővárosi Könyvkiadó. 92. p.; Molnár Erik: Bolgár Elek. — Csillag, 1955. 1689—1690. p.

¹⁴⁴ Szabó Bálint: I. m. Szántóról passim.

¹⁴⁵ Szabó Bálint: I. m. 178., 210. és köv. p.

szervek mellett szálltak sikra, s ezzel lényegében a volt horthysta államgépezet teljes felszámolásának adtak hangot. Hangsúlyozták hogy tisztázni kell e szerveknek a viszonyát a körülményektől függően a központi kormányhoz. Nézetük szerint ugyanis e szervek igen alkalmasak arra, hogy a magyar nép többségét a politikai élet cselekvő tényezőivé változtassák. Révai éppen a Horthy-államot bírálva mutatott rá, hogy az olyan államapparátus volt, amely a magyar népet a politikai érettség, az országos ügyekben való tájékozódási képesség, a felsőséggel szemben való gerinces kiállás dolgában évtizedekkel visszavetette, megfélemlítette, tűrő, lázadásra alig képes embertömeggé változtatta. Révai a szocialista állam létrejöttével összefüggésben leszögezte, mivel az antifasiszta koalíció tagjai együttműködtek a háború ideje alatt ez a szocializmus felépítése szempontjából azt jelenti, hogy a szocialista állam fokozatosan jön létre, vagyis a kapitalista államból a szocialista államba való átnövést fokozatosan kell végrehajtani. Véleménye szerint ez elsősorban a nemzetközi helyzet alakulásától függ, hiszen a Szovjetunió és más kapitalista államok közötti együttműködés hosszan tartó és ebből adódóan nem lehet azt zavarni. Révai szerint tehát ebben az időszakban nem lehet a proletárdiktatúra megvalósítását követelni, mert az természetesen nemcsak a nemzetközi viszonyokkal, hanem belpolitikai jellegzetességekkel is összefügg. Révai úgy vélekedett, hogy ha a proletárdiktatúra, illetőleg a szocializmust tűzte volna zászlajára a kommunista párt, azt nem támogatta volna a nép többsége. Más oldalról viszont úgy gondolta, hogy nem kell a polgári demokráciával szembe fordulni, mert hiszen az állam szerveire a kommunista párt döntő befolyást gyakorol, ebből adódóan a fokozatosság indokolt a szocialista állam megvalósítását illetően és nem a szembefordulás a polgári demokráciával. Való igaz, hogy a Szovjetunió támogatása más utat, más módot tett lehetővé a szocialista állam, illetve a proletárdiktatúra megteremtését illetően. Révai 1945 elején és sajnos 1946 év végén is azt vallotta, hogy hazánkban még nincs népi demokrácia, ez csupán cél, holott ebben az időszakban már a munkásosztálynak szilárd pozíciói voltak a kormányban és jelentős mértékben előrehaladt a szocialista forradalomba való átnövés. A valóságban ugyanis népi demokrácia volt 1945 közepétől hazánkban, hiszen a munkásosztály és a parasztság ellenőrizte a tőkét és a földet birtokba vette, ami mutatta nagy befolyásukat az állami szervezetre.

Természetesen ha azt figyelembe vesszük, hogy még horthysta erők is voltak a kormányban, hogy a nagytőke ereje nem volt teljesen megtörve, akkor még a népi demokrácia elemeiről is lehetett beszélni és ilyen értelemben Révai nézete helyes volt. Mint látható ebben az időszakban Révainál is a polgári és a népi demokrácia közötti viszony tisztázása került előtérbe és nem a népi demokrácia, illetve a szocialista demokrácia viszonya, holott, az utóbbival való egyezés, illetve eltérés kimutatása indokolt lett volna. A fenti összefüggőtt azzal, hogy a népi demokráciát a polgári demokrácián túlmutatónak fogták fel és így a népi demokráciát, illetve annak megvalósítását és nem a szocialista demokrácia létrehozását tűzték ki célul. Azt is meg lehet állapítani, hogy ebben az időszakban népi demokrácián szocialista demokráciát értettek, de az nem jelentett proletárdiktatúrát, sőt kifejezetten hangsúlyozták is, hogy az nem proletárdiktatúra. A fenti nézetek nyilvánvaló összefüggésben voltak az adott kor objektív körülményeivel, melynek állandó és ideiglenes vonásai sem rajzolódtak ki teljesen, másrészt szubjektív körülményekkel is magyarázhatók. Ez utóbbit döntően abban lehet összefoglalni, hogy ebben az időszak-

ban bizonyos mértékig elhanyagolták a saját tapasztalatok önálló elméleti általánosítását, a Szovjetunió elméleti tudósaitól várták a megoldást. Természetesen az önálló elméleti-politikai munka hiánya kihatott a párt politikájának irányvonalára is. Ez konkrétan azt jelentette, hogy mivel a népi demokrácia elemei előtérbe kerültek, a kormányt is át kellett volna alakítani, de erre nem került sor. A politikai irányvonalat illetően elmondható, hogy kezdetben csupán a nyilasok megbüntetését követelték és később vetették fel a korábbi pártok képviselőinek felelősségét, illetve az alkalmatlan miniszterek leváltását. Igen jelentős volt Révainak azzal kapcsolatos megállapítása, hogy kit tekintenek reakciónak. Reakciós az, hangsúlyozta Révai, aki antikommunista, aki szembe akarja állítani a falut a várossal, aki azt hirdeti, hogy az országot saját erőnkől felépíteni nem tudjuk, illetve az, aki álbaloldali demagógiát űz. Elmondható, hogy a politikai vezetők ebben az időszakban a nemzeti bizottságok szerepét nem ismerték el és ezzel függött össze Révainak azon megállapítása, hogy átmenetileg a munkásosztály pozíciót veszített az államhatalomban azzal, hogy a nemzeti bizottságokat megszüntették, ugyanis az üzemi bizottságok és a szakszervezetekre való támaszkodás nem ellensúlyozta azt.

A Magyarországon élő kommunista vezetők az állammal összefüggésben radikálisabb nézeteket hirdettek. E nézetek a kommunista párt belföldi központi bizottságának programjában¹⁴⁶ fejeződtek ki, így pl. az államhatalom átalakítását, azaz új állam kialakítását tűzték ki célul. Az új állam lényegét, vagyis a népi demokrácia lényegét a munkás-paraszt diktatúrában látták. Ez azt jelentette, hogy ki kell a hatalomból rekeszteni a kizsákmányoló osztályok minden rétegét, de nem kell közvetlenül proletárdiktatúrát létrehozni. Más oldalról viszont az állam formájának teljes megváltoztatását követelték egyrészt azzal, hogy ki kell kiáltani a népköztársaságot, másrészt azzal, hogy olyan állami szerveket kell kialakítani, amelyek a nép jelöltjeiből állanak, amelyek visszahívhatók és meg kell szüntetni a felsőházat. Ez más oldalról azt jelentette volna, hogy a horthysta államszervezetet össze kell törni. A belföldi központi bizottság programja nagy súlyt helyezett a tömegszervezetek szerepére, jelentőségére.

Gerő Ernő is 1944-ben a szocialista állam megteremtésének békés útját lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartotta. (Lukács György nézete is hasonló volt.) Gerő abból indult ki, hogy a polgári állami szétzúzása, illetve összetörése nem szükséges akkor, ha az állam valóban demokratikus. Így pl. 1944-ben nem tartotta szükségesnek a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átnövés lenini jelszavát kitűzni, mert az álláspontja szerint veszélyeztette volna a demokratikus rendszert, hiszen a szövetségesek ellen mozgósított volna. Gerő a szocializmusba való átmenet feltételeit is megjelölte. Ezek a feltételek jelentkeznek, mind belpolitikai, mind külpolitikai síkon. Belpolitikailag az a körülmény, hogy a munkásosztály szövetségesekkel rendelkezik, azt jelenti, hogy szélesebb fronton lehet előre menni a szocializmus építésében, noha e szövetségesek egy részével az ütközet elkerülhetetlen, de erre csak akkor kerülhet sor, ha a munkásosztály és a párt pozíciói erősek. A külső feltételek közül kiemelte azokat a körülményeket, amelyek az előrehaladást segítik. Ezek: Szovjetunió szerepének megváltozása a második világháború után a nemzetközi porondon; a burzsoázia legreakciósabb részének csődbe jutása a világ különböző országaiban; valamint a kommunista pártok

¹⁴⁶ Szabó Bálint: I. m. 90. s. köv. p.

elszigetelődésének megszűnése a kapitalista világban. Gerő 1945-ben a fentiekből adódóan aláhúzta, hogy a második világháború után kialakult új helyzetben megváltozott az a tétel, hogy a polgári demokrácia útján nem lehet eljutni a szocializmushoz. Következésképpen tehát a Szovjetunió szerepének növekedéséből adódóan, illetve abból adódóan, hogy a kommunisták jelentős szerepet játszanak más országokban is a nemzet élén, el lehet jutni a polgári demokrácia útján a szocializmushoz. Gerő nem tartotta helyesnek, hogy a nemzeti bizottságok közigazgatási szervekké, vagy testületi szervekké, illetve állami szervekké alakuljanak át. Azonban nem fogadta el a reakció fellépését sem a nemzeti bizottságok ellen, akik azt hirdették, hogy miért kell az, ha van nemzetgyűlés, illetve kormány. Gerő ebből adódóan fellépett a nemzeti bizottságokban rejlő ellenőrző erő fenntartásáért. Így pl. 1945-ben kijelentette, hogy azok demokratikusabb szervek, mint pl. a kormány, s így alapvető feladatukat abban látta, hogy a kormányt balra tolják, illetve mozgósítják a közvéleményt az országos politikai kérdésekbe való beleszólásra.

Rákosi Mátyás 1944-ben a kettős hatalom ellen lépett fel és 1945-ben úgy foglalt állást, hogy a szocialista állam létrejöttét még nem tűzhetjük ki. Ez az értékelés abban az időszakban helyes volt, hiszen abban nagy szerepet játszanak a nemzetközi és belső erőviszonyok. 1945-ben ő is követelte a horthysta miniszterek leváltását és azt is, hogy növelni kell a munkásosztálynak és pártjának befolyását az újjáépítésben, és a NEP politika mellett szállt síkra. Ő sem ismerte fel a nemzeti bizottságok szerepét, jelentőségét és végső soron a régi államszervezet újjászervezését támogatta. Igen érdekes, hogy fel sem vetődött ebben az időszakban, hogy a nemzeti bizottságok egyaránt lehetnek a munkásparaszt demokratikus diktatúra és a proletárdiktatúra formái. Ennek okát abban kell keresni, hogy nem tisztázták — mint már említettük — a népi demokrácia és a proletárdiktatúra viszonyát és így nem ismerték fel azt, hogy a nemzeti bizottságok sokkal jobban hatottak a proletárdiktatúra megvalósítása irányába, mint az újjászervezett államapparátus.

A későbbi időszakban, tehát 1947—48 között a népi demokrácia és a proletárdiktatúra viszonyának tisztázása került előtérbe. Kezdetben ugyanis a népi demokrácia olyan magyarázatot kapott, miszerint az biztosítja, hogy proletárdiktatúra nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz. Ezt a nézetet képviselték: Révai József, Gerő Ernő, Fogarasi Béla. Következésképpen a népi demokrácia fő jellemzője e koncepcióban a diktatúra elkerülése. Hangsúlyozták, hogy a szocialista forradalom most nem a proletárdiktatúrával valósul meg, mint 1919-ben, mert az már 1946—47-ben túlhaladott kategória. Ez összefüggött azzal is, hogy Szovjetunióban van proletárdiktatúra és éppen ezért nem szükséges az a magyar fejlődést illetően.

A népi demokrácia és a proletárdiktatúra viszonyának problémáival Varga Jenő¹⁴⁷ is foglalkozott, s jelentősen befolyásolta állásfoglalása a hatalommal és az állammal kapcsolatos elképzeléseket. Ő a népi demokráciát, mint új típusú demokráciát fogta fel és olyan állapotot értett alatta, amelyben „a hűbériség maradványait — nagybirtok — felszámolták, amelyben fennáll ugyan a ter-

¹⁴⁷ Varga Jenő: A tőkés gazdaság a második világháború után. Bp. 1947.; Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. 2. kiad. Bp. Kossuth K. 1958. 583. p.; Varga Jenő: A XX. század kapitalizmusa. Bp. Kossuth K. 1962. 207. p.; Gönczöl György: Varga Jenő, 1879—1964. — Magyar Tudomány. 1965. 341—344. p.; Friss István: Varga Jenő. 1879—1964. — Közgazdasági Szemle. 1964. 1269—1271. p.; Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Varga Jenőről passim, különösen 175—177. és 204—205. p.

melési eszközök magántulajdonának rendszere, de az ipari, szállítási és hitel-ügyi nagyvállalatokat államosították, maga az állam és annak egész apparátusa pedig nem a monopóliumos burzsoázia érdekeit, hanem a városok és falvak dolgozóinak érdekeit szolgálja”.¹⁴⁸ Ez a meghatározás 1945 végén jelent meg a szovjet sajtóban. Varga úgy képzelte el, hogy a népi demokrácia a kapitalizmuson belüli alakulat és megállapította, hogy ezen új demokráciák további fejlődése fontos problémákat vet fel. Varga Jenő még 1947-ben sem sorolta Magyarországot a népi demokráciák sorába ellentétben Lengyelországgal, Bulgáriával, Jugoszláviával, Csehszlovákiával. Révainak tehát az a meghatározása, hogy Magyarországon még nem győzött a népi demokrácia, csak elemei vannak meg, összhangban volt a Varga-féle meghatározással, de azzal a megállapítással is, amit Nagy Imre képviselt, hogy a népi demokrácia a polgári demokrácia egyik válfaja.

A népi demokrácia és a proletárdiktatúra közötti viszonylatban jelentős hatást gyakorolt pl. Dimitrov, Tito, Sztálin, Thorez, Gomulka nézetei. Valamennyi fenti politikai vezető úgy foglalt állást, hogy a népi demokratikus út fő vonása, hogy proletárdiktatúra nélkül el lehet jutni a szocializmusba, békés úton széles osztályszövetséggel és többpártrendszerrel is. A nemzetközi tapasztalatok tanulmányozása során jutott el tehát pl. Rákosi annak felismeréséhez, hogy a demokratikus államon túl a szocialista állam megteremtése a cél. Különösen Dimitrov beszéde alapján bírálták Révai József nézeteit, és állították előtérbe a szocialista állam megteremtését. Ez 1946 májusától kezdődött. Ebben az időszakban természetesen a nemzetközi viszonyok is megváltoztak, Churchill fultoni beszéde nagy akadályokat gördített a szövetséges hatalmak további együttműködése elé. Ezt Révai is felismerte. Rajk László pedig hangsúlyozta, hogy szükséges az előrehaladás. Az MDP III. Kongresszusa pedig leszögezte, hogy csatlakoznunk kell ahhoz a demokratikus fejlődéshez, amelyen szomszédaink járnak és leszögezte, hogy olyan kormányzat kell, amelyben a parasztok és a munkások képviselőinek van döntő szava (Révai). Ugyanis ez a kormányzat tudja biztosítani az államosítást, tudja segíteni az új gazdákat, illetve a szegény- és kisparasztokat és tudja emelni a nép életszínvonalát. Az MDP. III. Kongresszusa 1946. szept.—okt.-ben volt. Ezen a kongresszuson Révai leszögezte, hogy nincs szükség a forradalom eszközeire. Rajk László is leszögezte, nem tartozik szokásaink közé, „hogy feltétlenül erőszakos és fájdalmas operációkkal mozdítsuk elő népünk fejlődését a demokrácia útján”. Rákosi pedig akként nyilatkozott, hogy a szocializmushoz nemcsak egy út vezet, s így a szocializmus „magyar földön termett, magyar viszonyokhoz szabott szocializmus lesz”. Maga az a körülmény, hogy a szocializmus felépíthető proletárdiktatúra nélkül, illetve, hogy a szocializmushoz vezető út — így pl. az ahhoz vezető magyar út — fő vonása, hogy a proletárdiktatúra elkerülhető, hogy az új viszonyok között nincs szükség 1919-hez hasonlóan proletárdiktatúrára, hibás elméleti alapállás volt.¹⁴⁹ Ez összefüggött azzal, hogy a proletárdiktatúrának olyan koncepciójából indultak ki, mely szerint az nem jelent mást, mint nyílt fegyveres erőszakot és polgárháborút, vagyis alatta kizárólag a hatalom megragadásának egyik formáját, módját értették, illetve szűken értelmezték azt.

Ismeretes, hogy Lenin is több oldalról közelítette meg a proletárdiktatúra fogalmát és többféle értelmezést adott annak, azonban nála az nem szűkült le,

¹⁴⁸ Varga Jenő: A tőkés gazdaság... I. m. 15. p.

¹⁴⁹ Szabó Bálint: I. m. 192. p.

mert hiszen vizsgálta azt pl. az osztályszövetség oldaláról is, amikor leszögezte, 1919-ben, hogy „A proletárdiktatúra sajátos formájú osztályszövetség s proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámú nem proletár rétegei (kispolgárság, kistulajdonosok, parasztság, értelmiség), vagy azok többsége között — szövetség a tőke ellen, szövetség a tőke teljes megdöntésére a burzsoázia ellenállásának és restaurációs törekvésének teljes elnyomására, a szocializmus végleges megteremtésére és megszilárdítására.”¹⁵⁰ Ez a megállapítás a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet egész időszakára fejezi ki a proletárdiktatúra legfontosabb vonásait. Kétségtelen, hogy az adott korszakban a proletárdiktatúra szűk értelmezése az adott történelmi körülményekkel is kapcsolatos volt, hiszen a Szovjetunióban a proletárdiktatúra egypárt-rendszerhez kötődött, szilárdult meg és fejlődött és ebből adódott az is, hogy a proletárdiktatúra egyik formája a szovjet rendszer, a proletárdiktatúra egyetlen formájával azonosult. Ez jelentkezett Rákosi és Révai nézeteiben is. Ez a szűk értelmezés azonban politikailag hibás volt.

A népi demokrácia és a proletárdiktatúra viszonyának helyes megértéséhez jelentős segítséget nyújtott az 1947-ben ülésező Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának Tanácskozása. Az ott elhangzott politikai nézetek bár határozottan nem szögezték le, hogy a különböző ún. új demokráciákban a felszabadulás után kialakult és megszilárdult a néphatalom, a proletárdiktatúra új formája, de megállapították, hogy az adott hatalmi viszonyok és formák között ezekben az új demokráciákban a szocializmusba való átmenet feltételei adóttak. Következésképpen tehát a népi demokrácia nem lépcsőfok, nem közbelső szakasz, a szocializmusért folyó harcban, hanem kerete, új formája a szocialista társadalom építésének. 1947-ben vetették el véglesen azt az értékelést, hogy a népi demokrácia a polgári demokrácia válfaja. Ezután szögezték le a politikai vezetők, így pl. Gerő Ernő, hogy „hazánk nem kapitalista úton halad többé, mert átlépte a rubikont a polgári és a népi demokrácia között”.¹⁵¹ Rákosi is leszögezte, hogy a népi demokráciával egyben a szocializmust is építjük. Kétségtelen azonban, hogy a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egymáshoz való viszonya továbbra is homályban maradt. Ebben az időszakban pl. Gerő Ernő úgy magyarázta a népi demokrácia és a proletárdiktatúra közötti különbséget, hogy „A proletárdiktatúrában a hatalom birtokosa a munkásosztály, amely szövetségben van ugyan a kizsákmányolást nem folytató dolgozó parasztsággal, de vele a hatalmat nem osztja meg, hanem azt egymaga gyakorolja az egész nép érdekében. A népi demokráciában viszont mint látjuk a munkásosztály ugyancsak szövetségben van a parasztsággal, de a hatalmat nem egymaga gyakorolja, hanem ezt megosztja szövetségeseivel, a dolgozó parasztsággal és részben a haladó értelmiséggel. Ugyanakkor azonban a munkásosztály biztosítja a maga döntő, vezető szerepét az osztályszövetségben.”¹⁵² Ezek a politikai gondolatok azt fejezik ki, hogy mindkettőben a munkás-paraszt kormány gyakorolja a hatalmat, míg azonban a népi demokráciában munkás-paraszt állam van, a proletárdiktatúrában pedig munkás állam. Gerő azt is leszögezte, hogy Sztálinnak az a tétele, miszerint a marxizmus-leninizmusban a leglényegesebb a proletárdiktatúráról szóló tanítás nem helyeződik hatályon kívül, mert éppen az teszi lehetővé, hogy mi a proletár-

¹⁵⁰ Lenin: Előszó „A szabadság és egyenlőség jelszavával való népbuftításról” mondott beszédhez. Lenin Művei. 29. köt. 387. p.

¹⁵¹ Gerő Ernő: Harcban... I. m. 231. p.

¹⁵² Szabó Bálint: I. m. 234. p.

diktatúra nélkül haladjunk a szocializmus felé, hogy a Szovjetunióban proletárdiktatúra van.

Az elméleti munkában a tisztánlátást az 1948-as Tájékoztató Iroda Határozata megnehezítette. Ebben az időszakban hozott határozatot a Tájékoztató Iroda a jugoszláv kommunista párt helyzetéről. 1948-ban Révai kísérletet tett a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésének korrigálására, illetve a népi demokrácia és a proletárdiktatúra útja között korábban feltételezett ellentmondás feloldására. Révai fejtegetése kétségtelenül jelentős lépés volt a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésének leküzdésében, hiszen ő a többpártrendszerű proletárdiktatúra elméleti megalapozására törekedett. Hibásan ő is, miként Sztálin az osztályharc éleződésének tételét helyzete központba és aláhúzta, hogy a népi demokratikus állam az átmeneti korszak államtípusába tartozik, de nem állapította meg, hogy a népi demokrácia a proletárdiktatúra formája. Ez volt az a tétel, amelynek alapján tulajdonképpen megbélyegezték a jugoszláv és más pártokat is. Rákosi nem értett egyet a többpártrendszerű proletárdiktatúra koncepciójával és a szövetségesek likvidálására igyekezett irányt venni, és addig míg Révai még nem tartotta szükségesnek a falusi kizsákmányolás felszámolását, Rákosi már a kulákföldek kisajátításáról beszélt, és arról, hogy 3—4 év alatt meg kell valósítani a szövetkezést a falun. Gerő Ernő sem értett egyet ezzel a koncepcióval és nagyon dodonainak, vagyis kifejezetten jóslatnak nevezte, illetve félreérthetőnek, kétértelműnek nevezte Rákosi elgondolásait, noha megjegyezte, hogy a népi demokrácia, ami most megfelelő, holnap elvethető és rá lehet térni a proletárdiktatúrára, ami elméletileg nincs kizárva. Ezt a következtetést később le is vonták.

Először azonban Bierut, Tito, Dimitrov jelentették ki, hogy a népi demokrácia proletárdiktatúra. A magyar politikai vezetők csak ezek után vonták le a fenti következtetést. Révai pl. nem értett egyet Gerőnek azzal a megállapítással, hogy a népi demokráciát korábban helytelenül értelmezték és ezzel revidiálták a marxizmus—leninizmus lényegét. Következésképpen tehát proletárdiktatúra nélkül nem lehet építeni a szocializmust, ebből adódóan erősíteni kell a népi demokrácia diktatúra jellegét — hangsúlyozta Gerő. Azonban továbbra is a népi demokráciát, mint valami különleges képződményt változtatlanul szembeállították a proletárdiktatúrával, vagyis annál alacsonyabb rendűnek tartották. Gerő pl. azt nem következetesen szocialista államhatalomnak nevezte. Rákosi helyeselte, hogy a népi demokrácia diktatúra jellegét előtérbe helyezték. Az is felvetődött, hogy hogyan és miként kell értelmezni a munkásosztály és a parasztság közötti hatalommegosztást. Révai nem értett egyet azzal az állásfoglalással, miszerint a parasztság részesedése a hatalomból csupán formális, aláhúzta, hogy a parasztság részesedése a hatalomban nem akadályozza a munkásosztály vezető szerepét. Mindkét esetben a hiba abban volt, hogy továbbra is az egypártrendszerhez kötötték a proletárdiktatúra fogalmát és ezért foglaltak úgy állást, hogy a proletárdiktatúra hazánkban nem teljes, mert a munkásosztály megosztja hatalmát a szövetségesekkel. A proletárdiktatúra dogmatikus felfogását tehát nem sikerült leküzdni.

A további időszakban az állammal összefüggésben, konkrétan a népi demokratikus állammal összefüggésben Rákosi Mátyásnak „A népi demokrácia néhány problémájáról” című cikke meghatározó jellegű volt. Meghatározása szerint „A népi demokrácia olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió győzelmének eredményeként, és a Szovjetunióra támaszkodva, a dolgozó nép a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé.

A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.¹⁵³ Helyes-e ez a meghatározás — vetődik fel a kérdés. E probléma eldöntéséhez szükséges röviden áttekinteni a szomszéd országokban jelentkező egyéb meghatározásokat. Ha ezeket áttekintjük világosan látjuk, hogy a szovjet forma nélküli kitétel, illetve annak hiánya nem jelentkezik a meghatározásokban, noha hangsúlyozzák a népi demokratikus út sajátos vonását. Következésképpen Rákosi meghatározása hiányolja a szovjet forma létét. Az igaz, hogy Dimitrov is beszélt a szovjet rendszerről, de ezt pozitív értelemben használja, sőt azt hangsúlyozza, hogy a szovjet rendszer és a népi demokratikus rendszer egy és ugyanazon hatalomnak két formája, vagyis mindkét rendszer a proletárdiktatúra formája. Ilyen értelemben joggal mondhatjuk, hogy ez a meghatározás egyedülálló. Amennyiben a meghatározást alaposan átgondoljuk, azt látjuk, hogy az egyenesen sugallta azt a gondolatot, hogy a népi demokráciában a proletárdiktatúra nem teljes, hanem úgymond az átmeneti államtípus valamiféle fejletlenebb változata. Ilyen következtetésre tehát alapot ad a meghatározás. A fenti meghatározás továbbá hibás politikai tevékenység alapjául is szolgált. Mindenekelőtt előtérbe hozta az állam elnyomó funkcióját, ami konkrétan jelentkezett a kulákság elleni harc fokozásában, illetve, amelynek következtében a kulákság idő előtti likvidálása következett be. A meghatározás más oldalról tehát háttérbe szorította a proletárdiktatúra egyéb funkcióját.

A Rákosi-féle meghatározást a következőképpen magyarázták: a népi demokrácia még nem kész formája a proletárdiktatúrának, mert magán viseli keletkezésének polgári demokratikus maradványait, így pl. a többpártrendszert, s ebből adódóan a népi demokrácia még fejletlen formája a proletárdiktatúrának; tekintettel arra, hogy fejletlen formája a proletárdiktatúrának a népi demokrácia, éppen ezért az államszervezetet és az egész politikai felépítményt is közelíteni kell a proletárdiktatúra szovjet típusához, azaz meg kell valósítani az egypártrendszert és fel kell számolni a népfrontot; végül az államhatalom elnyomó szerveit erősíteni kell. Ilyen értelemben tehát nem lehetséges többpártrendszer, mert az inkább elválasztja, mintsem összeköti a kommunista pártot az osztályokkal és a rétegekkel. Nem szükséges továbbá népfront sem, így az csupán átmeneti jellegű alakulat, s tulajdonképpen polgári demokratikus maradvány. A szovjet forma nélküli proletárdiktatúra tehát még nem kész éppen ezért szervezetének közelednie kell a proletárdiktatúra szovjet típusához. Ami pedig azt illeti, hogy a népi demokrácia válfaja a proletárdiktatúrának ebből olyan következtetés adódik, hogy a hatalmat még határozottabban és keményebben kell alkalmazni és határozottabban és egységesebben kell építeni az államhatalomnak azokat a szerveit, amelyek ennek az erőszaknak az alkalmazására szolgálnak. A fenti nézeteknek az alapja tulajdonképpen a proletárdiktatúra dogmatikus felfogása, mely szerint a leg-rövidebb időn belül fel kell számolni a népi demokratikus fejlődés szülte formákat és módszereket, s az erőszakra kell koncentrálni. Ez vezetett az adminisztratív rendszabályok elburjánzására és a politikai, illetve a szervező munka háttérbe szorulására, s ezzel összefüggésben a tömegeknek a hatalom gyakorlásába való bevonását nem hangsúlyozták.^{153/a} Láthatjuk tehát, hogy abban az időszakban a proletárdiktatúra dogmatikus felfogása érvényesült és megerősödött különösen 1949. év fordulóján. Ilyen értelemben szükségessé

¹⁵³ Rákosi Máttyás: Szabad Nép. 1949. jan. 16.

^{153/a} Szabó Bálint: I. m. 256—266. p.

vált a proletárdiktatúra lenini értelmezésének helyreállítása. Ez azonban a későbbi időszakban, különösen a személyi kultusz felszámolása után következett be.

Említettük, hogy ebben az időszakban nem csupán az állammal összefüggő marxista politikai nézetek, hanem a jogi nézetek is változáson, fejlődésen mentek keresztül. Így pl. igen lényeges ebből a szempontból *Bolgár Elek*nek „A jog és a dialektika” (1946), valamint *Molnár Erik*nek „Werbőczy és a rendi jog” c. tanulmánya (1947).

Bolgár Elek „A jog és a dialektika”¹⁵⁴ c. tanulmányában számos gondolatot fejtett ki, így aláhúzta, hogy a jognak alapvető és döntő jelentőségű problémái azok, amelyek túlhaladják a jog szféráját: azaz metajurisztikus problémákká válnak. Kiemelte, hogy a jogfilozófia a tételes jogtudományokkal szemben a jog közös elvi alapjait, lényegét és határait vizsgálja. Leszögezte, hogy nem lehet beérni azzal, hogy szép és megnyugtató meghatározásokat adjunk a jogról, hanem szükséges a jog tartalmának, konkrét értelmének és szerepének a megállapítása. Ezt pedig csakis a dialektika segítségével lehet megoldani. Csakis a dialektika segítségével lehet megérteni a jog és társadalom közötti kapcsolatot, összefüggést. Ilyen értelemben tehát a jog vizsgálatánál alapvető a dialektikus gondolkodás. Magyarázza a továbbiakban azt, hogy mit is jelent egyrészt a dialektikának az a tétele, hogy a mennyiségi változások minőségi változásokba csapnak át, másrészt pedig az, hogy a fejlődés ellentéteken megy keresztül a joggal összefüggésben. Azt is aláhúzta, hogy a jognak saját mozgása, eleven fejlődése van. Azt is megállapította, hogy a jog szféráján kívül eső fejlődés nem marad hatástalan magára a jogra, így pl. összefüggés van a jog és a gazdaság között, azaz a gazdasági élet terén végbemenő változások befolyásolják a jogi életet és különböző új jogágak létrejöttéhez vezetnek. Foglalkozott a jogtudat problémáival is. Leszögezte, hogy a jogtudat, de a jogérzet is a jog matériájának folyamánya és nem megfordítva. Felhívta a figyelmet bizonyos tudományos és pedagógiai hiányosságokra. Így pl. „A kezdő jogász... váltig hallja, hogy jogászilag kell gondolkodnia, de ennek a gondolkodásnak igazi jellegét és konkrét tartalmát szabályszerint hiába várja azoktól, akik jogászai gondolkodásra buzdítják. Amit kap, inkább mechanikus formalizmus, a legjobb esetben metafizikai módszerű logika, nem pedig a dolgok mélyére menő materialista dialektika.”¹⁵⁵

Kiemelte azt is, hogy a jogászai gondolkodás eredményei sok esetben eltorzított alakban mennek át a mindennapos gondolkodásba és ott közhelyek formájában rögződnek meg. Így pl. van egy közismert mondás, miszerint „a kivétel megerősíti a szabályt”. Leszögezte, hogy ez ebben a formában nem igaz. Majd így írt: „Ha teszsem azt, valamely választójogi törvény az általános választójog elvi alapján áll és megállapítja, hogy választójoggal bír — mondjuk — minden 21 éven felüli állampolgár, akkor ha ebből a törvény bizonyos kategóriákat bármi okból kivesz, azzal nem erősíti, hanem gyöngíti a szabályt, a választójog általánosságát, mert ezáltal nem több, hanem kevesebb állampolgár részesül választójogban. Mégis alig van az általános választójog alapján oly választójogi törvény, amely ezt az általánosságot egyik, vagy a másik formában át ne törné. Ha ilyenkor azt mondjuk, hogy a kivétel erősíti a szabályt, ez bizonyos, a választójog mennyiségi általánosságát nem érintő kérdésekben igaz is lehet. Kétségtelen, hogy a választójog hatályosságát állampolgári szempont-

¹⁵⁴ *Bolgár Elek*: Válogatott tanulmányok. Bp. I. m. 221—229. p.

¹⁵⁵ *Bolgár Elek*: I. m. 225. p.

ból nem csökkenti, hanem növeli, ha annak élvezetéből pl. aszociális elemeket kizárunk, csak éppen a mennyiségi értelemben vett általánosság szempontjából nem érvényes itt az a tétel, hogy a kivétel erősíti a szabályt.” Majd leszögezte, hogy „a kivétel megerősíti a szabályt, a nem kivételezettek számára. In non exceptis”.¹⁵⁶ Következésképpen a dialektika oldaláról kell megközelíteni ezt a problémát a tudományos munka során. Csakis ekkor tudjuk kiküszöbölni a köztudatban levő helytelen felfogásokat.

A továbbiakban foglalkozott a formállogika bizonyos tételeivel, így pl. a kizárt harmadik formállogikai törvényével, az azonosság törvényével. Aláhúzta, hogy ezek csak megfelelő korlátok között érvényesülnek és dialektikusan szükséges értelmezni a jelenségeket. Rámutatott arra is, „hogy a mindenkori jogrend bizonyos társadalmi rend kifejezője, annyit jelent, hogy ez a jogrend szembehelyezkedik más jogrendszerekkel”.¹⁵⁷ Következésképpen a jogrend is a dialektikus mozgásnak van alávetve. Aláhúzta, hogy „minden jogrend egy adott ponton valóságban ellentmondásba jut önmagával és az egész társadalommal. Ez történik szemünk előtt a polgári társadalomban, amelyben a jog olyan jövedelemelosztást, oly tulajdoni rendet támogat, amely a gazdasági termelés egész rendjével, struktúrájával feloldhatatlan ellentétbe kerül”.¹⁵⁸ A szovjet jogot értékelve kiemelte, hogy abban a dialektikus követelmények tudatos megvalósulást nyernek. „A szovjet jogalkotás minden ténye — írja — fázisa és eredménye bevallottan állandó tekintettel van a jogalkotás által érdekelt körére, a munkásokra, parasztokra és értelmiségiekre.”¹⁵⁹ Ez a jogalkotás — írja — a nép egészét tartja szem előtt, ami kiderül már a jogász nyelvéről is, a jogszabály szövegéből is, amelyek világosak, érthetők, amelyek nem igényelnek különös megerősítést és bonyolult apparátust megmagyarázásukhoz. Majd a szovjet jog magasabbrendűségét hangsúlyozva a kapitalista joggal szemben kiemelte, hogy „ez a jogalkotás nem követi automatikusan, mechanikusan a gazdasági életet és annak változásait, hanem ahhoz a hatalmi tényezők céltudatos munkájára van szükség. Ezeknek a tényezőknek az összhangja az, amely a társadalmi érdekeket egy magasabb egységben kiegyenlíti és megmutatja nekünk azt a mélyreható kapcsolatot is, amely a jog és a dialektika között a valóságban fennáll”.¹⁶⁰ Bolgár Eleknek a fenti előadása igen jelentős volt a dialektika és a jog kapcsolatának megértése szempontjából, illetve a marxista jogi gondolkodás és a dialektika kapcsolatának további vizsgálata szempontjából.

Molnár Eriknek „Werbőczy és a rendi jog” c. tanulmánya is jelentős volt annak megértetése szempontjából, hogy a jogi szabályok a társadalmi rendszerhez kapcsolódnak és ilyen értelemben azokat mint a társadalmi fejlődés termékeit lehet helyesen felfogni. Munkájában azt is leszögezte, hogy „A jog olyan szabályok foglalatja, amelyeket az állam azzal az elhatározással bocsát ki, hogy megtartásukat kényszerítő eszközök alkalmazásával is biztosítja. Jog ennél fogva nincs állam nélkül. De — és ez az alapvető — nincsen a gazdasági érdekek ellentétessége nélkül sem.”¹⁶¹ Munkájában bizonyítja, hogy a különböző uralkodók törvényei a gazdaságilag uralkodó osztály érdekeit védtek. Ez

¹⁵⁶ Bolgár Elek: I. m. 226. p.

¹⁵⁷ Bolgár Elek: I. m. 227. p.

¹⁵⁸ Bolgár Elek: I. m. 228. p.

¹⁵⁹ Bolgár Elek: I. m. 229. p.

¹⁶⁰ Bolgár Elek: I. m. 229. p.

¹⁶¹ Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. I. m. 290. p.

pl. megnyilvánult Szt. István I. törvényében is, amelyen belül a 35 §-ból 20 § foglalkozott a tulajdon védelmével, biztosításával. Ezt a jogrendet védte az állam tisztviselőivel, bíráival, fegyveres erejével.

Kiemelte, hogy a korai feudális államnak két jellegzetessége volt Magyarországon. Egyik jellegzetessége abban foglalható össze, hogy szervezetében egybe esett a királyi magánhatalom szervezetével. „A társadalom tagjait nem fűzték az állampolgárság kötelékei egy, a társadalomban külön helyet elfoglaló összhatalmi szervezethez. Az urakat a királyhoz magánjogi kötelék, a személyi függőség kötelékei kapcsolták. S a király az országot magánuradalma tisztviselői, a nádorispán és a megyésispánok útján kormányozta. Az ország politikai szervezete egybe esett tehát a királyi magánuralom szervezetével. Az ilyen államalakulatot patrimonális államnak nevezik, szervezete magánjogias alakjánál fogva. Az állam már fennáll, de az önálló szervezeti létét még nélkülözi.”¹⁶² Természetesen kollektív érdekszervezet itt is volt, mert hiszen a patrimonális jellegű állam is osztályállam. Ez a kollektív érdekszervezet a királyi tanács volt. Ebben érvényesült a nagybirtokosi kollektivitás. Ez a kollektivitás azonban nem tükröződött vissza a nagybirtokosok tudatában. A kezdeti feudális állam másik jellegzetessége abban foglalható össze, hogy itt a fegyveres hatalom és vele a politikai hatalom megoszlott a központi szerv, a király és a helyi szervek, a nagybirtokosok között. Tekintettel arra, hogy a feudális állam kezdetben felfegyverzett nagybirtokosok állama volt, így jogrend nem volt. Ugyanis a király nem volt képes az urakat törvényei megtartására kényszeríteni, mert azok fegyveres erővel rendelkeztek, de ez fordítva sem volt lehetséges. Következésképpen az emberek közötti viszonyokat nem a jog, hanem a hatalmi helyzet szabályozta. Molnár Erik kimutatta, hogy „A jognak itt csak az a szerep jutott, hogy a hatalmi igényeknek a jogi igény alakját kölcsönözte.”¹⁶³

Magyarországon a XIII. században létrejött a jogi szempontból egységes nemesi rend és jobbágyrend. Ebben az időszakban kialakult az önálló közhatalmi szervezet, amely a XVI. század elején önállósult. Ez az önállósult közhatalmi szervezet tükröződött vissza a társadalmi tudatban, konkrétan Werbőczy szent korona tanában. Kétségtelen, hogy a Werbőczy által kialakított tanra hatással voltak a korabeli nézetek, amelyek a társadalmi szerződéssel kapcsolatban keletkeztek. A szent korona eszme azt jelentette, hogy a nemesek az uralkodói hatalmat a szent koronára ruházták át, ennél fogva a megkoronázott király mint a szent korona birtokosa és a nemesek mint a szent korona tagjai részesei az államhatalomnak. E kérdésről a továbbiakban Molnár Erik így írt: „Az államhatalom tehát Werbőczy szerint a szent koronához van kötve. Mi azonban az államhatalom? Társadalmi viszonyok foglalatára. És mi a szent korona? Egy dolog. Itt tehát a társadalmi viszonyok egy dologhoz kötve, minth a dolog tulajdonságai jelennék meg. Társadalmi-személyi viszonyok eldologiasodnak és ugyanakkor egy dolog megszemélyesül, önálló életre kel és beavatkozik személyek életébe. A reális folyamat abban áll, hogy a társadalom hatalommal ruház fel egy embert és ennek tárgyi jelképeként koronát ad át neki. A hatalom azonban a társadalom képzeletében hozzájáró jelképéhez, a koronához és most már a hatalom megszerzéséhez a korona birtoka, a vele való megkoronázás szükséges. Hasztalan akar a társadalom valakit a hatalommal felruházni; ha nincs a korona birtokában. A korona, a tár-

¹⁶² Molnár Erik: I. m. 292. p.

¹⁶³ Molnár Erik: I. m. 293. p.

sadalmi hatalom jelképe, társadalmi hatalommá változik át. Világos, hogy itt a társadalmi fetiszizmus egyik esetével állunk szemben. Werbőczy szent koronaelméletének alapja a szentkorona fétis, ez az érzéki-érzékfeletti dolog, amely misztikus, fantasztikus lényként úzi az emberek világában játékait.”¹⁶⁴ Molnár Erik rámutatott arra is, hogy Werbőczy az ún. Hármaskönyvben hamisításokat is végzett, mert pl. abból kihagyta a megelőzőleg ténylegesen érvényesülő jogot, noha azok nem érvényesültek általánosan. Alapjaiban e törvénykönyvben hatalmi politikai törekvéseket fejezett ki jogi formába burkolva. „A jogszabály ilyen értelemben mindössze harci eszköz... a köznemesség harci eszköze volt a nemesi demokrácia megteremtéséért.”¹⁶⁵ Ez azonban csak célkitűzés lehetett. A köznemesség ugyanis már Werbőczy előtt is, de alatta is a nagybirtokosok függeléke volt, s így a politikai hatalom kizárólagos részesei is a nagybirtokosok voltak. Végül leszögezte, hogy „Ha rendi, tehát feudális jogról beszélünk, mindig szem előtt kell tartani a feudális anarchiát. Feudális, vagy rendi jog, vagy helyesebben jogigény van, de feudális vagy rendi jogrend nincs, Magyarországon mindenestre nem volt. Werbőczy kodifikálhatta a rendi jogot, a köznemesség rendi jogigényeit, de jogkönyvével jogrendet nem teremthetett. A jogrendnek nemcsak jogi, hanem politikai előfeltételei is vannak. S az utóbbi előfeltételeket csak azok a politikai erőkkel átalakult anyagi erők teremthették meg, amelyek a fegyveres hatalom feudális szétforgácsolódásának végét vetették.”¹⁶⁶

1945–1949 között tekintettel arra, hogy számos párt tevékenykedett Magyarországon, nem csupán a marxista politikai-jogi gondolkodás, hanem a polgári politikai gondolkodás is érvényesült. A Kisgazda Párt a polgári demokrácia védelmezőjeként lépett fel, és a magántulajdon fenntartását törekedett biztosítani, nem zárkózott el azonban a tőkés rendszer bizonyos megreformálásától (Sulyok). Lényegében tehát ők a polgári demokrácia, nevezetesen az angolszász demokrácia valamilyen válfaját akarták megvalósítani. A Kisgazda Párt mellett a Polgári Demokrata Párt is a polgári demokráciát törekedett megvalósítani. Hasonlóképpen foglalt állást a Szociáldemokrata Párton belül Peyer Károly, Kéthly Anna. Továbbá a Parasztpártban Kovács Imre. Velük szemben ugyanezekben a pártokban számos egyének voltak, akik szemben álltak az adott párt jobboldali vezetőivel. A baloldal a polgári demokráciát meghaladó fejlődést követelt, noha nem marxista alapon, többen közülük ugyanis valamiféle paraszti szocializmus hívei voltak. Ennek alapján jöhetett létre a Baloldali Blokk. A Paraszt Párt egyes baloldali képviselői úgy látták, hogy az új viszonyok között a proletárdiktatúra elkerülhető és hogy a parasztság nagyobb szerepet kap a szocializmus formálásában, azonban a magántulajdont fenn akarták tartani. (Pl. Veres Péter,¹⁶⁷ Illyés Gyula,¹⁶⁸ Bibó Ist-

¹⁶⁴ Molnár Erik: I. m. 294. p.

¹⁶⁵ Molnár Erik: I. m. 295. p.

¹⁶⁶ Molnár Erik: I. m. 297. p.

¹⁶⁷ Veres Péter: A paraszti jövő. Bp. Sarló, 1948. 256. p.; Veres Péter: Közös gondjainkról. (Írókról, művekről. Népkultúra — népművészet. Az ország dolgáról. Saját munkáimról. Szerk. Sötér István.) Bp. Magvető, 1955. 243. p.; Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Veres Péterről: 149., 154. p.; Veres Péter: Évek során. Naplójegyzetek. Bp. Magvető, 1965. 412. p.; Veres Péter: Jelen idő. (Tanulmányok.) Bp. Magvető, 1968. 358. p.

¹⁶⁸ Illyés Gyula: Ingyen lakoma. Tanulmányok, vallomások. (1–2. köt.) Bp. Szépirodalmi K. 1964.; Illyés Gyula: Hajszálgyökerek. (Esszék, útirajzok, tanulmányok.) Bp. Szépirodalmi K. 1971. 600. p.; Illyés Gyula: Puszták népe. Bp. Szépirodalmi K. 1968. 241. p.

ván¹⁶⁹). Bibó véleménye szerint hazánkban valamiféle a keleti és nyugati demokrácia szintézisét kell megteremteni. Bibó tehát kifejezetten elvetette a proletárdiktatúrát és olyan hatalmi viszonyok megteremtésére ösztönzött, amelyben a közép kerül előtérbe, Lukács György Bibó István nézeteit jobboldaliaknak minősítette. Mások is bírálták Bibó nézeteit. Kéthly Anna¹⁷⁰ is többször nyilatkozott a demokrácia értelmezéséről, de az alatt csupán a nevelést értette és nem hozta kapcsolatba a hatalmi viszonyokkal. Justus Pál¹⁷¹ a Szociáldemokrata Párt baloldalának egyik képviselője 1945-ben leszögezte, hogy a konkrét, intézményesített népuralom csakis úgy fogalmazható, hogy kapitalizmus, vagy szocializmus. Másrészt kijelentette, hogy „A szocializmus a szocialista társadalom, amely valamikor a távoli jövő problémája volt csupán, most küzdelmeinek minden egyes részletkérdésében, mindennapi problémában napirendre kerül nyíltan, vagy burkoltan... Vége van annak a korszaknak, amelyben a Szociáldemokrata Pártnak kizárólag vagy túlnyomóan a naponta változó helyzethez, pillanatnyilag elérhető célkitűzésekhez lehetett szabni politikai magatartását, s a »szocialista végcél« ettől többé-kevésbé független, a távoli jövőbe vetített bizonytalan általánosság.”¹⁷²

Ebben az időszakban továbbra is fennmaradt a konzervatív, reakciós ideológia, amelynek képviselője Moór Gyula volt. Moór Gyula¹⁷³ a felszabadulás után kezdetben tartózkodott az állammal és a joggal kapcsolatos állásfoglalástól, illetve igyekezett átértelmezni saját korábbi nézeteit, de eszmileg továbbra sem szakított korábbi nézeteivel. Az állammal összefüggésben mindenekelőtt a diktatúrát támadta és megállapította, hogy a szovjet rendszerben helytelen az egypártrendszer, illetve, hogy a párt lényegében hasonlít a római katolikus egyházhoz. Az állam formáját vizsgálva továbbra is úgy látta, hogy ebből a szempontból kell különbséget tenni az államok között; vagyis az államok legfőbb szerveinek különbözőségében térnek el egymástól. Ez azonban nem más, mint formalista álláspont. Nyilatkozott az osztályharcról is és úgy gondolta, hogy az összeegyeztethető a vallási felfogással. E vonatkozásban azonban megjegyezte, hogy az csak a munkásosztály elnyomásának időszakában érvényes. Amikor azonban a munkásosztály már saját céljait akarja megvalósítani, akkor nincs összhangban a kettő. Úgy gondolta továbbá, hogy a munkásság a szocializmust, a parasztság pedig a klerikális felfogást vallja magáénak. Ebből adódik az a gondolata, hogy csakis a polgári demokrácia a legjobb, mert hiszen ez oldja meg a fenti ellentétet. Cikkeiben igyekezett el-

¹⁶⁹ Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bp. 1946. 116. p. (Az Új Magyarország röpiratait.); Bibó István: Értelmiség és szakszerűség. Szeged, Városi Ny. 1947. 11. p. (A Tiszatáj Füzetek. 9.); Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Bibó Istvánról: 155–158. p.; Bibó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, Városi Ny. 1934. 50. p. (A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének kiadványai. 3.).

¹⁷⁰ Kéthly Anna: Vita a demokrácia értelmezése körül. — Szocializmus. 1946. 3–4. sz.; Kéthly Anna: Demokratikus közoktatás. Bp. Népszava, 1945. 15. p. (Szocialista Tudás Könyvtára.); Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Kéthlyről 160–161. p.

¹⁷¹ Justus Pál: Mi a szocializmus? Bp. Népszava, (1946.) 24. p. (Szocialista Tudás Könyvtára.); Justus Pál: A marxizmus közgazdasági elméletének vázlata. Bp. Szociáldemokrata Párt Oktatási Titkársága, 1946. 15. p. (Szocialista Tudás Könyvtára.); Justus Pál: Szocialista politika. Bp. Népszava, 1946. 16. p. (Szocialista Tudás Könyvtára.); Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970. Justus Pálról: 159–167. p.

¹⁷² Szabó Bálint: I. m. 162–163., 166. p.

¹⁷³ Vö. Moór Gyula: Tegnap és holnap között. Bp. 1947. c. munkájával.

határolni magát a szocializmustól, s olyan demokráciát hirdetett, amely a keresztény erkölcs alapján áll. Ez a demokrácia azonban úgymond politikai demokrácia és nem szociális demokrácia. Nézete szerint a demokráciát egyrészt veszélyezteteti a diktatúra, másrészt pedig az anarchia. Moór demokrácia koncepciója lényegében a proletárdiktatúra, a szocialista demokrácia elleni fellépést jelentette. Összehasonlította a nyugati és a szovjet demokráciát és e tekintetben a polgári demokrácia mellett szállt síkra. A joggal kapcsolatban is fejtett ki nézeteket a felszabadulás után, úgy vélekedett, hogy a jog feladata osztályok feletti és állásfoglalása szerint a jog a társadalmi ellentétek döntő bírója. Moór Gyula a későbbiekben a szélsőséges politikai reakció táborába sodródott. Ez egyenes következménye volt a Horthy-korszakban kifejtett tevékenységének, illetve politikai állásfoglalásának. Gondoljunk csak pl. arra, hogy a Tanácsköztársaság bukása után ő volt az, aki nyíltan támadta a proletárdiktatúrát.

A marxista politikai és jogi gondolkodás következtében — a dogmatikus politikai gondolkodás ellenére is — a múlt politikai és jogi gondolkodása megsemmisítő vereséget szenvedett és különösen a fordulat évétől kezdve kibontakozott a marxista politikai és jogi gondolkodás. Ezt segítette elő a Szovjetunióban kialakult politikai és jogi gondolkodás megismerése, megismertetése, elterjesztése és továbbfejlesztése. E munkában jelentős szerepet játszottak: *Beér János*¹⁷⁴ és *Szabó Imre*¹⁷⁵.

¹⁷⁴ *Beér János*: Szocialista államépítés. (Válogatott tanulmányok.) (Előszó: *Szabó Imre*.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1968. 345. p. (*Szabó Imre* előszava: 7—16. p.); *Beér János*: A Magyar Kommunista Párt közigazgatási politikája. Bp. Szikra, 1945. 16. p.; *Beér János—Kovács István*: A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1959. 205. p.; *Beér János—Kovács István—Szamel Lajos*: Magyar államjog. Egyetemi Tankönyv. 3. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1969. 555. p.

¹⁷⁵ *Szabó Imre*: A jog változásai és a jogászok változásai. Jogtudományi Közöny. 1946. 330—332. p., 1947. 14—16. p.; *Szabó Imre*: Az emberi jogok mai értelme. Bp. Hungária, 1948. 240. p.; *Szabó Imre*: A marxista jogszemlélet előkérdéseihez. Jogtudományi Közöny. 1948. 439—446. p.; *Szabó Imre*: Népi demokráciánk jogi feladatai. Bp. Athenaeum, 1949. 91. p. A Jogtudományi Közöny Tudományos Kiskönyvtára. 1.); *Beér János—Szabó Imre*: A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949: XX. törvény és magyarázata. Bp. Hírlap-, Szaklap- és Könyvk. 1949. 127. p. (Jogtudományi Közöny. Törvények és Rendeletek Tára.); *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. Akadémiai K. 1955. 533. p.; *Szabó Imre*: A jogszabályok értelmezése. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. 618. p.; *Szabó Imre*: A szocialista jog. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1963. 454. p.; *Szabó Imre*: Társadalom és jog. Bp. Akadémiai K. 1964. 147. p. (Korunk Tudománya.); *Szabó Imre*: Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1967. 321. p.; *Szabó Imre*: Az emberi jogok. Bp. Akadémiai K. 1968. 120. p. (Korunk Tudománya.).

Д-Р ИГНАЦ ПАПП

ГЛАВЫ ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЮРИДИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Резюме

Работа рассматривает наиболее общие черты политического и юридического мышления в период с 1924 по 1950 гг.

I-ая глава — показывает основные черты марксистско-ленинских политических и юридических взглядов в Советском Союзе, в первую очередь с точки зрения отношения к идейному наследству Ленина. Особое внимание уделяется анализу взглядов Л. Троцкого, И. В. Сталина, П. И. Стучка, Е. Пашуканиса, А. И. Вышинского.

II-ая глава — показывает основные особенности развития марксистско-ленинских политических и юридических взглядов в различных странах капиталистического мира в период после смерти Ленина. Особенно детально анализируются взгляды А. Грамши и Г. М. Димитрова.

III-ья глава — рассматривает те буржуазные политически-юридические взгляды, которые могут быть охарактеризованы как попытки опровергнуть марксистско-ленинские политические и юридические взгляды. Сюда относятся Х. Кельсен, Г. Радбрух, И. Девей, А. И. Тойнби, Й. М. Кейнс, Р. Поундо. Здесь же рассматривается политически-юридическое мышление Б. Муссолини и А. Гитлера, а также политически-юридические взгляды тех, кто оказал влияние на формирование их мышления, как, например, Г. Сорель, Х. Бергсон, Г. Гентиль, Б. Гроче, О. Шпенглер, Й. Ортега Гассе. Одновременно подвергаются анализу фашистские политически-юридические взгляды Х. Фрейера и К. Шмитта.

IV-ая глава — подытоживает основные черты политически-юридического мышления в Венгрии в период Хорти. Эта глава подробно анализирует взгляды Д. Конха, Ш. Кристича, Д. Моора, Б. Хорвата. Кратко останавливается также на нашедших отражение в тот период взглядах Л. Немета (народники) и Д. Лукача.

V-ая глава — делает попытку в систематизированном порядке изложить специфические черты венгерского политически-юридического мышления в период с 1945 по 1949 гг. Что касается политического мышления, внимание концентрируется в первую очередь на взглядах М. Ракоши и Е. Герё, но рассматриваются также и основные черты взглядов Й. Рэвай и Й. Варга. Что же касается юридического мышления, освещаются взгляды Е. Болгара и Е. Молнара.

DR. IGNAC PAPP

CHAPTERS ON THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL THINKING

Summary

The study is summing up the most general features of political and legal thinking of the period between 1924—1950.

I. *The First Part* is representing the main features of Marxist—Leninist political and legal views in the Soviet Union first of all according to the relation to the intellectual heritage of Lenin. It is especially analysing the views of L. Trockij, J. V. Sztalin and that of P. I. Sztuchka, E. Pasukanisz, A. J. Visinszkij.

II. *The Second Part* is demonstrating the chief features of the development of Marxist—Leninist political and legal views after the activity of Lenin in different countries of the capitalistic world. It is especially analysing the views of A. Gramsci, G. M. Dimitrov.

III. *Part Three* is dealing with those bourgeois political-legal thoughts that might be characterized as the attempts at the denial of Marxist—Leninist political and legal views. H. Kelsen, G. Radbruch, J. Dewey, A. J. Toynbee, J. M. Keynes, R. Pound can be divided into this group. This part is dealing with the political and legal way of thinking of B. Mussolini and A. Hitler and with the political-legal views of those thinkers having influenced their ideas. So it is dealing with the views of G. Sorel, H. Bergson, G. Gentile, B. Croce, O. Spengler, J. Ortega Gasset. At the same time it is analysing the fascist political and legal views of H. Freyer and C. Schmitt.

IV. *Part Four* is summing up the main features of Hungarian political and legal thinking in the era of Horthy. This part is especially dealing with the views of Gy. Concha, S. Krisztich and those of Gy. Moór and B. Horváth. This part is referring to the political views expressed in this period of the so-called popular writers: L. Németh and Gy. Lukács.

V. *The Fifth Part* tries to show the typical features of Hungarian political and legal thinking in a systematized way between 1945—1949. Referring to the political thoughts it is concentrating mainly on the ideas of M. Rákosi, E. Gerő, but it is also showing the chief features of the views of J. Révai, J. Varga. According to the legal thinking it is also dealing with the ideas of E. Bolgár and E. Molnár.

DR. IGNAC PAPP

CHAPITRES DE L'HISTOIRE DE LA PENSÉE POLITIQUE ET JURIDIQUE

Résumé

L'étude embrasse les traits les plus généraux de la pensée politique et juridique entre 1924—1950.

La 1^{re} partie présente les traits principaux politiques et juridiques dans l'UdSSR, en premier ligne en relation avec l'héritage idéologique leniniste. Elle analyse avant tout les thèses de L. Trotsky, J. V. Staline, P. I. Stuchka, E. Paschukanis, A. J. Vishinskij.

La 2^{re} partie les traits principaux de l'évolution des thèses politiques et juridiques marxistes—leninistes après Lenin dans les divers pays du monde capitaliste. Elle analyse avec une grande abondance de détail les thèses de A. Gramsci et de G. M. Dimitrov.

La 3^e partie s'occupe des pensées politiques-juridiques bourgeoises, qui peuvent être caractérisés comme les expérimentations de la réfutation des thèses politiques et juridiques marxistes—leninistes. H. Kelsen, G. Radbruch, J. Dewey, A. J. Toynbee, J. M. Keynes et R. Pound y sont rangés. Elle s'occupe des pensées politiques-juridiques de B. Mussolini et de Hitler et de celles de ceux qui ont exercé une influence sur leurs thèses, comme les thèses de G. Sorel, H. Bergson, G. Gentile, B. Croce, O. Spengler, et de J. Ortega Gasset. En même temps elle analyse les thèses fascistes-politiques-juridiques de H. Freyer et de C. Schmitt.

La 4^e partie résume les traits principaux de la pensée politique-juridique hongroise dans la période Horthy. Elle s'occupe avant tout avec les thèses de Concha G. Kristich S. et de G. Moór, B. Horváth. Elle fait allusion tout brièvement aussi aux thèses politiques de L. Németh et de G. Lukács déployées à cette époque.

La 5^e partie essaye de représenter bien ordonné les traits caractéristiques de la pensée politique-juridique hongroise de 1945—1949. Quant aux pensées politiques elle concentre aux thèses de M. Rákosi, E. Gerő mais présente aussi les traits importants des thèses de J. Révai et de J. Varga. En ce qui concerne les pensées juridiques elle s'occupe des thèses de M. Bolgár et de E. Molnár.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	3
I. A MARXISTA—LENINISTA POLITIKAI-JOGI NÉZETEK FŐ VONÁSAI A SZOVJETUNIÓBAN	4
II. A MARXISTA—LENINISTA POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS FEJLŐ- DÉSE LENIN UTÁN A TŐKÉS VILÁG KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGAIBAN	19
III. A KORSZAK POLGÁRI POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁSA — MINT A MARXISTA POLITIKAI-JOGI NÉZETEK CÁFOLATÁNAK KÍSÉRLETE	30
IV. A MAGYAR POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS FŐ VONÁSAI A HORTHY-KORSZAKBAN	48
V. A MAGYAR POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS JELLEGZETESSÉGEI 1945—1949 KÖZÖTT	66
RESUME	81

Felelős kiadó: dr. Kovács István
74-3976 — Szegedi Nyomda